

Kulturhistoriskt kunskapsunderlag av Tväråns- och Hyttbäckens vattensystem – Karlskoga och Grythyttans socknar

Karlskoga och Grythyttans socknar
Hällefors och Karlskoga kommun
Värmland och Västmanland
Örebro län

Johnny Rönngren

ARKEOLOGGRUPPEN I ÖREBRO AB

Radiatorvägen 11, 702 27 Örebro

Telefon 019-609 04 10

www.arkeologgruppen.se

arkeologgruppen@arkeologgruppen.se

Översigtskarta över Örebro län med platsen för inventeringen markerad i rött.

© 2021 Arkeologgruppen AB
Arkeologgruppen rapport 2021:08

Författare	Johnny Rönngren
Kvalitetsgranskning	Annica Ramström
Grafisk form	Nina Balknäs
Omslagsfoto	Vy över Tvärån inom Tväråhyttans fornlämningsområde (L1981:2790). Hyttan övergavs vid skiftet mellan 1600- och 1700-talet.
Foto	Arkeologgruppen AB om inte annat anges i figurtexten.

Upphovsrätt, om inget annat anges, enligt Creative Commons licens CC BY.
Villkor finns tillgängliga på <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.sv>

Fastighetskartan: © Lantmäteriet Dnr: R50223371_200001

Terrängkartan, samt GSD-Översiktskartan: Lantmäteriet (CC0)

ARKEOLOGGRUPPEN AB RAPPORT 2021:08

KUNSKAPSUNDERLAG – INVENTERING

Kulturhistoriskt kunskapsunderlag av Tväråns- och Hyttbäckens vattensystem – Karlskoga och Grythyttans socknar

Karlskoga och Grythyttans socknar
Hällefors och Karlskoga kommun
Värmland och Västmanland
Örebro län

Johnny Rönngren

Lst dnr 537-7024-2020

Tekniska och administrativa uppgifter

Län Örebro
Kommun Hällefors, Karlskoga
Landskap Värmland, Västmanland
Socken Grythyttan, Karlskoga
Fastigheter Flertalet

Lämningsnummer Flertalet
Lämningsstyp Flertalet
Datering Stenålder, historisk tid

Typ av undersökning Kulturhistoriskt underlag - inventering
Länsstyrelsens beslutsdatum 2020-11-02
Länsstyrelsens diarienummer 537-7024-2020
Uppdragsnummer i Fornreg 202001416
Arkeologgruppens projektnummer P20078

Projektledare Johnny Rönngren
Fältpersonal Johnny Rönngren

Undersökt yta Vattendraget inventerat längs sträcka om 9 kilometer.
Inmätningsteknik Hand-GPS
Koordinatsystem SWEREF 99 TM
Höjdsystem RH 2000

Arkiv

Arkivmaterial förvaras tillsvidare hos Arkeologgruppen AB.

Digitalt arkiv

Digitala data förvaras tillsvidare hos Arkeologgruppen AB.

Fynd

Inga fynd påträffades i samband med inventeringen.

Innehållsförteckning

Sammanfattning.....	7
Flottnings.....	7
Bebyggelse.....	7
Dammvallar.....	7
Kommunikation.....	7
Industriell verksamhet.....	7
Inledning.....	8
Bakgrund, natur- och kulturmiljö.....	9
Landskapet.....	9
Platsens historia.....	11
Fornlämningsbild före inventering.....	16
Syfte och målgrupper.....	17
Metod och genomförande.....	17

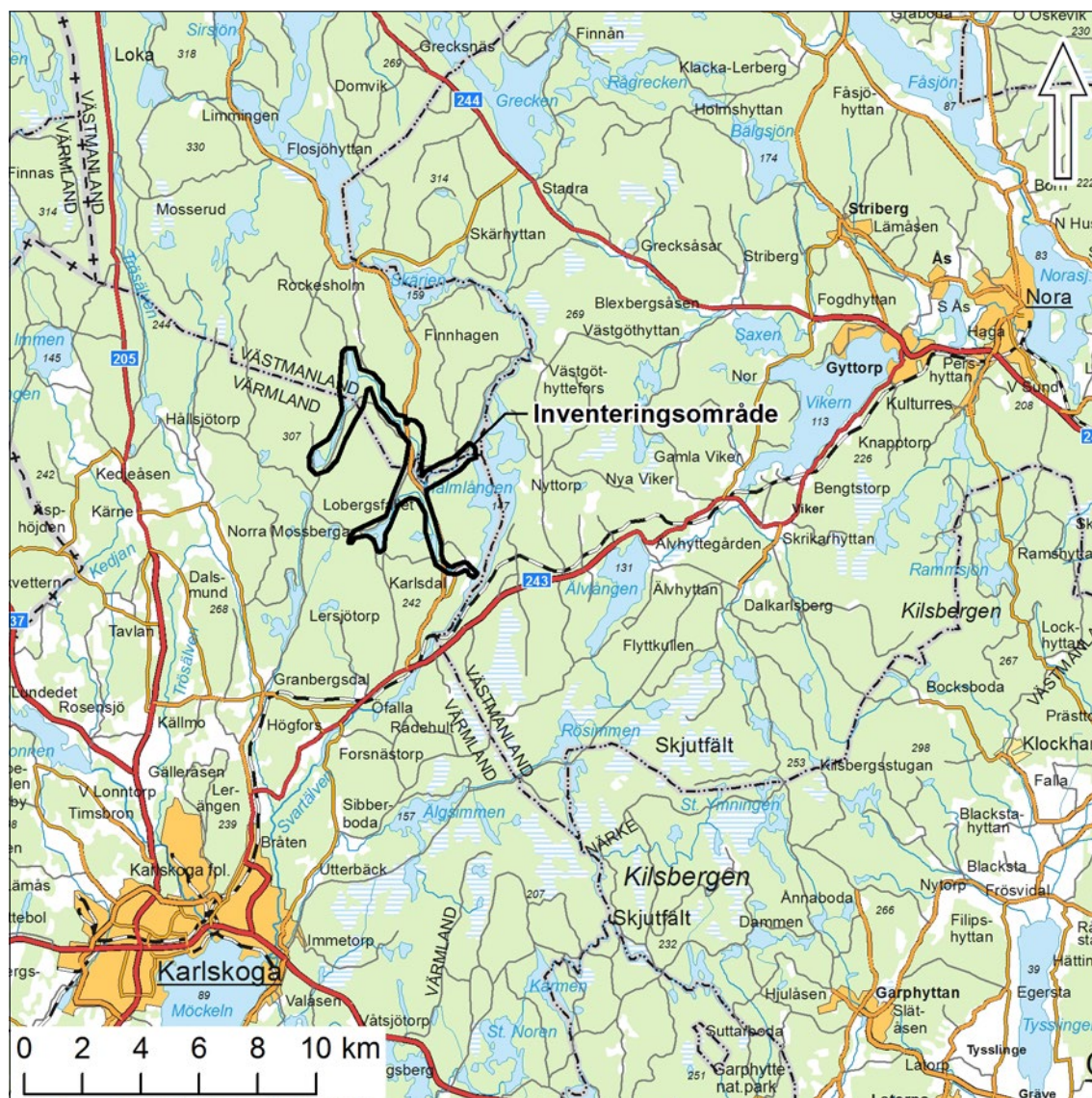
TVÄRÅNS VATTENSYSTEM

Resultat.....	25
Objekt 1: dammvall L2020:1209.....	25
Objekt 2: dammvall L2020:1208 (S&H 20066336).....	25
Objekt 3: bytomt/gårdstomt (Gällsjötorp) L1981:6351.....	26
Objekt 4: lägenhetsbebyggelse (Pyrbo) – L1981:7427.....	27
Objekt 5: dammvall – L2020:10680 (S&H 3520363).....	27
Objekt 6: bro – L2020:10684.....	28
Objekt 7: kvarn – L2020:10687 (S&H 3520364).....	28
Objekt 8: lägenhetsbebyggelse (Jonsbo) – L1981:6352.....	30
Objekt 9: lägenhetsbebyggelse (Lilla Gällsjötorp, senare Roligheten) – L1982:8656.....	30
Objekt 10: dammvall – L2020:1199.....	30
Objekt 11: kvarn – L2020:1200(S&H: 3520362).....	32
Objekt 12: flottningsanläggning – L2020:10690.....	34
Objekt 13: hyttlämning – L2020:1201.....	34
Objekt 14: dammvall – L2020:10692.....	34
Objekt 15: flottningsanläggning – L2020:10694.....	34
Objekt 16: flottningsanläggning – L2020:10696.....	35
Objekt 17: flottningsanläggning – L2020:10698.....	35
Objekt 18: flottningsanläggning – L2020:10699.....	35
Objekt 19: flottningsanläggning – L2020:10700.....	35
Objekt 20: flottningsanläggning – L2020:10702.....	35
Objekt 21: flottningsanläggning – L2020:10704.....	36
Objekt 22: område med flottningsanläggningar – L2020:10760 (S&H 1021903).....	36
Objekt 23: område med flottningsanläggningar – L2020:10761.....	38
Objekt 24: område med flottningsanläggningar – L2020:10761.....	38
Objekt 25: område med flottningslämningar – L2020:10763.....	40
Objekt 26: flottningsanläggning – L2020:10764.....	41
Objekt 27: flottningsanläggning – L2020:10765.....	41
Objekt 28: flottningsanläggning – L2020:10769.....	41
Objekt 29: flottningsanläggning – L2020:10770.....	41
Objekt 30: bro – L2020:10771 (Malmbron).....	42
Objekt 31: flottningsanläggning – L2020:10781.....	43
Objekt 32: dammvall – L2020:10782.....	43
Objekt 33: dike/ränna – L2020:10783.....	44

Objekt 34: dike/ränna – L2020:10784.....	44
Objekt 35: dike/ränna – L2020:10792.....	44
Objekt 36: dike/ränna – L2020:10794.....	44
Objekt 37: flottningsanläggning – L2020:10795.....	44
Objekt 38: dike/ränna – L2020:10796.....	45
Objekt 39: flottningsanläggning – L2020:10797.....	45
Objekt 40: flottningsanläggning – L2020:10801.....	45
Objekt 41: bro – L2020:10840.....	45
Objekt 42: flottningsanläggning – L2020:10838.....	46
Objekt 43: flottningsanläggning – L2020:10839.....	46
Objekt 44: lägenhetsbebyggelse (Åtorp) – L2020:10851.....	46
Objekt 45: bro – L2020:10850.....	46
Objekt 46: dammvall – L1979:523 (S&H 1021535).....	47
Objekt 47: dike/ränna – L2020:10856.....	47
Objekt 48: lägenhetsbebyggelse (Mörtabo) – L1981:7491 (S&H 1021495).....	47
Objekt 49: område med flottningsanläggningar – L2020:10858.....	48
Objekt 50: flottningsanläggning – L2020:10859.....	50
Objekt 51: område med flottningsanläggningar – L2020:10684.....	50
Objekt 52: hyttområde – L1981:2790.....	52
Objekt 53: fyndplats – L1981:3173.....	52
Tolkning.....	53
Flottningsverksamhet.....	53
Dammvallarna.....	56
Bebyggelse och utnyttjandet av vattnets kraft... Gällsjöområdet.....	58
Industriell verksamhet.....	62
Kommunikation.....	62

HYTTBÄCKENS VATTENSYSTEM

Sammanfattning.....	65
Metod och genomförande.....	66
Bakgrund, natur- och kulturmiljö.....	68
Resultat Hyttbäcken.....	79
Objekt 54: dammvall – L2020:11284.....	85
Objekt 55: dike/ränna – L11283.....	86
Objekt 56: dammvall – L1981:7423.....	87
Objekt 57: dike/ränna – L2020:1185.....	88
Objekt 58: dike/ränna – L2020:11289.....	88
Objekt 59: dike/ränna – L2020:11290.....	89
Objekt 60: damm – L2020:11297.....	90
Objekt 61: dike/ränna – L2020:11293.....	90
Objekt 62: dike/ränna – L2020:11294.....	90
Objekt 63: bro – L2020:11298.....	91
Objekt 64: övrig (Karlsdals järnvägsstation) – L2020:11302.....	92
Objekt 65: dike/ränna – L2020:11296.....	93
Tolkning.....	94
Rännor och dammar – Hyttbäckens vattensystem.....	94
Övriga lämningar.....	95
Referenser.....	99
Bilagor.....	101
Bilaga 1. Objekttabell.....	101

Figur 1. Karta över området vid Tväråns och Hyttbäckens vattensystem med platsen för inventeringsområdet markerad med svart. Skala 1:250 000.

Sammanfattning

Arkeologgruppen AB utförde arkivstudier och fältinventering på uppdrag av Länsstyrelsen i Örebro län, längs Tväråns vattensystem. Vattensystemet omfattar en sträcka om 9 000 meter varvid främst vattendraget skulle granskas.

Inför utförd arkivstudie fanns 16 registrerade lämningar inom området som skulle granskas. I och med arbetet har 45 nya lämningar registrerats och 7 redan registrerade lämningar reviderats. Efter utfört arbete finns 61 lämningar inom området.

Flottning

33 lämningar förekommer inom området, vilka kan härledas till att ha tillkommit som ett resultat av flottning. De utgörs av strandskoning, ledarmar, rännor och dammvallar. De kan till största delen dateras till sent 1800-tal och tidigt 1900-tal.

Bebyggelse

Nio lämningar förekommer i området, vilka utgörs av gårdstomter och lägenhetsbebyggelser samt lämningar i form av dammvallar och kvarnar som nyttjats av de boende.

Dammvallar

4 dammvallar förekommer som kan knytas till verksamheten i Karlsdals hytta. En av dessa dammar dateras emellertid till sent 1600-tal och har haft olika funktioner under sin brukningstid.

Kommunikation

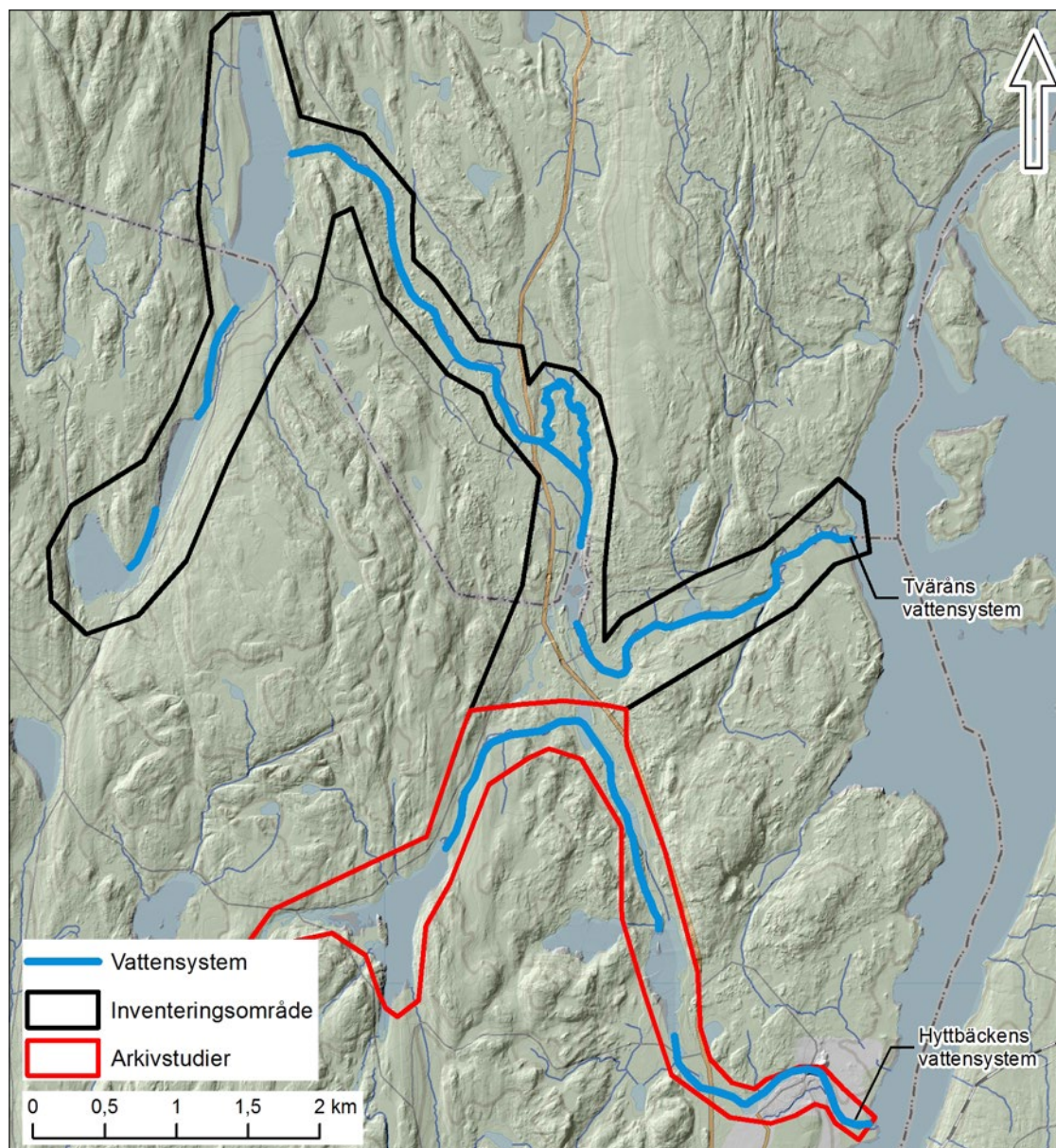
4 broar förekommer inom ytan varvid två utgörs av äldre stenbroar med stenfästen och kan kopplas till den större landsvägen som löper mellan Karlskoga och Grythyttan. Två broar utgörs av mindre broar med stenfästen hörande till mindre stigar och bruksvägar.

Industriell verksamhet

3 lämningar kan kopplas till industriell verksamhet.

Sammantaget har Tväråns vattensystem varit till stora delar obebyggd men flitigt nyttjad för sin vattenkraft. Äldre bebyggelse har funnits vid inventeringsområdets östra och västra del och kan till äldsta delen dateras till 1600-talets andra hälft. Bebyggelsen i öster har utgjorts av främst torpbebyggelse som nyttjat vattendraget och dammvallar för bevattning av ängsmark och för att driva kvarnar. I vattensystemets mynning i öster, fanns under en kort period, vid 1600-talets andra hälft, en hytta kallad Tväråhyttan. Den dominerande lämningstypen inom området utgörs av flottningsanläggningar som tillkommit under sent 1800-tal och tidigt 1900-tal.

Figur 2. Inventeringsområdet vid Tväråns och Hyttbäckens vattensystem. Vid Tvärån utfördes arkivstudier och fältinventering. Inom Hyttbäckens vattensystem utfördes enbart arkivstudier. Skala 1:50 000.

Inledning

Arkeologgruppen AB tilldelades genom anbuds-förfarande uppdraget att utföra en inventering av kulturmiljöer längs berörd sträcka av Tväråns vattensystem.

Länsstyrelsen i Örebro län planerar att utföra vattenvårdsåtgärder av Tväråns vattensystem varvid en kulturmiljöanalys har beställts som beskriver lämningarna och de verksamheter som

bedrivits längs vattendraget. Inventeringen utfördes mellan den 9 och 11 november 2020. Tilldelningsbeslutet fattades den 2 november 2020 av Länsstyrelsen i Örebro län (537-7024-2020).

Bakgrund, natur- och kulturmiljö

Figur 3. Brant sluttande terräng med stenblock vid objekt 15 strax öster om Stora Gällsjön.
Foto från norr.

Landskapet

Tväråns vattensystem är belägen i sockengränsen mellan Karlskoga och Grythyttan där delar av Tväråns flöde utgör gränsdragningslinje mellan de två socknarna.

Det inventerade vattendraget, inom Tväråns vattensystem, omfattade en sträcka om cirka 9 kilometer, med sjöar och våtmarker inberäknat var den totala sträckan omkring 11 kilometer. Fallhöjden är omkring 80 meter från väster (230 m.ö.h.) till öster (150 m.ö.h.).

Längs sträckan har de undersökta vattendragen av Tväråns vattensystem ett flertal namn, där Tvärån och Romälven utgör huvudfåran. Romälven utgör den del som löper mellan Stora Gällsjön och Tvärådammen. Söder om Tvärådammen och vidare österut mot utloppet i Malmsjön kallas vattendraget för Tvärån. Sträckan mellan Lilla och Stora Gällsjön kallas för Gällsjöbäcken. I historiskt kartmaterial ses både Tvärån och Romälven användas som namn, emellertid är namnet Tvärån

det äldre namnet då det figurerar i den äldsta kartan från år 1692 och namnet Romälven ses först år 1742. Namnet Romälven kommer av torpet Romarbo som förekommer först i en karta från år 1742 (LMS 1692:S36-1:4; LMS 1742:S20-56:1). Mellan Lilla och Stora Gällsjön kallas vattendraget för Gällsjöbäcken (se 1857-19-KAD-592).

Terrängen längs sträckan utgörs av höglänta bergsområden i öster som omger sjöarna Trehörningen samt Lilla- och Stora Gällsjön. Bergskränen är täckta av tunna ytlager av morän med tjockare moränavlagringar i sluttningarna ned mot sänkorna. I området kring sjöarna befinner sig höjden över havet kring 210–230 meter. Öster om Stora Gällsjön ned mot väg 725 utgörs av storblockigt moränbacklandskap där vattendraget i hög fart forslar förbi bergshöjder och runt fasta stenblock. Däremellan förekommer sankpartier där sankmark och mossar omger vattendraget och vattnet förefaller nästan stå stilla.

Figur 4. Stora stenblock i kulligt moränbacklandskap i området norr om objekt 23. Foto från söder.

Figur 5. Våtmarksområde där vattendraget blir bredare och flödar sakta. Från området väster om objekt 23. Foto från öster.

Figur 6. Tvärån omkring 500 meter söder om Tvärådammen. Fram till mynningen finns omfattande våtmarksområden. Foto från nordväst.

Figur 7. Öster om Mörttjärnarna finns flera dramatiska fall med stora stenblock i ån som omges av branta raviner på båda sidorna. Ett resultat av att en isälv, för omkring 11 000–12 000 tusen år sedan sprängde fram under isen då det följde den naturliga dalgången i berggrunden. Foto från området öster om objekt 51. Foto från öster.

När vattendraget når väg 725, som är anlagd på krönet en isälvsås, tar ett annat landskap vid. Terrängen blir mer låglänt och marken utgörs av isälvssediment av grus och sand. Den låglänta terrängen gör att vattendraget omges av omfattande våtmarksområden, främst kring området vid Mörttjärnarna och nära åns utlopp i sjön Malmlången. Öster om Mörttjärnarna ses spår av en isälv som löpt i öst-västlig riktning i form av en delvis brant ravin, där en isälv för 11 000–12 000 år sedan karvade fram den underliggande berggrunden och efterlämnade stora stenblock i terrängen kring ån.

Figur 8. Området i Tvärån nära dess utlopp i sjön Malmlången. Ån är mycket bred och omges av vida områden med våtmark. Foto från nordöst.

Platsens historia

Resultatet av kartstudierna i detaljnivå omnämns för respektive objekt när de förekommer i äldre kartor, såsom enskilda kvarnar och dammar. Lika så sker i tolkningskapitlet en summering av hur de påträffade lämningarnas kan tolkas och placeras i ett vidare sammanhang utifrån vad de äldre kartorna visar. Här kommer därför endast en presentation av hur landskapet nyttjats utifrån äldre kartmaterial och vem, vilka som ägt, disponerat och brukat marken.

De äldsta kartorna över området är från sent 1600-tal och visar att marken längs det inventerade vattendraget utgjordes av utmarker i form av skog som främst bestod av kronoallmänning. Inom kronoallmänningarna fanns under denna tid ett kronohemman, med namnet Gällsjötorp, vars ägor omfattade mark öster om Gällsjöbäcken.

I de mer detaljerade kartorna från 1700-talet finner vi tydligare uppgifter om hur marken nyttjats och även hur den sett ut. Gällsjötorp kronohemman har enligt 1757 års karta friköpts av kronan och omvandlats till ett skattehemman (LMS 1757:S36-48:3).

De tidigare kronoallmänningarna har under denna tid tilldelats av kronan till de omgivande hyttorna och bruken som så kallad rekognitions-skog. Det vill säga skog där bruken och hyttorna kunde hämta ved och kol för drift av bruken. Dock ägdes marken fortfarande av kronan. Bruken hade därmed bara rätt till träden mot vilken årlig avgift (rekognition) erlades. I kartorna anges exempelvis att området öster om sjön Trehörningen år 1757 var "afkolat" och utgjordes av "idel stenar och berg" (LMS 1757: S36-48:3).

Figur 9. Karta från år 1700 över Karlskoga socken. Enligt kartan utgörs stora delar av området av skog inom mark som utgörs av kronoallmänning. Mellan Lilla och Stora Gällsjön finns kronohemmanet Gällsjön (LMS 1700:S36-1:1). Vid Tväråns mynning i öster ses Tväråhyttan.

Längs sträckan mellan Stora Gällsjön ned till väg 725 finns flera noteringar att skogen utgjordes av:

"vacker skogsmark af Tall, gran och Asp bestående, med berg och myror blandad"

"Kåhlskog af gran och tall med biörk på somliga ställen"

"Furu och annan wäckerlig skog".

Måhända ska man här misstänka att lantmätaren ansett skogen vara vacker på grund av dess ekonomiska värde snarare än dess estetiska.

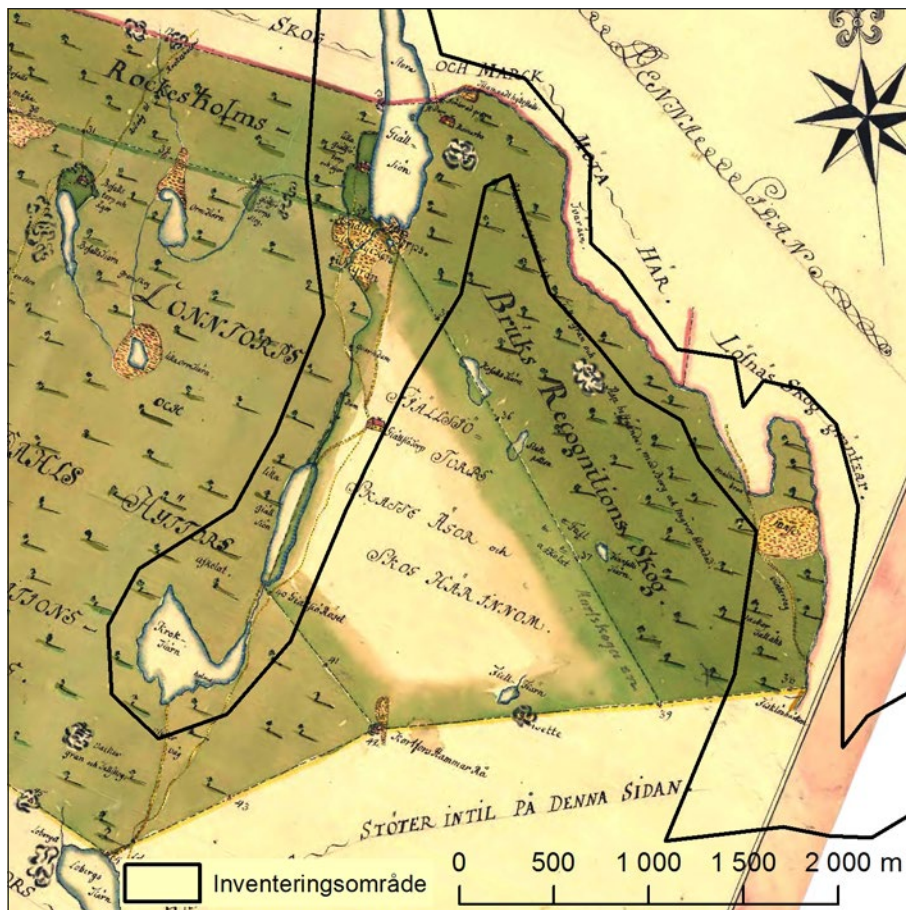
Under 1800-talet försvinner rekognitions-skogarna då de till stor del blir uppköpta av brukten och omvandlades till skogsfastigheter under brukens ägo.

Den äldsta bebyggelsen inom området kan, som ovan nämnt, beläggas från och med sent 1600-tal med kronohemmanet Gällsjötorpet. Vid Tväråns mynning fanns också det oskattade Tvärånstorp och Hyttetorpet, som är synliga i kartor från tidigt 1700-tal.

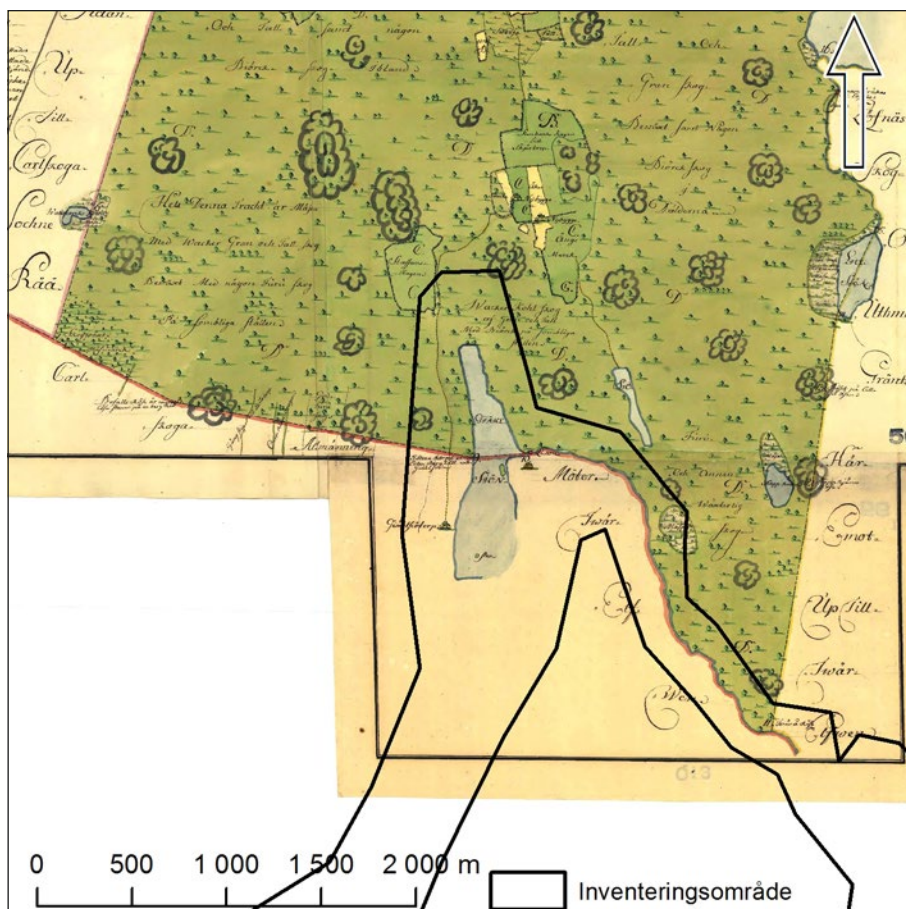
Gällsjötorp hade sina ägor längs sträckan mellan Lilla och Stora Gällsjön, på östra sidan om den så kallade Gällsjöbäcken med bebyggelsen belägen 340 meter nordöst om Lilla Gällsjön. Tvärånstorp hörde ursprungligen till Kortfors bruk med bebyggelse på södra sidan om Tvärån, strax söder om den så kallade Tvärånshyttan som var belägen på norra sidan av ån omkring 340 meter uppströms från Tväråns utlopp i sjön Malmlången.

Vid Lilla och Stora Gällsjön utökades bebyggelsen under 1700- och 1800-talen till dess att sammanlagt fem bebyggelseenheter var uppförda inom detta bergiga och avsides lokaliserade område. Under 1900-talet har emellertid bebyggelsen kring Gällsjöarna avtagit och försvunnit till dess endast torpet Rom finns kvar som sommarstuga. Detta till skillnad mot bebyggelsen kring Tväråns utlopp vid Tvärånstorp där bebyggelsen utökades under 1900-talet.

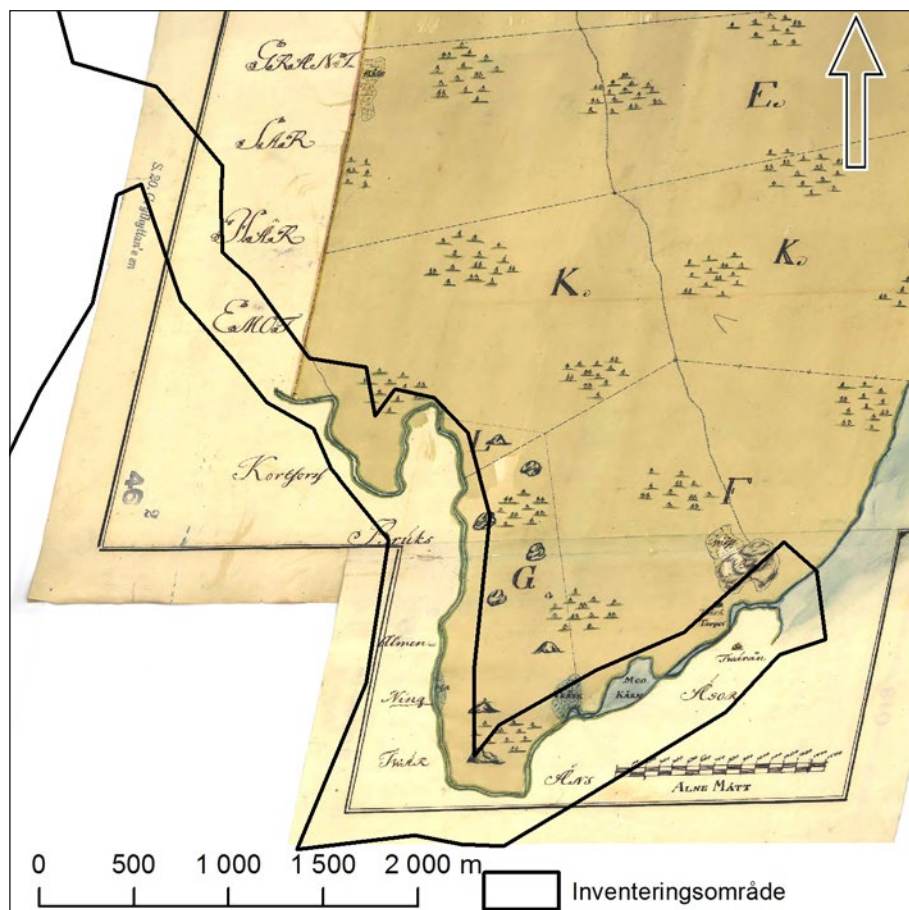

Figur 10. Karta över Tväråns allmanning år 1757 (LMS 1757: S36-48:3). Rockesholms bruk och Granbergdals hyttor har rätt att nyttja skogarna för kolning. Den "vita fläcken" i mitten utgörs av Gällsjötorps skattehemman som ägde mark öster om Gällsjöbäcken och delar av Stora Gällsjöns sydvästra strand där Lilla Gällsjötorpet uppförts. Skala 1:40 000.

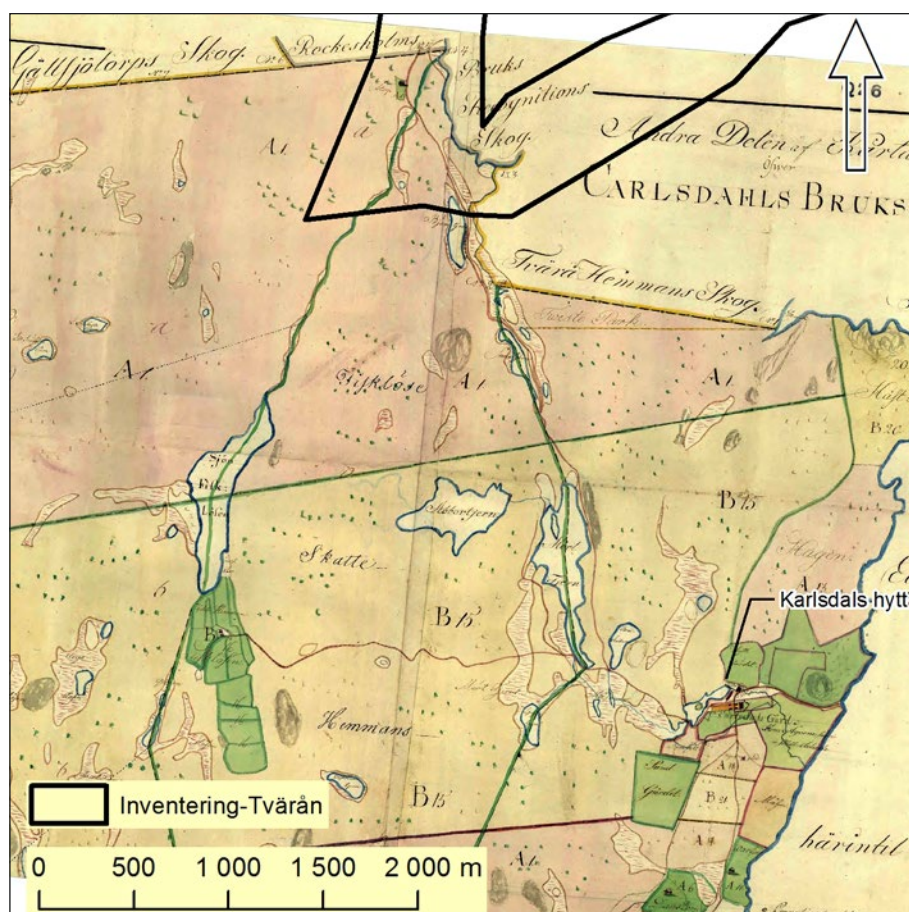

Figur 11. Karta över Skårtorps hemman år 1742. Sträckan längs Tvärån utgörs av idel skogsmark, om än vacker enligt lantmätaren. Skala 1:40 000 (LMS 1742: S20-56:1).

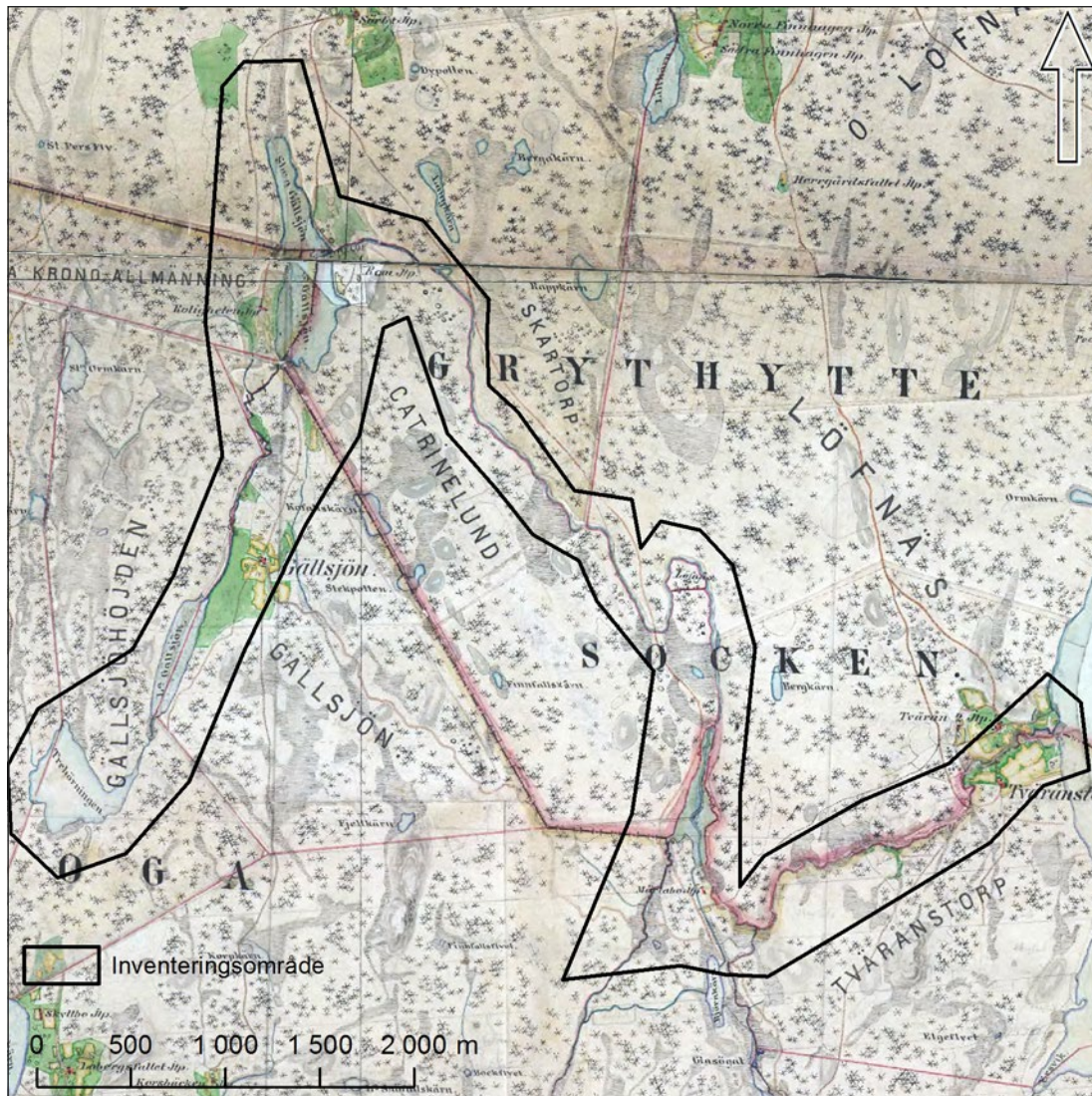

Figur 12. Karta över Lövnäs hemman år 1760. Sträckan längs Tvärån utgörs av skogsmark, enligt lantmätaren "God skog" och "Skog af Bergig mark". Vid utloppet ses Tväråtorpet och Tvärånstorp på vardera sida om ån. Skala 1:40 000.

Figur 13. Karta över ägorna hörande till Karlsdals bruk och Fisklöse hemman år 1797 (LMS 1797: S36:58:3). Här ägde Fisklöse en mindre sträcka på omkring 800 meter av Tvärån. Notera att en numera uttorkad bäck tidigare tillfört Tvärån vatten från den norra Glasö-gontjärnen. I kartan ses även torpet Åtorp. Skala 1:40 000.

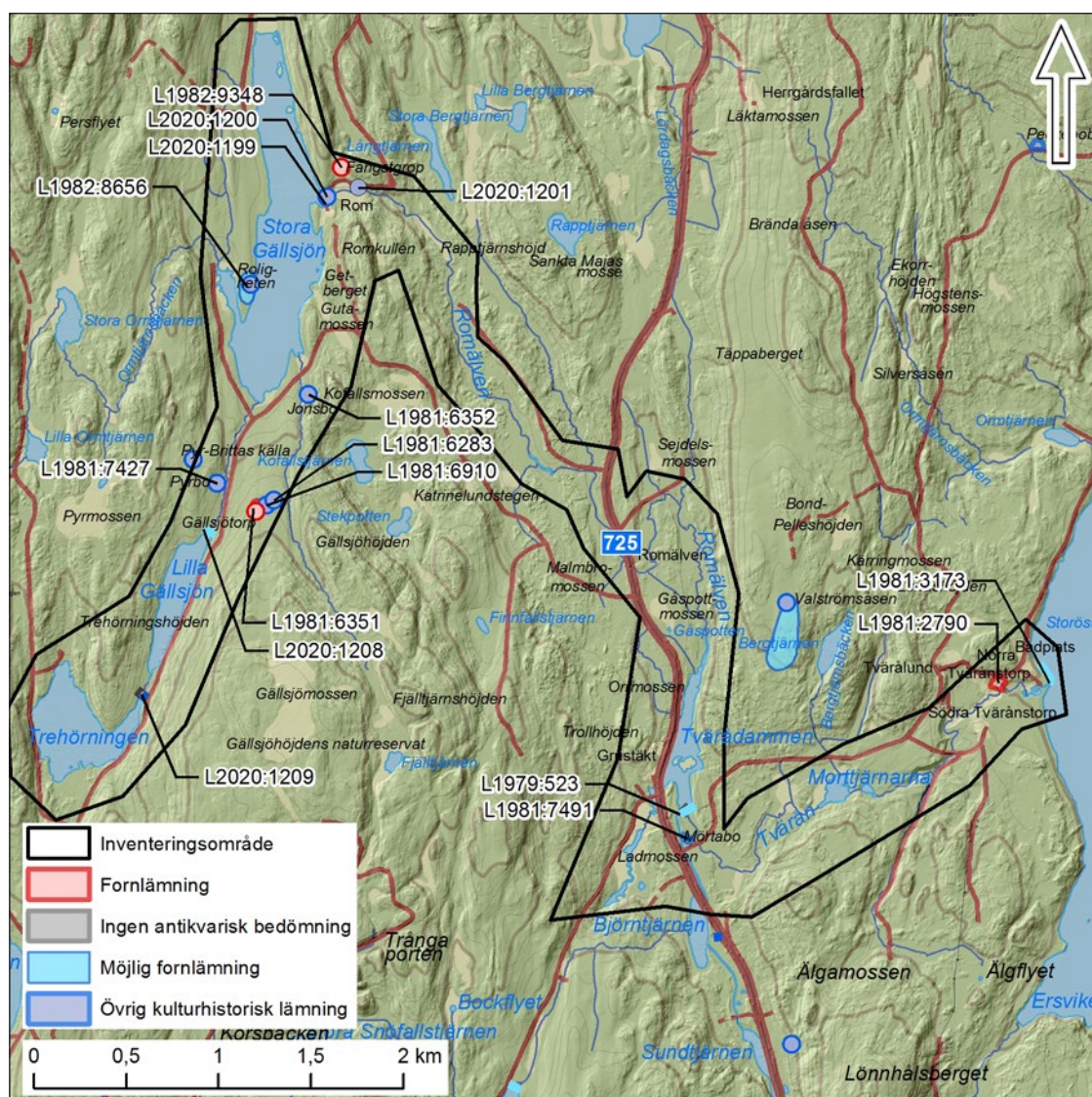

Figur 14. Häradsekonomska kartan från åren 1864-67 (RAK 1864-67: J122-72-13). Vid denna tid har bebyggelsen kring Gällsjöarna utökats. Ängsmark är anlagd på västra sidan om Gällsjöbacken och kring Stora Gällsjöns södra strand. Även vid bebyggelsen vid Tväråns utlopp finns omfattande ängs- och åkermark. Tvärådammen är synlig. Skala 1:40 000.

Den ovan nämnda Tväråns hyttan hörde till Östra Lövnäs kronohemman. Hyttan anlades vid Tvärån år 1644 sedan den ditflyttats från ett tidigare läge vid Svartälven. Tidpunkten för dess nedläggande skiljer sig; i Atlas över Sveriges Bergslag refereras till Johansson som anger att hyttan blåstes ned kring 1690 (se Landeholm & Eriksson 2001:152 och Johansson 1881-82:365F). I kartor från tidigt 1700-tal beskrivs hyttan som nedlagd år 1719 utan att ha sådana anmärkningar i 1716 års karta. Tidsskillnaden mellan dessa uppgifter är ändå så pass liten att man kan utgå från att hyttan endast varit i bruk en kort period på omkring 50-70 år.

Figur 15. Fornlämningsbilden inom området inför inventeringen. Inom området fanns 16 registrerade lämningar. Skala 1:40 000.

Fornlämningsbild före inventering

Innan utförd inventering utgjordes de redan registrerade lämningarna inom området av 15 lämningar. Bebyggelsen har delvis redan nämnts; den utgjordes i området kring Gällsjöarna av en gårdstomt (Gällsjötorp L1981:6351) och tre lägenhetsbebyggelser som utgjorts av torpen Lilla Gällsjötorp (L1982:8656), Jonsbo (L1981:6352) och Pyrbo (L1981:7427). I nära anslutning till Gällsjötorp finns två smideslämningar (1981:6910, L1981:6283) som förekommer i kartmaterial från år 1857 (LMA 1857: 18-KAD-592).

I området öster om Stora Gällsjön finns uppgift om en hytta (L2020:1201), delvis baserad på två kartor från åren 1698 och 1757 där det rör sig om ett "hyttställe" och "tillämnadt hyttställe" (LMS 1757: S36-48:3). Inga lämningar har påträffats på platsen varför det förefaller som att hyttan aldrig anlagts på platsen.

Förutom hyttan finns även en kvarn registrerad (L2020:1200), som enligt beskrivningen i Kulturmiljöregistret (härefter förkortat KMR) endast svagt kan urskiljas. Kvarnen är synlig i kartor från åren 1742 och 1757; i sista kartan är den beskriven som "förlorad" (LMS 1742: S20-56:1, LMS 1757: S36-48:3).

Bebyggelse från senare tid finns längs väg 725 i form av Mörtabo (L1981:7491). Nära Tväråns mynning finns även en hytta, den så kallade Tväråhyttan (L1981:2790) som var i bruk under 1600-talet och möjligen även tidigt 1700-tal. Vid själva mynningen finns en stenåldersboplats (L1981:3173) registrerad. Bedömningen att det rör sig om en boplats är baserad på fynd av trolig hälleflinta samt fynd av skärvsten i vattenbrynet.

Slutligen förekommer inom området fyra dammvallar (L2020:1209, L2020:1208, L2020:1199 och L1979:523) vid sjöarna Trehörningen, Lilla och Stora Gällsjön samt vid Tvärådammen. Dammvallarna inventerades av Almunga AB år 2019 varvid en underlagsrapport framställdes för respektive dammvall (se Ulfhielm 2019a–f). Enligt dessa underlag kan dammvallen vid Stora Gällsjön fungerat som verksdamm till den intilliggande kvarnen i öster (L2020:1200) medan dammarna i Trehörningen och Lilla Gällsjön fungerat som reglerdamm till Tvärå hytta (sic). I objektbeskrivningen nedan uppmärksammas dock att det måste röra sig om ett missförstånd att hävda att dessa dammvallar varit kopplade till Tväråhyttan. Rimligtvis bör en sammanblandning ha råkat ske med Karlsdals hytta (L1981:6594).

Syfte och målgrupper

Syftet med uppdraget var att i ett kunskapsunderlag beskriva de lämningar och verksamheter som förekom längs den berörda inventeringssträckan av Tväråns vattensystem. Kunskapsunderlaget ska utgöra underlag för kommande vattenvårdsåtgärder där hänsyn till kulturmiljöer behöver iakttas.

Metod och genomförande

Arbetet inleddes med arkiv-, litteratur- och kartstudier och omfattade en genomgång av de digitala arkiven.

Först gjordes en sökning i Kulturmiljöregistret (KMR) med nedladdning av registrerade objekt i syfte att klarlägga den kända fornlämningsbilden i området. Vidare gjordes en kontroll av eventuella tidigare kulturhistoriska insatser i form av inventeringar eller undersökningar i området. Det hade bland annat utförts år 2019 av Almunga AB

som skrivit kunskapsunderlag gällande ett flertal dammvallar inom vattendraget. Registreringar hade även utförts inom projektet Skog & historia. Inom denna rapport medtas de objekt som kunde påträffas i fält. Generellt förefaller objekt som registrerats i Skog och historia uppvisa felaktigheter vad gäller objektens geografiska läge. De innehåller också så vaga och oprecisa objektsbeskrivningar att de inte kunna nyttjas i inventeringsarbetet. Exempelvis "Efter Romälven finns lämningar efter flottning ..." (se S&H 1021903).

Därefter genomfördes en genomgång och djupanalys av Lantmäteriets digitala kartmaterial, vilket innefattar Rikets allmänna kartverk, Lantmäteristyrelsens kartarkiv och Lantmäterimyndighetens kartarkiv. Syftet var att hitta eventuella försvunna bebyggelseenheter eller andra idag försvunna, men tidigare karterade lämningar inom inventeringsområdet.

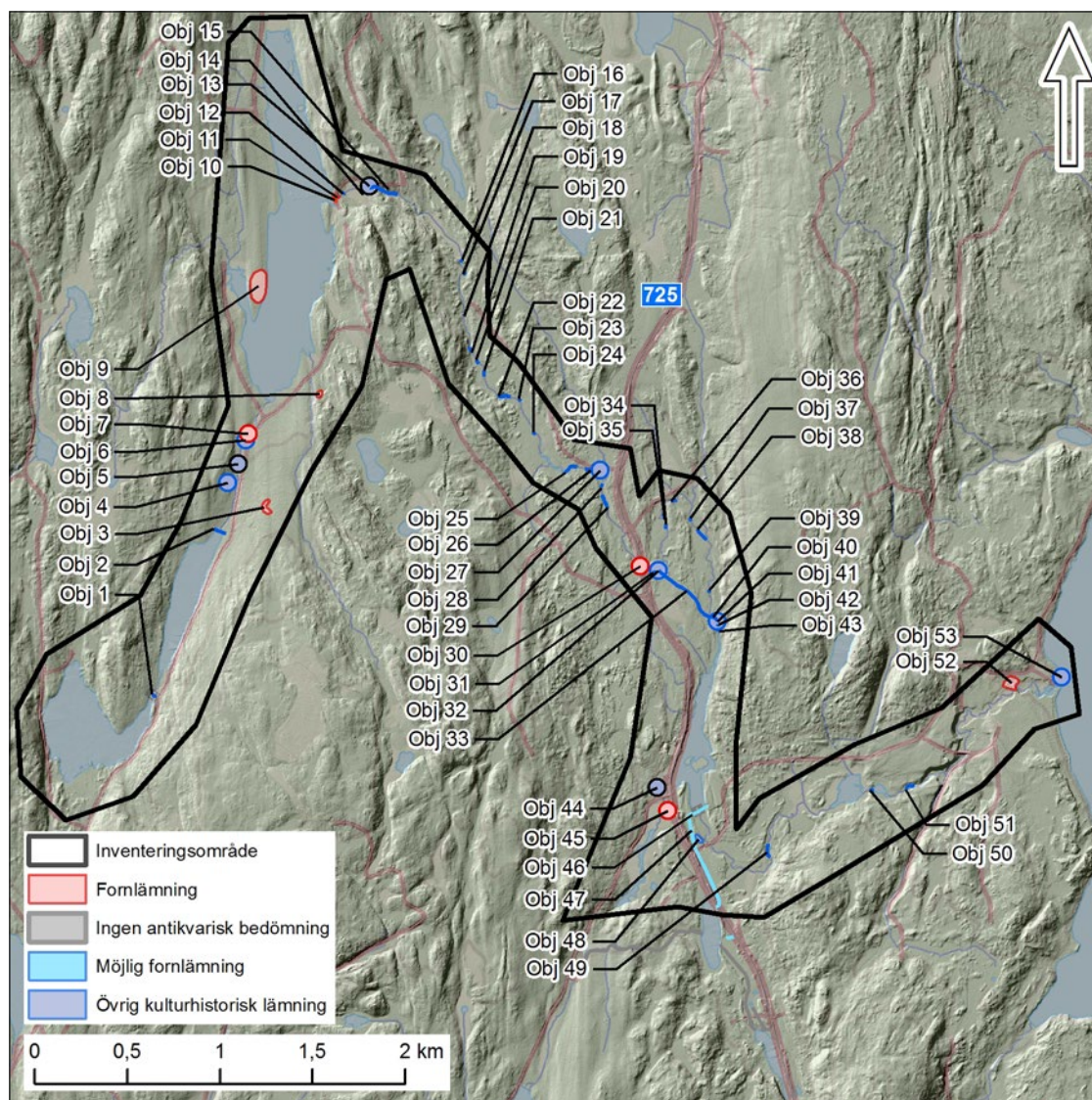
Efter arkivstudierna genomfördes en fältinventering, vilket innebar att inventeringsområdet besiktigades okulärt i syfte att hitta tidigare ej kända forn- och/eller kulturlämningar ovan mark. Vid fältinventeringen utnyttjades resultaten från arkivstudierna som vägledning.

Enligt anbudets beskrivning genomfördes inventering enbart längs vattendraget inom inventeringsområdet. I vissa fall gjordes avsteg från denna princip, exempelvis för att återinventera torpen L1981:7427 och L1981:7491, vilka enbart låg omkring 40–50 meter från det inventerade vattendraget. Två lämningar har inte besökts men har i efterhand erhållit en ny antikvarisk status. Det rör lägenhetsbebyggelse L1981:6352 och L1982:8656 som, utifrån kartmaterial, har konstaterats vara äldre än år 1850.

Tre lämningar utelämnas helt i denna rapport. Det rör sig om en fångstgrop (L1982:9348) och två smideslämningar (L1981:6910, L1981:6283) vilka är belägna invid Gällsjötorp. Fångstgropen är belägen 120 meter norr om vattendraget och saknar relevans för uppdraget. De två smideslämningarna är belägna 60 och 100 meter nordöst om Gällsjötorp (L1981:6351). De ingår i Gällsjötorps gårdskomplex, om än belägna utanför gårdens byggnadstomt. Vidare är smideslämningarna belägna 240 respektive 280 meter öster om det inventerade vattendraget och saknar således koppling till det.

En viktig omständighet som bör nämnas är det faktum att Tväråns vattensystem presenteras, enligt fastighetskartan, som en tunn linje.

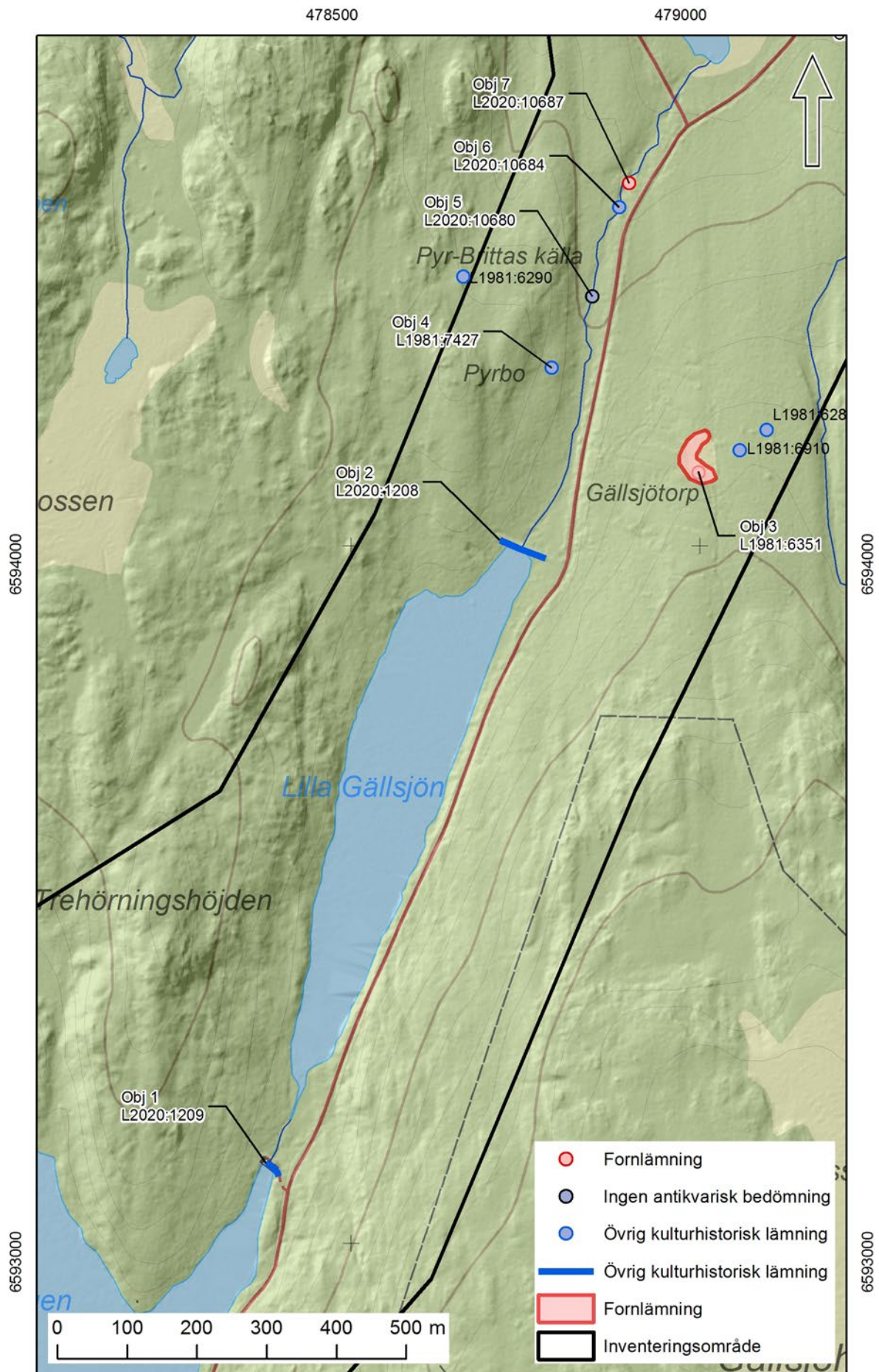

Figur 16. Efter utförd inventering och arkivstudier finns 53 objekt längs Tväråns vattensystem. Skala 1:40 000.

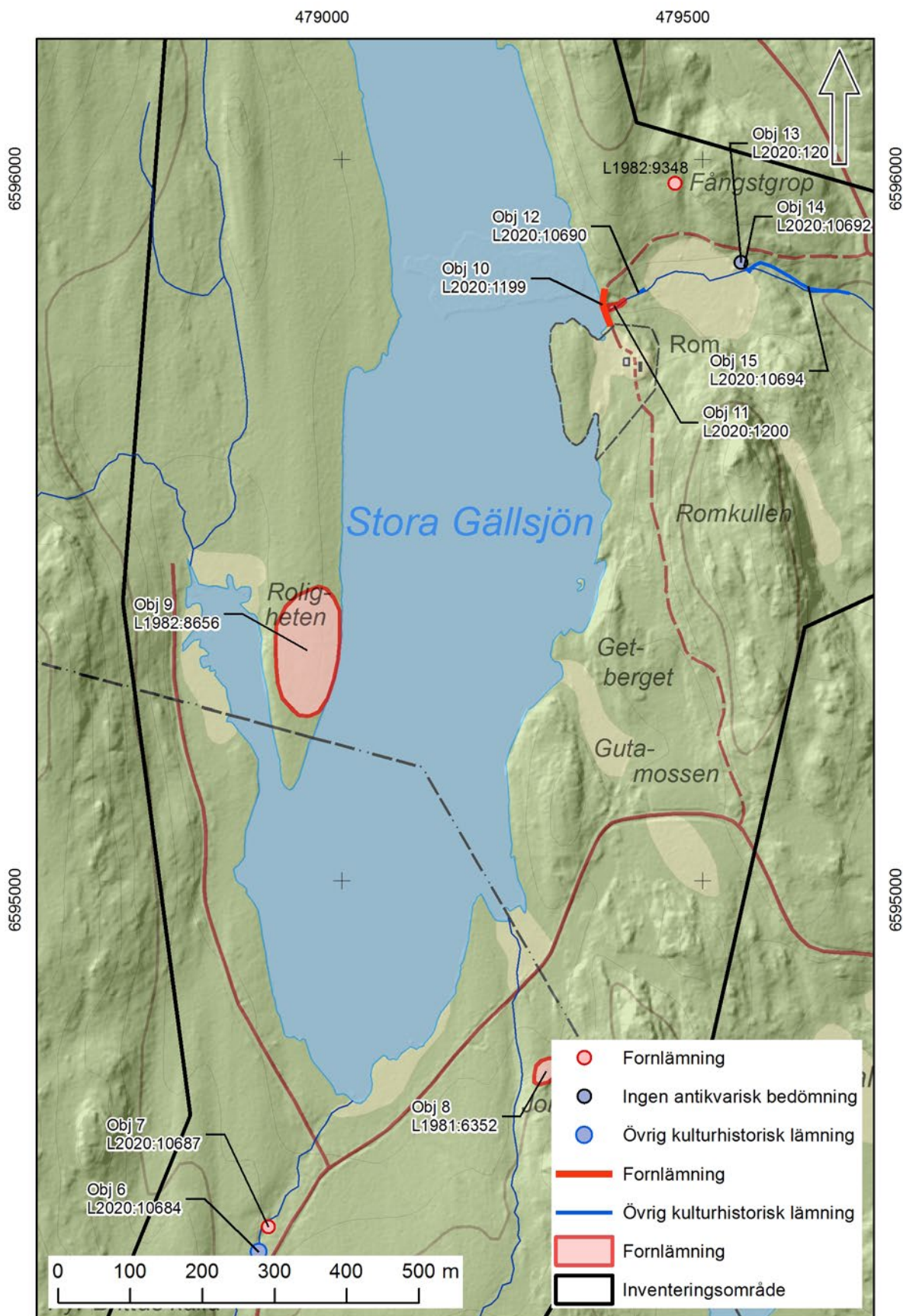
Vattendragets egentliga bredd varierade från 1–4 meter, men mestadels var vattendraget omkring 2 meter brett. Vidare är fastighetskartans presentation av vattendragets läge i vissa fall felaktig och kan befinnas vara 1–15 meter fel i förhållande till vattendragets korrekta läge. Det innebär att inmätta lämningar ibland inte förefaller befinna sig i vattendraget eller delvis utanför det. I fallet med en kvarn (objekt 11) öster om Stora Gällsjön visar fastighetskartan att vattendraget passerar genom kvarnlämningen, vilket är felaktigt, då en ny åmynning har anlagts strax norr om kvarnen. I framtiden kan dock fastighetskartan komma att revideras med resultatet att vattendragets sträckning förhoppningsvis hamnar i ett korrekt läge i förhållande till de registrerade lämningarna.

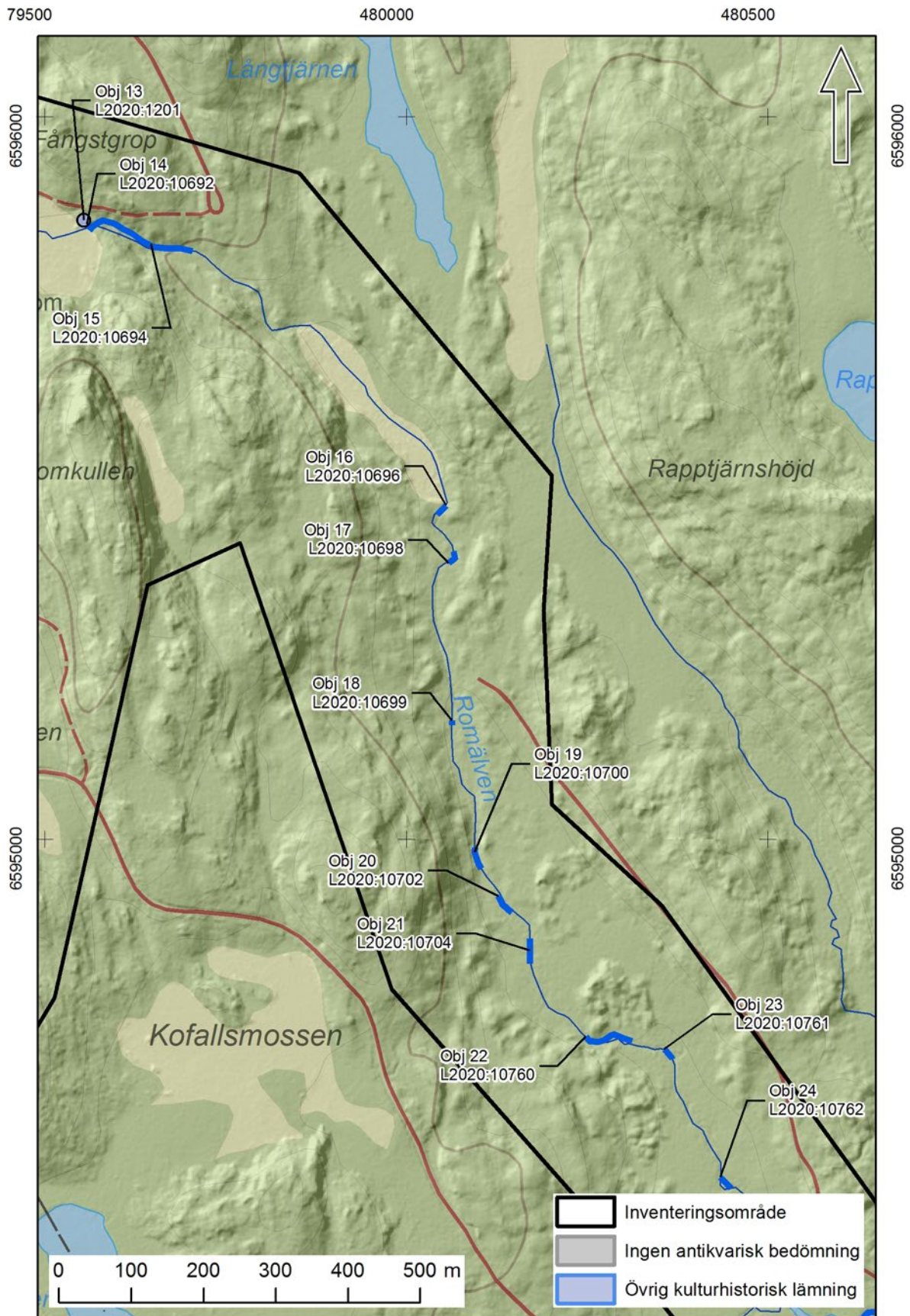

Figur 17. Objekt 1–7, sträckan mellan Trehörningen och Stora Gällsjön. Längs Gällsjöbäckens finns spår efter lämningar som delvis kan kopplas till den äldre bebyggelsen i form av dammvallar, en bro och en kvarn. Skala 1:8 000.

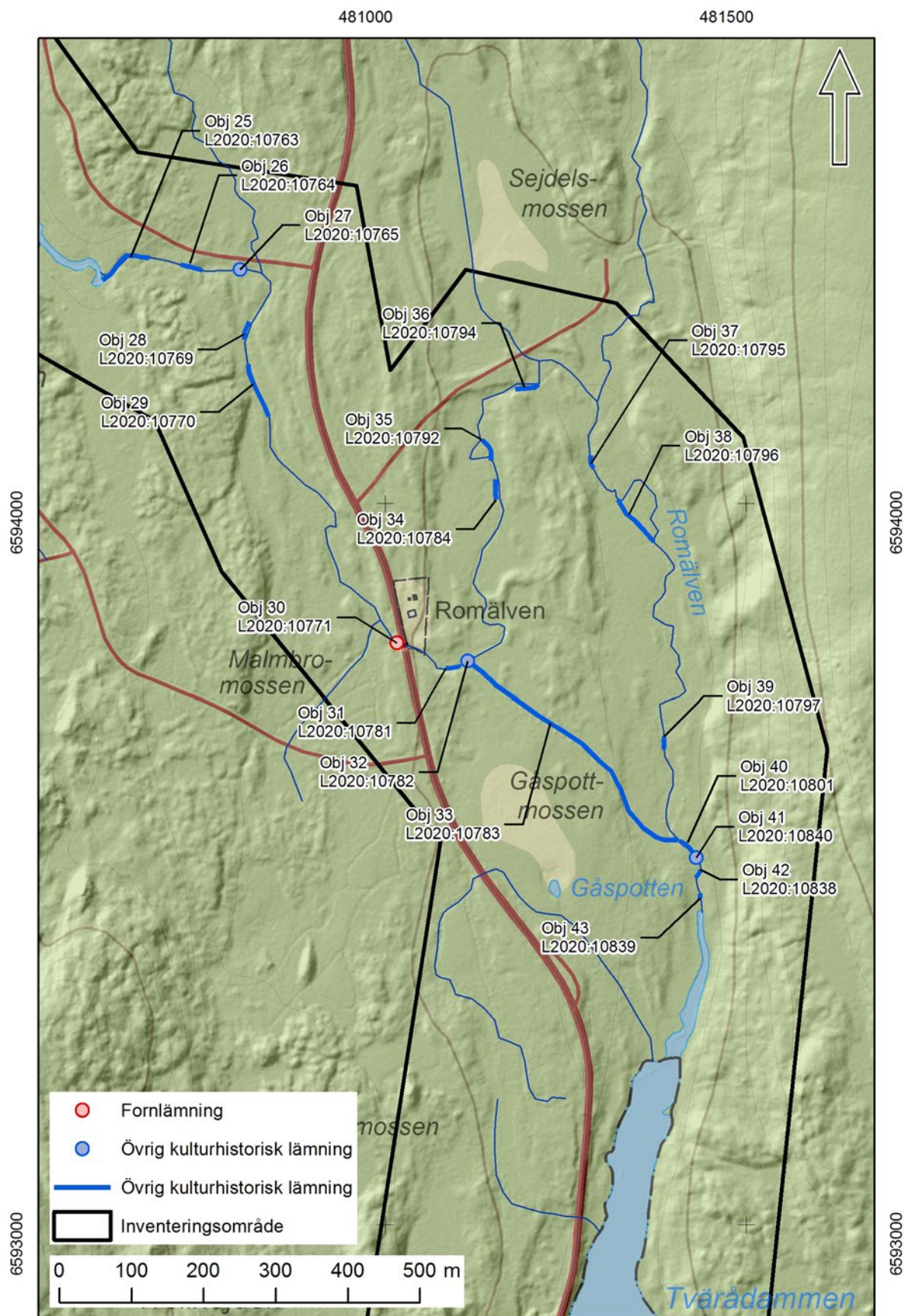

Figur 18. Objekt 6–15, området runt Stora Gällsjön. Bebyggelselämningar är belägna vid sjöns stränder. I öster, vid dammvallen (objekt 10) är mynningen till Romälven; härifrån tar flottningsleden vid. Skala 1:8 000.

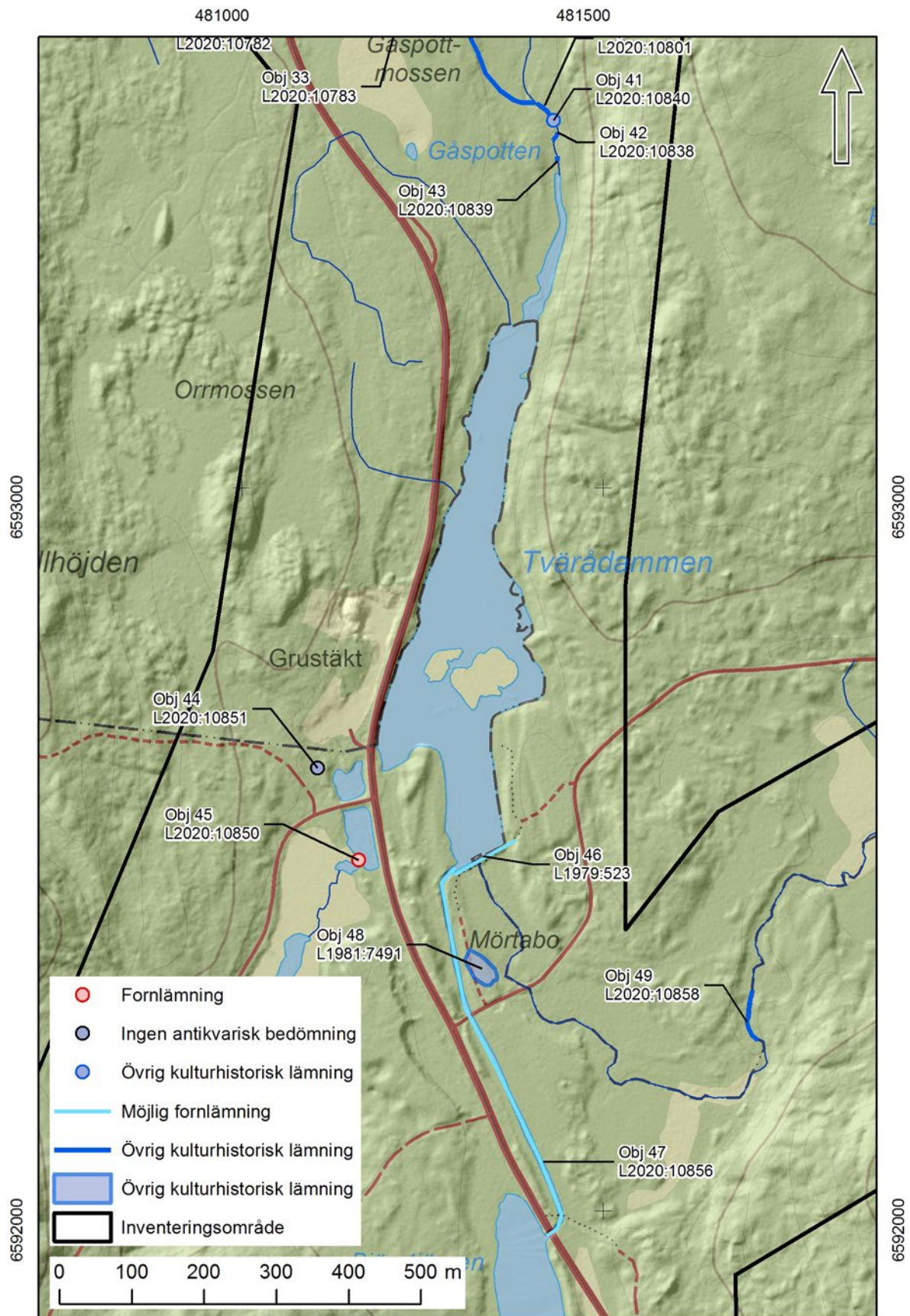
Figur 19. Objekt 13–24 längs Romälven. Längs sträckan dominerar lämningarna av flottningsanläggningar. Terrängen är ömsom kuperad och blockrik, ömsom sank. Skala 1:8 000.

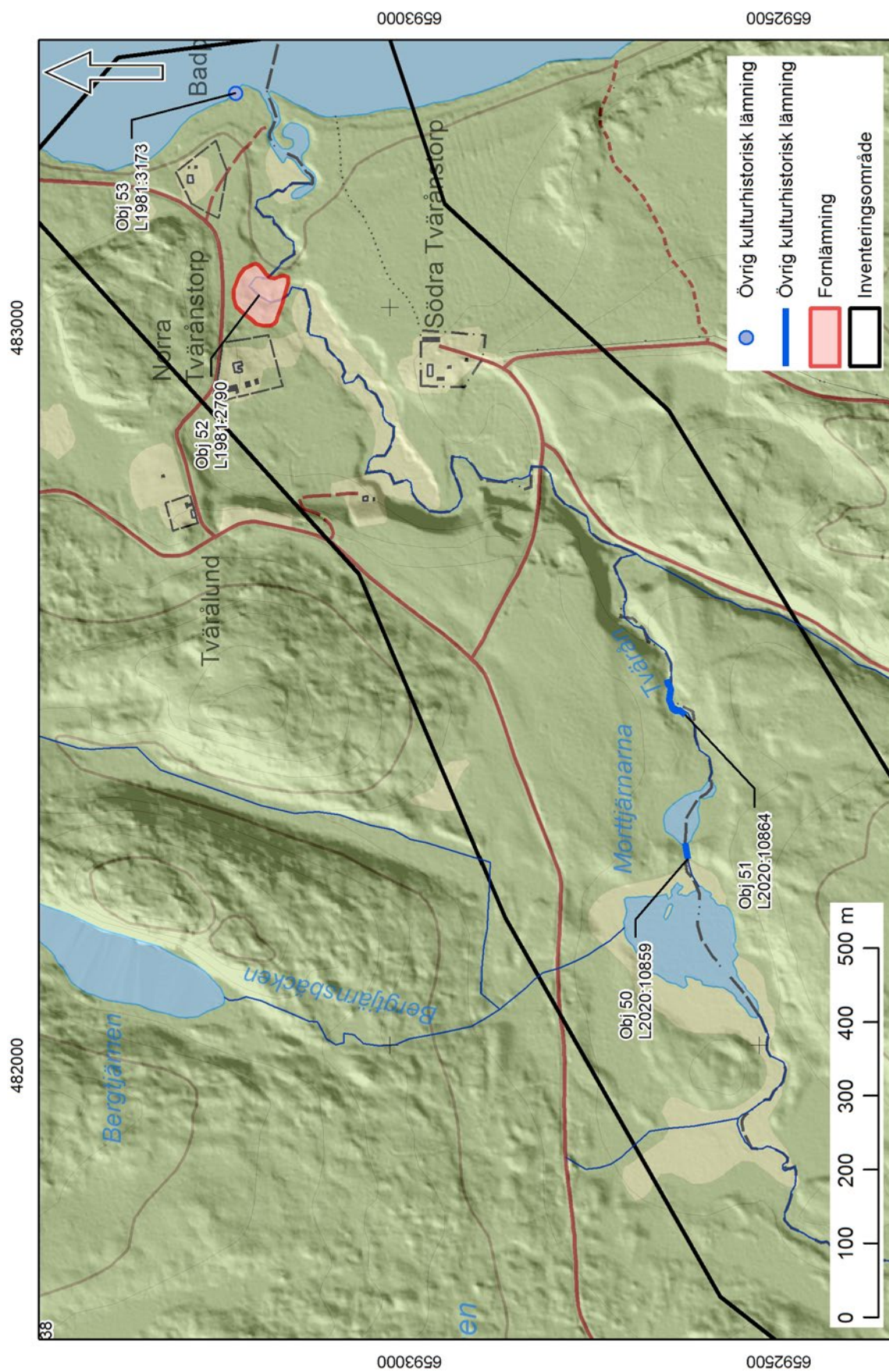
Figur 20. Objekt 25–43. Romälven ned till Tvärådammen i sydväst. Från och med objekt 27 avtar den delvis branta fallhöjden och vattnet passerar genom låglänta områden. Det föranledde sannolikt grävandet av en 400 meter lång flottningsränna (objekt 33). Skala 1:8 000.

Figur 21. Objekt 41–49. Området kring Tvärådammen som är belägen strax öster om väg 725. Via dammen fortsätter vattnet dels via en kanal (objekt 47) ned till Hyttbäckens vattensystem, dels via dammluckan vidare genom Tväråns vattensystem. Skala 1:8 000.

Resultat – Tväråns vattensystem

Figur 23. Metallrör genom dammvallen (objekt 1) vid sjön Trehörningen. Foto från nordöst.

Objekt 1: dammvall L2020:1209

I nordvästra hörnet av sjön Trehörningen är en 30 meter lång dammvall i nordväst-sydöstlig riktning. Dammvallen består av jord och sten och är 4–6 meter bred och 1,5 meter hög. Under dammvallen finns en brotrumma omkring 0,2 meter under dammvallens ovansida som leder vattnet förbi dammen ut i Lilla Gällsjöbacken.

I underlag från Almunga AB hävdas att dammen fungerat som reglerdamm till Tväråhytta (Ulfhielm 2019f). Detta påstående måste röra sig om ett missförstånd där Tväråhyttan (L1981:2790) blandats ihop med Karlsdals hytta (L1981:6594). Tväråhytta nedlades kring skiftet mellan 1600- och 1700-talen. Varken i kartstudierna från Almunga AB eller de som nu utförts finns belägg för att dammvallen förekommer i historiskt kartmaterial. Den är sannolikt uppförd under sent 1800-tal eller tidigt 1900-tal och har då fungerat som reglerdamm till hyttan i Karlsdal, alternativt som damm vid flottning då vattenflödet i Tväråns vattensystem behövde utökas. Sedan Karlsdals hytta nedlagts under 1930-tal och flottning upphört har även dammvallen förlorat sitt syfte varefter dammen byggts om och ersatts med en enkel brotrumma med körväg för skogsfordon ovanpå.

- Antikvarisk bedömning:
övrig kulturhistorisk lämning

Figur 24. Dammvallen (objekt 2) vid Lilla Gällsjön utgörs av sten och jord. Överst på vallen är en skogsväg. Foto från öster.

Objekt 2: dammvall L2020:1208 (S&LH 20066336)

I norra änden av Lilla Gällsjön är en 70 meter lång dammvall (VNV-ÖSÖ). Dammvallen utgörs av sten och jord och är 4–6 meter bred och 1,5 meter hög. I dammvallens södra sida finns trärester efter dammlucka. En trumma vid 0,2 meters djup under markytan leder vattnet genom dammvallen.

I underlag från Almunga AB hävdas att dammen fungerat som reglerdamm till Tväråhytta (Ulfhielm 2019d). Detta påstående måste röra sig om ett missförstånd där Tväråhyttan (L1981:2790) blandats ihop med Karlsdals hytta (L1981:6594). Tväråhytta nedlades kring skiftet mellan 1600- och 1700-talen. Varken i kartstudierna från Almunga AB eller de som nu utförts finns belägg för att dammvallen förekommer i historiskt kartmaterial (se Tolkning för Hyttbacken, sidan 94). Den är sannolikt uppförd under sent 1800-tal eller tidigt 1900-tal och har då främst fungerat som reglerdamm till hyttan i Karlsdal, alternativt som damm vid flottning då vattenflödet i Tväråns vattensystem behövde utökas.

Sedan Karlsdals hytta nedlagts under 1930-tal och flottning upphört har även dammvallen förlorat sitt syfte varefter dammen byggts om och ersatts med en enkel brotrumma med körväg för skogsfordon ovanpå.

- Antikvarisk bedömning:
övrig kulturhistorisk lämning

Figur 25. Detalj från karta år 1757 med Gällsjötorp och en damm, bro och kvarn vid Gällsjöbäcken (LMS 1757:S36-48:3). Anläggningarna vid bäcken har sannolikt hört till Gällsjötorp. Skala 1:8 000.

Figur 26 (nedanför). I en karta från ses Gällsjötorps hemman vara belägen mellan Lilla och stora Gällsjön (Hällsjön i kartorna). Vid Stora Gällsjön ses även namnet Tvärån användas som namn för vattendraget (LMS 1685:S36-53:9).

Objekt 3: bytomt/gårdstomt (Gällsjötorp) L1981:6351

Ej besökt i samband med inventeringen. Dess antikvariska status har emellertid omvärderats från möjlig fornlämning till fornlämning. Bytomten/gårdstomten uppfyller samtliga kriterier i kulturmiljölagen för fornlämning. Vidare är gården och dess åkrar idag övergivna.

Objektet är inte beläget i direkt anslutning till det inventerade vattendraget men såsom gårdstomt har objektet indirekt och direkt påverkat vattendraget längs med gårdens ägor, belägna utmed med Gällsjöbäcken.

Gällsjötorp utgjordes av ett ¼ kronohemman på kronoallmänning och finns bland annat belagt i kartor från och med år 1685 (LMS 1685:S36-53:9) Kronohemman innebär att hemmanets egentliga ägare var kronan (staten) men att brukaren av hemmanet (bonden) hade besittningsrätt över hemmanet. Hemmanets ägor var omkring 280 hektar stort, beläget på östra sidan om Gällsjöbäcken och sträckte sig från Lilla Gällsjöns norra ände upp till södra änden av Stora Gällsjön. I en karta från år 1757 finns en damm (objekt 5, objekt 6) och en kvarn som sannolikt nyttjats av gården Gällsjötorp (LMS 1757:S36-48:3).

- Antikvarisk bedömning: fornlämning

Figur 27. Vy över området kring objekt 5 där en damm ska ha funnits enligt karta från 1757. Inga lämningar efter dammen kunde påträffas. Foto från norr.

Objekt 4: lägenhetsbebyggelse (Pyrbo) – L1981:7427

Objektets antikvariska status har omvärderats från möjlig fornlämning till övrig kulturhistorisk lämning. Objektet uppfyller inte ålderskriteriet då det är uppfört under sent 1800-tal. Bebyggelse på platsen saknas i hädsekonomiska kartan från åren 1864–67 (RAK1864-67:J112-72-13). Enligt husförhör var platsen bebodd under 1890-talet (Husförhör 1891–95:190).

- *Antikvarisk bedömning:
övrig kulturhistorisk lämning*

Objekt 5: dammvall – L2020:10680 (S&LH 3520363)

Uppgift om damm, enligt karta från 1757 (LMS 1757:S36-48:3; se figur 25). Även registrerad som uppgift i *Skog och historia*.

Inga synliga lämningar påträffades i eller vid vattendraget som avslöjade att en damm funnits på platsen. Dock är läget lämpligt för en damm då platsen utgörs av norra änden av sank våtmark som omger vattendraget. Därmed bör en damm på platsen kunnat magasinera våtmarkens vatten vid drift av kvarnen 185 meter nedströms (se objekt 7). Dammen kan även ha använts för bevattning av den omgivande bebyggelsens ängsmarker nedströms bäcken.

- *Antikvarisk bedömning:
ingen antikvarisk bedömning*

Figur 28. Brofästen bestående av moränsten i 2–3 skift anlagda längs vardera bäckkant. Här har sannolikt en låg träbro korsat bäcken. Foto från öster.

Objekt 6: bro – L2020:10684

I vardera sida av vattendraget är brofästen av moränsten. Brofästena är 2–3 meter breda, anlagda i 2–3 skift och omkring 0,4 meter höga. Längs en sträcka om 4–5 meter syns en upphöjd vägbank på västra sidan om vattendraget.

Bron är synlig i karta från år 1757 och har sannolikt utgjorts av en mindre träbro som vilat på brofästena och hört till en mindre väg som löpt mellan Gällsjötorp och Lilla Gällsjötorp (objekt 3 och objekt 9) (LMS 1757:S36-48:3).

- Antikvarisk bedömning:
övrig kulturhistorisk lämning

Objekt 7: kvarn – L2020:10687 (S&LH 3520364)

På östra bäckkanten är en kvarnlämning med rektangulär grund. Grunden är 3×2 meter stor i öst-västlig riktning och utgörs av en stenfylld och övertorvad grund, vilket gör det svårt att tydligt urskilja vägglinjerna förutom i åkanten i dess västra del. Stenarna är 0,4–0,6 meter stora.

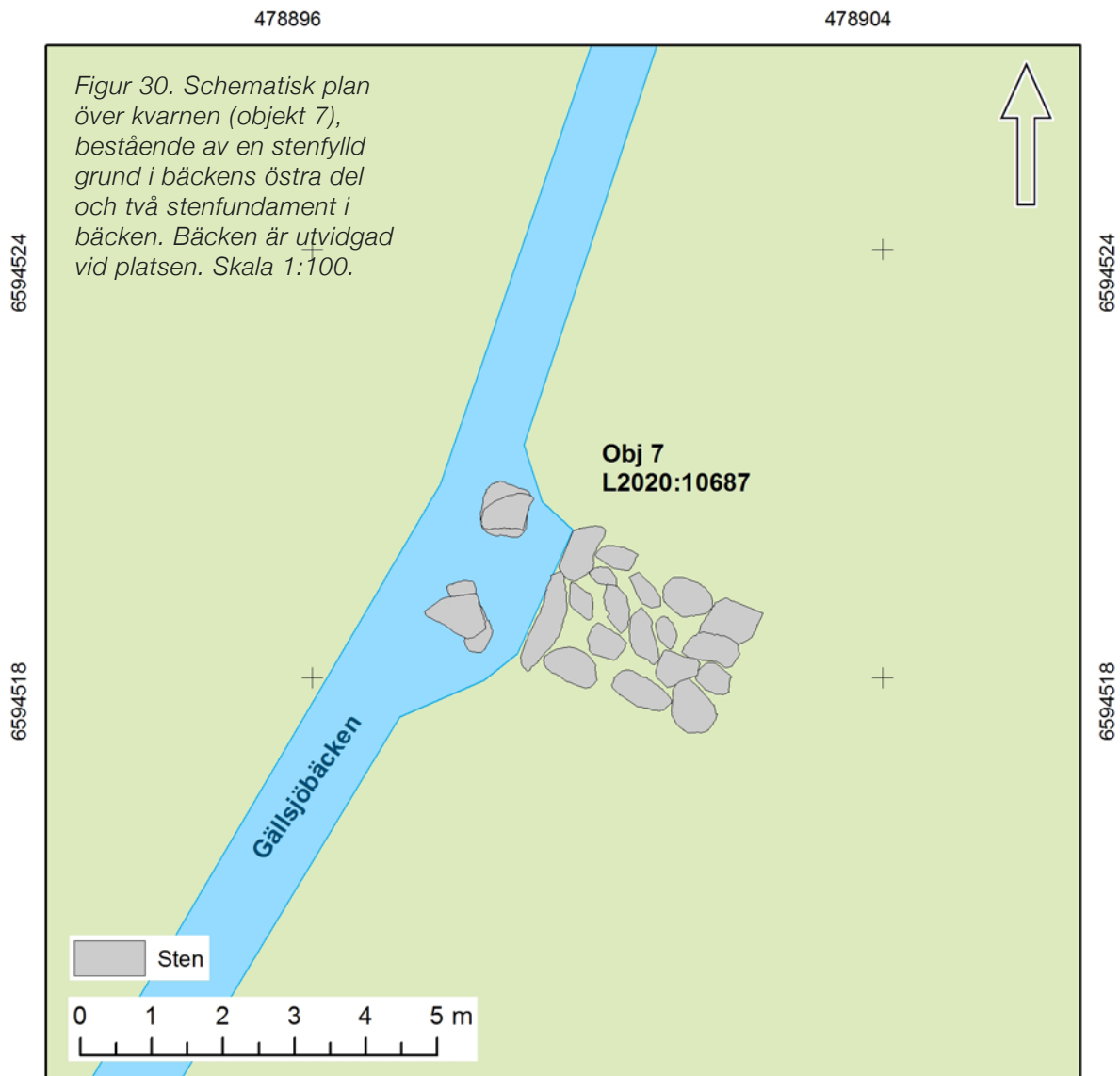
I ån förekommer två utrasade stenfundament 1 meter nordväst om kvarngrunden, i linje med dess norra och södra vägglinje. Stenfundamenten i ån utgör sannolikt rest efter fundament som burit upp del av kvarnbyggnad med plats för vatten-/skovelhjul. Ån är utvidgad ca 1 meter vid platsen för kvarngrunden och därmed sammanlagt 2–2,5 meter bred. Kvarnen är belägen i en naturlig sänka som sannolikt utgjort lämpligt läge för en kvarn. Kvarnen förekommer i karta från år 1757 och befinner sig inom Gällsjötorps ägor och har sannolikt nyttjats av gården såsom skvaltkvarn, vid malning av gårdens – och möjligen även de intilliggande torpens – säd (LMS 1757:S36-48:3). Registrerad som uppgift om i *Skog och historia*.

- Antikvarisk bedömning: fornlämning

Figur 29. Foto över kvarnen (objekt 7) från norr. Till vänster om bäcken ses den övermossade kvarngrunden med dess stenfundament i bäcken.

Figur 31. Foto över kvarnen (objekt 7) från nordöst. Här ses tydligt att bäcken är utvidgad. Uppströms bäcken bör en mindre dammlucka har avlett vatten via en träränna till kvarnen.

Objekt 8: lägenhetsbebyggelse (Jonsbo) – L1981:6352

Ej besökt i samband med inventeringen. Dess antikvariska status har emellertid omvärderats från möjlig fornlämning till fornlämning. Detta motiveras med att torpet finns belagt i husförhör från åren 1833–1845 (Husförhör 1826–45:76). Vidare är torpet och dess åkrar övergivna. Jonsbo var ett torp som var underlydande till Gällsjötorps gård.

- *Antikvarisk bedömning: fornlämning*

Objekt 9: lägenhetsbebyggelse (Lilla Gällsjötorp, senare Roligheten) – L1982:8656

Ej besökt i samband med inventeringen. Dess antikvariska status har emellertid omvärderats från möjlig fornlämning till fornlämning. Detta motiveras med att torpet finns belagt i äldre kartmaterial från 1700-tal och därmed är äldre än år 1850. Vidare är torpet och dess åkrar övergivna.

- *Antikvarisk bedömning: fornlämning*

Objekt 10: dammvall – L2020:1199

På östra sidan av den långsmala sjön Stora Gällsjön, strax norr om torpet Rom är en 50 meter lång dammvall, i nord-sydlig riktning, vid sjöns utlopp i Romälven. Dammvallen är 4–6 meter bred, av jord och sten och 1,5 meter hög invid sjön, och vid i dammvallens västra sida 2,5 meter hög i öster vid utloppet till Romälven. Genom vallen finns fyra metallrör vid omkring 0,2 meters djup under dammvallens marknivå.

Enligt underlag från Almunga AB är det ursprungliga syftet till vad dammen skall ha tjänat till något oklart (Ulfhielm 2019e). Det äldsta belägget på att en damm funnits på platsen är från år 1692 då det anges att en "hålldamm" funnits på platsen (se LMS 1692:S36-1:4). Det primära syftet med en hålldamm är att magasinera vatten varvid en vattenspegel bildas. I ovan nämnda underlag finns en närmare beskrivning över de historiska kartor som ger en bild av att en hytta förefaller ha varit planerad att anläggas på platsen, vilken aldrig anlades (LMS 1686:S36-56:6; LMS 1757:S36-48:3). I kartor från åren 1742 och 1757 anges emellertid att en kvarn varit belägen

strax nedströms dammen, vilket talar för att den under en tid nyttjats som kvarndamm (LMS 1742:S20-56:1).

Sedan kvarnen beskrivs som förlorad år 1757 uppstår återigen frågan vilken funktion dammen haft. Man får närmast vänta fram till år 1857 då tydliga bevis utifrån kartmaterial visar att Tvärådammen anlagts och Tvärån fått förbindelse med hyttan i Karlsdal (L1981:6594) (se LMS 1857:S36-48:3).

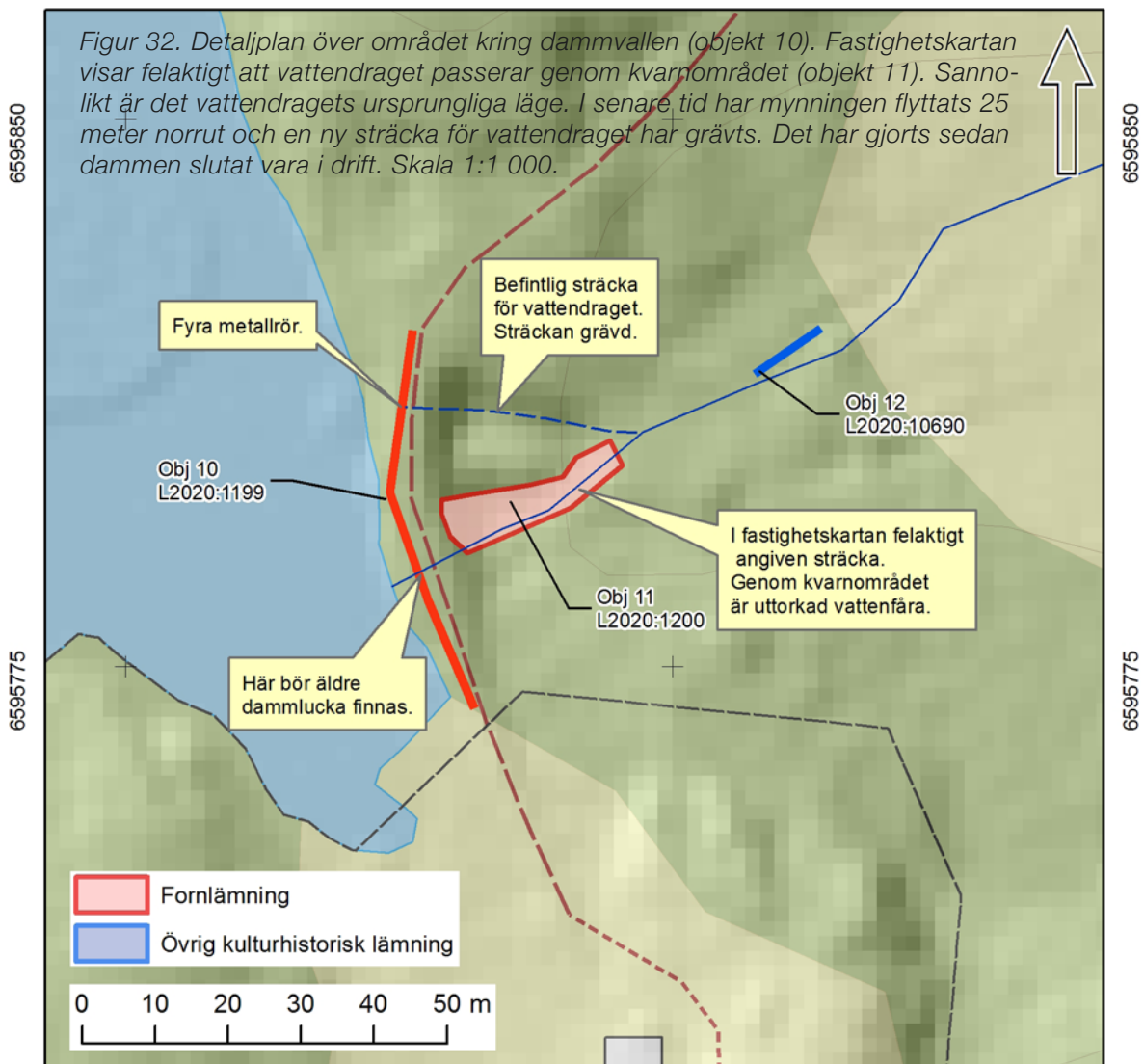
I och med denna förbindelse har dammen kunna nyttjas som reglerdamm åt Karlsdals hytta. I samband med flottning kan dammen även magasinera vatten i sjön och kunnat nyttjats för att skapa ökat vattenflöde i Tväråns vattensystem. När hyttan i Karlsdal nedlagts under 1930-tal och flottning upphört har dammen förlorat sitt syfte varefter dammen byggts om.

Den befintliga dammvallen bör till stora delar vara en sen konstruktion som överlagrar en äldre dammvall. Inga rester efter en dammlucka finns kvar. Man har låtit gräva ned fyra metallrör och utöver det även grävt en omkring 20 meter lång ny sträcka i ån. Här bör understrykas att denna nya åsträcka inte framgår i hur lantmäteriet presenterar vattendragets sträckning. Istället förefaller vattnet löpa genom en äldre, numera uttorkad vattenfåra.

- *Antikvarisk bedömning: fornlämning*

479325

479400

Figur 33. Vid korsningen med nygrävd sträcka till höger, med metallrören genom dammvallen i bakgrunden. Till vänster ses den uttorkade fåran som utgör det ursprungliga flödet. Foto från öster.

Figur 34. Kvarngrunden på södra sidan om den uttorkade fåran som utgörs av en stenfylld husgrund. Foto från nordväst.

Objekt 11: kvarn – L2020:1200 (S&H: 3520362)

I samband med den aktuella inventeringen har kvarnläget identifierats, sedan den senaste inventeringen och registreringen (Ulthielm 2019; S&H:3520362). En yta för kvarnläget har därmed skapats i KMR och lämningen bedömts som fornlämning då kvarnen förekommer i karta från år 1742 (LMS 1742:S20-56:1). I en karta från år 1757 beskrivs kvarnen vara förlorad, vilket antyder att den förstörts (LMS 1757:S36-48: 3).

Kvarnlämningen är belägen i en uttorkad åfåra, inom en yta om 25×6 meter i nordöstlig-sydvästlig riktning, belägen strax öster om dammvallen (objekt 10).

På södra sidan om den uttorkade åfåran är en 4×3 meter stor stenfylld grund, omkring 10 meter sydöst från dammvallen. Syllraden utgörs av 0,4–0,6 meter stora stenar med oregelbunden form anlagda i ett skift. I åsidan utgörs syllen av två skift med huggna stenar med plan utsida,

delvis utrasade i ån. Den sammanlagda höjden är 0,6–0,8 meter. Invändigt är grunden fylld med 0,2–0,4 meter stora stenar och övertorvad med mossor. I motsatt sida av ån är åkanten stensatt med 3–4 oregelbundna skift och 1–1,2 meter hög; sannolikt är det ett fundament som burit upp en hjulaxel för vattenhjul i ån.

Öster om kvarngrunden är åfåran stensatt längs en 15 meter lång sträcka, med natursten i ett skift. Det är oklart om den stensatta sträckan utgör del i kvarnlämningen eller är en flottningsanläggning (strandskoning).

- Antikvarisk bedömning: fornlämning

Figur 35. På motsatt sida av kvarngrunden är strandkanten stensatt. Foto från sydväst.

Figur 36 (ovan). Utdrag ur karta från år 1757 som visar området vid Gällsjöns utlopp i Tvärån. Vid utloppet finns en K-dam (kvarndam) en "Förlorad qvarn" och nedströms ett tillämnadt hytteställe (LMS 1757:S36-48:3).

Figur 37 (till vänster). Öster om kvarngrunden är vattendragets strandkanter stensatta. Är det en flottningsanläggning eller en lämning hörande till kvarnen? Foto från nordöst.

Objekt 12: flottningsanläggning – L2020:10690

I södra åkanten är en ledarm i sten längs en sträcka om 10 meter, bestående av 0,3–0,8 meter stora stenar, sammanlagt 0,4 meter hög. Ledarmen är belägen vid en plats där vattendraget övergår i våtmark.

- *Antikvarisk bedömning:*
övrig kulturhistorisk lämning

Objekt 13: hyttlämning – L2020:1201

Uppgift om hytta. Enligt två kartor från åren 1686 och 1757 anges platsen såsom "hyttställe" (1686) och "tillämnadt hyttställe" (LMS 1686:S36-56:6; LMS 1757:S36-48:3).

Ingen hytta förefaller har anlagts då lämningar efter hyttverksamhet, såsom tillhörande grunder och slagghögar saknas. Däremot är läget väl lämpat för en hytta med en mosse att magasinera vatten till en brant fors. Emellertid är marken invid ån mycket blockrik och terrängen delvis brant, vilket möjligen försvårade genomförandet att anlägga hyttan om orsaken inte redan var av ekonomisk karaktär.

- *Antikvarisk bedömning:*
ingen antikvarisk bedömning

Objekt 14: dammvall – L2020:10692

I östra delen av mossen vid dess utlopp i ån är en 15 meter lång fördämningsvall i nordvästlig-sydöstlig riktning. Dammvallen utgörs av jord och sten och är i vardera ände uppförd mot en bergsrygg. I dammvallens mitt är ett genombrott som saknar rester efter dammlucka. Dammvallen förekommer inte i kartmaterial från exempelvis karta över Rockesholms ägor åren 1871 och 1895 (LMA 1871:18-GRY-144; LMA 1895:18-GRY-42).

Syftet med dammvallen har sannolikt varit förhindra mossens vatten att vid höga vattennivåer svämma över, vilket vid flottnings skulle inneburit att stockar strandade vid den annars flacka stranden runt mynningen.

- *Antikvarisk bedömning:*
övrig kulturhistorisk lämning

Objekt 15: flottningsanläggning – L2020:10694

I vardera åkant är strandskoning längs en sträcka om 150 meter. Strandskoningen är delvis väl-lagd med 1–7 skift och varierande höjd om 0,5–1,5 meter av stenar med varierande storlek om 0,3–1,3 meter. Terrängen är brant och blockrik med ett stort antal stora stenblock längs vattendraget. Emellan de strandnära stenblocken är strandskoning.

- *Antikvarisk bedömning: övrig*
kulturhistorisk lämning

Figur 38. Västra änden av flottningslämning, objekt 15 är smal och omges av höga bergssidor som i skrevorna är fodrade med strandskoning i upp till sju skift. Foto från nordöst.

Figur 39. Vällagd strandskoning längs objekt 15. Här ses stenarna utgöras av skoning i 1-2 skift med oregelbundna skift och med flat sida vänd mot vattendraget. Foto från norr.

Figur 40. Ljudet av forsen är högt då det i hög fart strömmar nedför den branta terrängen längs objekt 15. Här ses stora stenblock med strandskoning emellan blocken. Foto från sydöst.

Objekt 16: flötningsanläggning – L2020:10696

I västra åkanten är strandskoning i sten längs en sträcka om 20 meter med 1–3 skift av 0,3–0,8 meter stora stenar. Strandskoningen är 0,6–0,8 meter hög. På östra åkanten är en anlagd stenvall 20 meter lång och 2 meter bred med en höjd om 0,6–0,8 meter, sannolikt bestående av upprepade sten från vattendraget.

- Antikvarisk bedömning:
övrig kulturhistorisk lämning

Objekt 17: flötningsanläggning – L2020:10698

Vattenledare av sten, på sydöstra åkanten i krök. 20 meter lång i ett skift, består av 0,6–1 meter stora stenar. Sydöst om ledarmen är marken vattensjuk, vilket ledarmen syftar till att avleda stockar från. I ledarmens sida mot ån finns tre stående störar, vilka utgör rester efter en träkonstruktion av stockar eller brädor som täkt ledarmens äsida.

- Antikvarisk bedömning:
övrig kulturhistorisk lämning

Objekt 18: flötningsanläggning – L2020:10699

Ledarm i sten i västra åkanten, längs en sträcka om 10 meter. Ledarmen är 0,8 meter bred och 0,4 meter hög.

- Antikvarisk bedömning:
övrig kulturhistorisk lämning

Objekt 19: flötningsanläggning – L2020:10700

Vattenledare bestående av två enkelradiga sten-
armar anlagda på vardera sida om ån, längs en sträcka om 30 meter. Stenarna är 0,6–1 meter stora och 0,4–0,8 meter höga. Marken invid ån sank och blöt, ledarmarna syftar därmed till att avleda stockar från att fastna i den vattensjuka strandkanten.

- Antikvarisk bedömning:
övrig kulturhistorisk lämning

Objekt 20: flötningsanläggning – L2020:10702

Strandskoning i vardera åkant längs sträcka om 30 meter i nordväst-sydöstlig riktning av stenar i 1-2 skift med flat sida vänd mot åsidan av 0,2–0,8 meter stora stenar och 0,4–0,6 meter hög.

- Antikvarisk bedömning:
övrig kulturhistorisk lämning

Figur 41. Vy över objekt 20, med strandskoning på vardera åkant. Foto från söder.

Objekt 21: flötningsanläggning – L2020:10704

Grävd ränna för flötning, omkring 30 meter lång i nord-sydlig riktning, 3 meter bred. Sträckan är grävd genom en "U-formad" udde i väster i syfte att underlätta flötning.

- Antikvarisk bedömning:
övrig kulturhistorisk lämning

Objekt 22: område med flötningsanläggningar – L2020:10760 (SELH 1021903)

Område med flötningsanläggningar längs en öst-västlig sträcka om cirka 70 meter bestående av:

- 1 strandskoning
- 1 vattenledare

I västra delen är, i vardera åkant, strandskoning längs en sträcka om 45 meter, i öst-västlig riktning. Strandskoningen är enkelradig och delvis tät och vällagd med 0,3–0,8 meter stora stenar, med inslag av naturliga block. Strandskoningens höjd är 0,4–0,8 meter.

En vattenledare i trä löper i nordväst-sydöstlig riktning 15 meter öster om strandskoningen i södra åkanten, bestående av tre stående stolpar med två meters mellanrum. Under vattenytan ses liggande stockar mellan stolparna. Vattendelaren avslutas i sydvästra änden mot stenblock.

Mellan vattenledaren och strandskoningen finns ett stendämme som sannolikt är sentida, troligen för att skapa förutsättningar för kräftfiske.

Enligt inventering utförd av *Skog & historia* ska en damm finnas på platsen. Dock bör det ha rört sig om en feltolkning av det sentida stendämmet.

- Antikvarisk bedömning:
övrig kulturhistorisk lämning

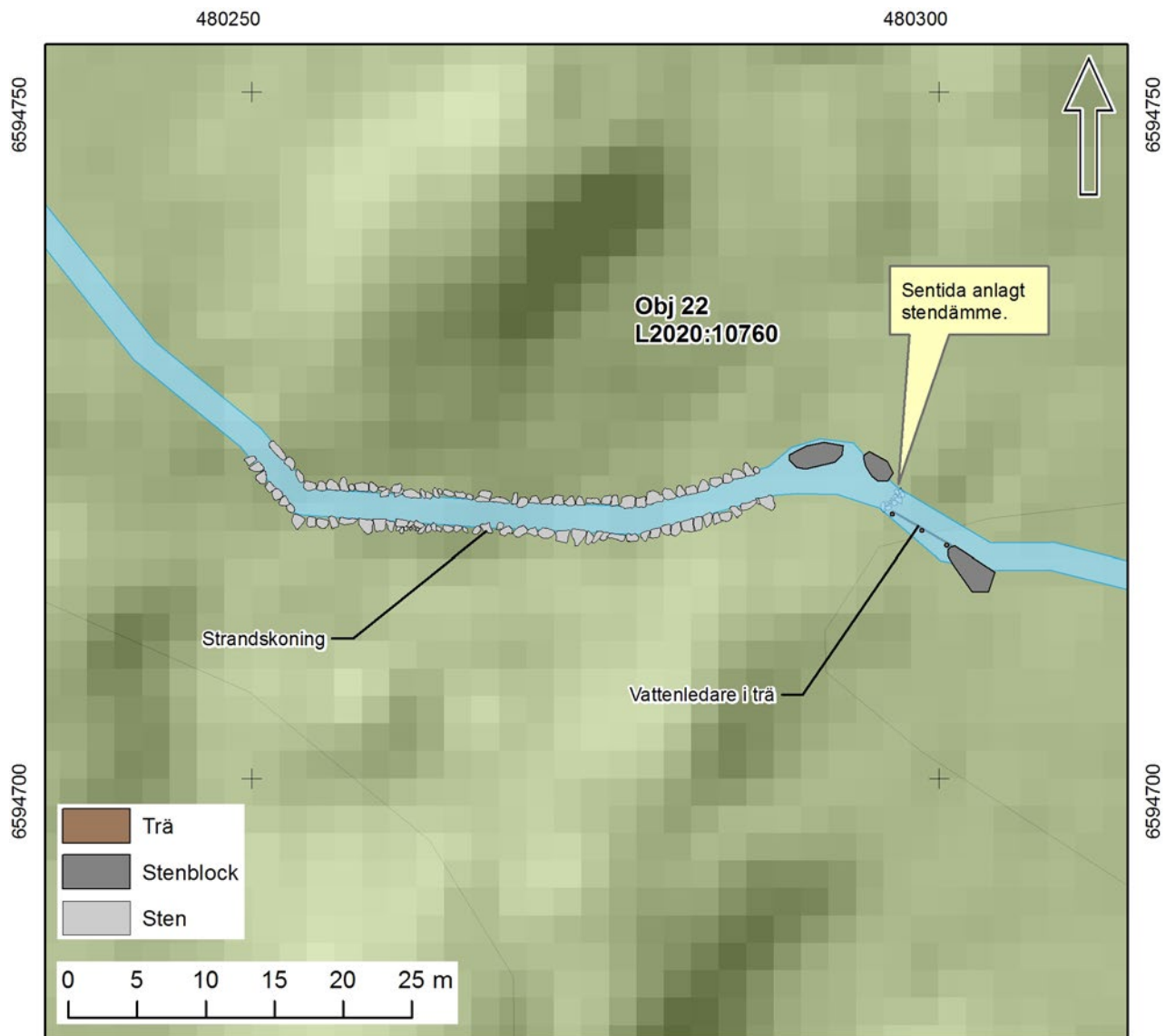

Figur 43. Strandskoning inom objekt 22. Foto från norr.

Figur 44. Ledarm inom objekt 22 som avslutas med markfast stenblock. Ledarmen utgörs av stående trästölar med liggande trästockar mellan stöarna, under vattenytan. Foto från nordöst.

Figur 42. Schematiskt plan över lämningar inom objekt 22 bestående av strandskoning i öster och vattenledare i trä i områdets östra del. Skala 1:500.

Objekt 23: område med flötningsanläggningar – L2020:10761

Område med flötningsanläggningar längs sträcka om 20 meter i nordväst-sydöstlig riktning bestående av:

- 1 dammvall
- 1 dike/ränna
- Grävd ränna om ca 20 meter (NV-SÖ), ca 2 meter bred och 0,3 meter djup, som grävts tvärs genom en ursprunglig "U-formad" krök i ån. Äldre fåran i nordöst är synlig i terrängen, sannolikt delvis igenfylld med det uppgrävda materialet.

I nordvästra änden av den grävda rännan ses i nordöstra åkanten (mot ursprunglig åfåra) rester efter en raserad dammvall under vattenytan. I botten av ån syns här åtta stockar på rad som är 0,4-0,8 meter långa. Sannolikt har den ursprungliga åfåran täppts igen med stående stockar och den äldre åfåran invändigt fyllts igen. Därmed har timmer hindrats från att flyta in i den äldre åfåran.

- Antikvarisk bedömning: övrig kulturhistorisk lämning

Figur 45. I norra änden av den grävda rännan, inom objekt 23, ses mot den ursprungliga och igenfyllda åfåran rester efter dammvall av nedfallna stockar. Stockarna ligger på rad i åns botten och har ursprungligen varit resta och spärrat av den äldre åfåran.

Objekt 24: område med flötningsanläggningar – L2020:10761

Område med flötningsanläggningar, längs en sträcka om 20 meter i nordväst-sydöstlig riktning bestående av:

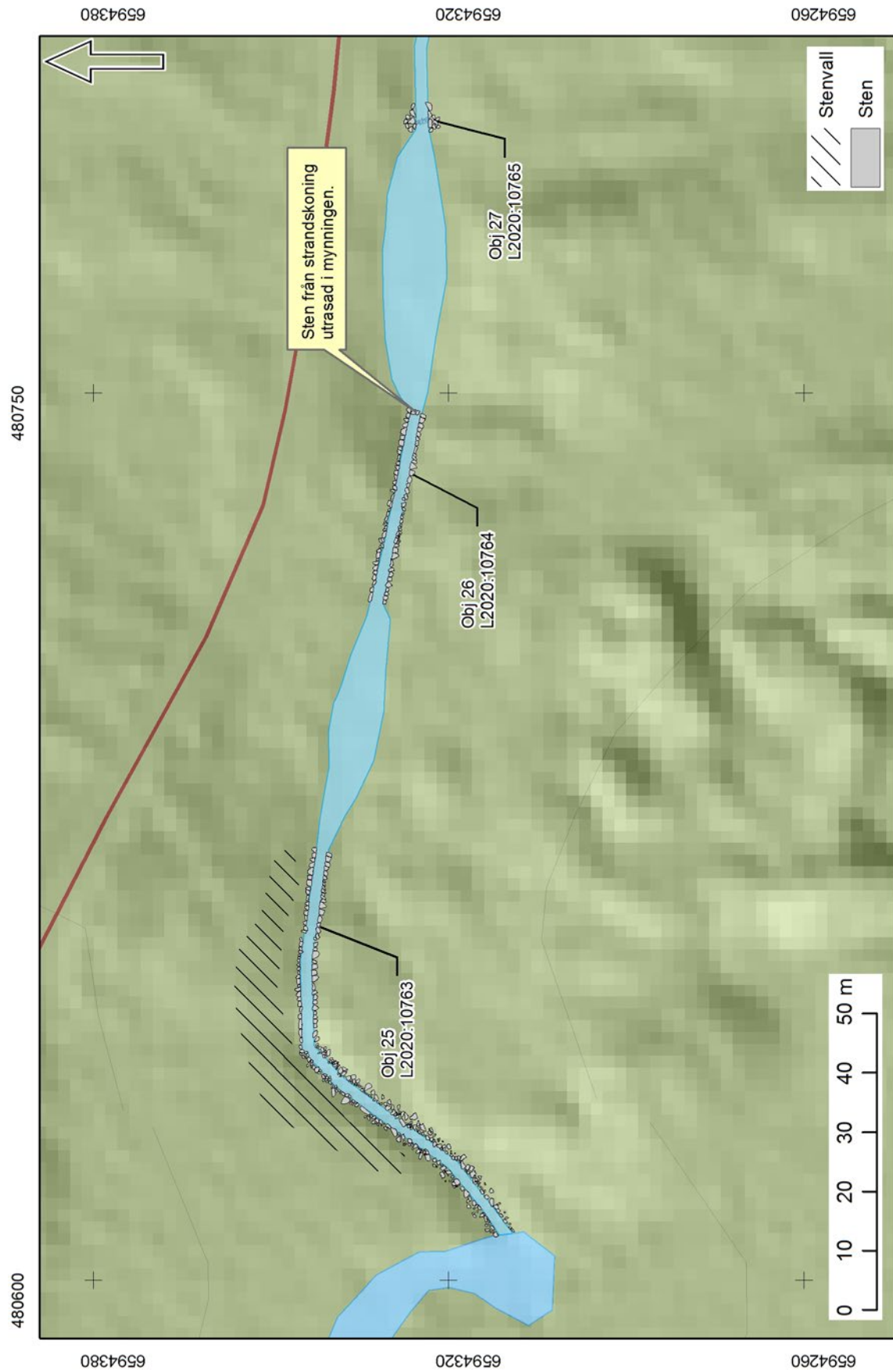
- 1 dammvall
- 1 dike/ränna
- Grävd ränna 20 meter lång i nordvästlig-sydöstlig riktning, 1 meter bred, och 0,3-0,4 meter djup. Grävd tvärs genom en "U-formad" krök i ån. Den ursprungliga fåran i väster är ännu vattenfylld.

I rännans nordvästra ände är en nord-sydlig dammvall i vattnet framför den ursprungliga åfåran, bestående av 20-talet stående stolpar, 0,1-0,8 meter höga på rad längs sträcka om 2-3 meter.

- Antikvarisk bedömning: övrig kulturhistorisk lämning

Figur 46. I nordvästra änden av den grävda rännan inom objekt 24 ses en dammvall bestående av resta stockar som spärrar av den "U-formade" åkröken. Foto från öster.

Figur 47. Schematisk plan över objekt 25-27. Skala 1:1 000.

Objekt 25: område med flötningslämningar – L2020:10763

Område med flötningsanläggningar, 75×5 meter (NÖ–SV och Ö–V), bestående av:

- 1 strandskoning
- 1 övrig (stenvall)

Strandskoning finns på båda sidor av åkanten längs en sträcka om 75 meter, bestående av 0,3–1 meter stora stenar i 1–2 skift. I östra delen är strandskoningen vällagd och tät längs en sträcka om 30 meter. Här finns även ett flertal stenar som är försedda med gängade bult och mutter efter äldre trädbeklädnad.

Stenarna vällagda längs sträcka om 30 meter i östra delen, delvis bestående av upplagda stenar längs strandkanterna i västra delen längs en 45 meter lång sträcka. Flertalet stenar längs ån är försedda med gängade järnbultar med mutter, troligen rester efter brädfodring.

Längs norra åstranden är en upplagd stenvall, 50 meter lång, 2–5 meter bred och 0,5–1,5 meter hög. Den består av naturlig sten och sprängsten; vissa av stenarna är försedda med gängade bultar och mutter. Stenvallen förefaller utgöra upplag för kvarvarande stenmaterial för bygget av strandskoningen.

- Antikvarisk bedömning:
övrig kulturhistorisk lämning

Figur 48. Del av objekt 25, strandskoning vid objektets västra del. Foto från väster.

Figur 49. Stenvall bestående av sprängsten norr om strandskoningen inom objekt 25. Foto från söder.

Figur 50. Delvis vällagd sten inom östra delen av objekt 25. Ett flertal stenar hade inborrade gängade bultar. Foto från öster.

Objekt 26: flottningsanläggning – L2020:10764

Strandskoning i öst-västlig riktning i vardera åkant längs en sträcka om 30 meter i strömt parti, bestående av mestadels större stenar med en storlek om 0,5–0,8 meter. I västra och östra änden är lugna och vida partier av ån där befintlig lämning agerar trappa emellan. I strandskoningens östra ände har en 0,8×0,5 meter stor sten rasat ut i vattendragets mitt och sedermera klyvts genom frostsprängning. Stenen blockerar östra mynningen med resultatet att ytterligare stenar och av strömmen ditförda grenar ansamlats på platsen så att det närmast liknar ett stendämme på platsen.

- Antikvarisk bedömning:
övrig kulturhistorisk lämning

Figur 51. Foto över strandskoningen inom objekt 26. Foto från öster.

Objekt 27: flottningsanläggning – L2020:10765

Flottningsanläggning i form av stensämme i nord-sydlig riktning, tvärs över vattendraget, 2 meter lång med stenar under vattenytan.

Dess syfte var troligen att dämma ån uppströms som bildar ett lugnt parti om 45×8 meter väster om dämnet. Det kan dock inte uteslutas att det rör sig om en sentida anlagd anläggning för kräftodling i ån i väster.

- Antikvarisk bedömning:
övrig kulturhistorisk lämning

Objekt 28: flottningsanläggning – L2020:10769

Ledarm i trä, 25 meter lång i sydsydväst-nord-nordöstlig riktning, bestående av fem stående stolpar, 0,4–0,5 meter höga, belägen längs åns västra sida i en svag krök. Under vattennivån syns liggande stockar mellan stolparna. Stolparna står med ett mellanrum på 4–5 meter. Ställvis är ledarmen förstärkt med enstaka sten.

- Antikvarisk bedömning:
övrig kulturhistorisk lämning

Objekt 29: flottningsanläggning – L2020:10770

Ledarm i trä, längs en sträcka om 80 meter i nordnordväst-sydsydöstlig riktning med stående stolpar 0,4–0,8 meter höga och liggande stockar under vattenytan. Ledarm förekommer längs båda åkanterna. De är ställvis förstärka med stenar.

- Antikvarisk bedömning:
övrig kulturhistorisk lämning

Figur 52. Bland tuvorna ses stående stolpar längs strandkanten inom objekt 29. Mellan stolparna ses liggande stockar vara fästade under vattenlinjen. Sannolikt har denna del av vattendraget varit träbeklädd.

Figur 53. Malmbron (objekt 30) var en bro som hörde till den äldre landsvägen mellan Karlskoga – Grythyttan och förekommer i en karta från år 1757. I bakgrunden ses bron till den moderna landsvägen (väg 275). Foto från väster.

Objekt 30: bro – L2020:10771 (Malmbron)

Brofästen på vardera åkant, till den så kallade "Malmbron", synlig i karta från år 1757 (LMS 1757:S36-48:3). Bron består av huggen sten i 3–4 kallmurade skift, sammanlagt 1,8 meter hög med 0,4–0,8 meter stora stenar. Överst är tre järnräler med murkna träplankor ovanpå. Ån är 1,2 meter bred mellan brofästena. Brofästena är 4,3 meter breda, men med skarv i murverket som visar att bron ursprungligen varit 2,9 meter bred och därefter breddats. Spår av lagningar syns i murverket i norra brofästet. I landsidan är bron inbyggd i slänten. Söder om brofästet ses en vägbank i terrängen efter en äldre, nordsydlig väg ytterligare 10 meter söderut. I norr ses inga spår efter någon äldre vägbank då massor från befintlig väg täcker marken.

- Antikvarisk bedömning: fornlämning

Figur 54. Kartan från år 1757 som visar bron med namnet Malmbron (LMS 1757:S36-48:3).

Objekt 31: flottningsanläggning – L2020:10781

Strandskoning i södra åkanten längs en sträcka om 20 meter i nordöstlig-sydvästlig riktning vid en svag åkrök. Skoningen är uppbyggd av stenar i två skift som är 0,2–0,6 meter stora och 0,4 meter höga.

- Antikvarisk bedömning:
övrig kulturhistorisk lämning

Objekt 32: dammvall – L2020:10782

Dammvall vid inloppet till den naturliga åfåran. På båda sidor om ån är en 0,2 meter hög jordvall, 3–4 meter lång i nordvästlig-sydöstlig riktning. Vid öppningen i ån ligger på vardera strandkant 3–4 stockvarv som utgör rester efter en äldre dammkonstruktion. Stockarna på norra sidan har inhuggna enkla gåtspår medan stockarna på södra sidan har blivit avsågade så att dess ursprungliga utformning inte kan utläsas. Stockarnas gåtspår ingår sannolikt i en konstruktion för dammlucka. Dammvallen syftar till att stänga till flödet till den naturliga åfåran och avleda vatten till den grävda rännan L2020:10783 i sydöst i samband med flottning.

- Antikvarisk bedömning:
övrig kulturhistorisk lämning

Figur 55. Vy över korsningen där Romälven viker av i nordlig riktning i sin naturliga åfåra (till vänster) och i sydöstlig riktning i en 400 meter lång grävd ränna (till höger) (objekt 33). Foto från väster.

Figur 56. Dammvall, objekt 32, med liggande stockar i vardera åkant. Här har en dammlucka tidigare funnits. Genom att stänga av det naturliga flödet har vatten avletts mot den grävda rännan, objekt 33. Foto från norr.

Objekt 33: dike/ränna – L2020:10783

Grävd ränna för flottning, 400 meter lång i nordvästlig-sydöstlig riktning, 2–4 meter bred och 1–4 meter djup. Vid nordvästra inloppet ligger trasiga gjutna betongdelar i rännan och övertorvade dito i rännans kant. I mitten av den grävda rännan är stensatta väggar längs en sträcka om 10 meter. Den grävda rännan förekommer i kartmaterial först i samband med den ekonomiska kartan år 1957. Enligt häradskartan från åren 1864–67 har en mosse funnits på platsen (RAK 1864-67:J122-72-13). Rännan förkortade flottningen genom att undvika att flotta runt udden i norr. Rännan är tillkommen under perioden 1867–1957, sannolikt under tidigt 1900-tal med tanke på inslaget av betong vid inloppet.

- Antikvarisk bedömning:
övrig kulturhistorisk lämning

Figur 57. Den grävda rännan, objekt 33 -här med stensatta kanter. Bilden visar även rännan vid dess djupaste parti där den är nästintill 4 meter djup och omges av uppkastade jordvallar. Rännan är grävd genom en tidigare mosse. Foto från sydöst.

Objekt 34: dike/ränna – L2020:10784

Grävd ränna för flottning, cirka 25 meter lång i nord-sydlig riktning, 1,8 meter bred och 0,6 meter djup. Grävd genom "U-formad" krök i ån för att underlätta vid flottning.

- Antikvarisk bedömning:
övrig kulturhistorisk lämning

Objekt 35: dike/ränna – L2020:10792

Grävd ränna för flottning 30 meter lång i nord-sydlig riktning, 1,8 meter bred och 0,6 meter djup. Grävd genom "U-formad" krök som är synlig väster om rännan.

- Antikvarisk bedömning:
övrig kulturhistorisk lämning

Objekt 36: dike/ränna – L2020:10794

Strandskoning i vardera åkant, 30 meter lång, i öst-västlig riktning. Bestående av mestadels 0,6–1,5 meter stora stenar, delvis utrasade i ånen.

- Antikvarisk bedömning:
övrig kulturhistorisk lämning

Objekt 37: flottningsanläggning – L2020:10795

Strandskoning i vardera åkant, 20 meter lång, i nord-sydlig riktning. Bestående av mestadels 0,6–1 meter stora stenar, kraftigt övertorvade med grästuvor.

- Antikvarisk bedömning:
övrig kulturhistorisk lämning

Objekt 38: dike/ränna – L2020:10796

Grävd ränna för flottning 80 meter lång i nordvästlig-sydöstlig riktning. Rännan är 1,5–2 meter bred och 0,4–0,6 meter djup. Grävd genom "U-formad" krök i åfåra i nordöst.

- Antikvarisk bedömning:
övrig kulturhistorisk lämning

Figur 58. Grävd ränna (objekt 38) som fungerat som genväg genom ett parti av ån som annars slingrar sig i en vid "U-formad" krök. Foto från nordväst.

Objekt 39: flottningsanläggning – L2020:10797

Strandskoning i vardera åkant, 20 meter lång i nord-sydlig riktning. Bestående av 1–2 skift med 0,4–0,8 meter stora stenar. Strandskoningen är 0,4–0,6 meter hög och mynnar i söder ut i ett våtmarksområde.

- Antikvarisk bedömning:
övrig kulturhistorisk lämning

Objekt 40: flottningsanläggning – L2020:10801

Strandskoning i vardera åkant, 30 meter lång i nordvästlig-sydöstlig riktning. Bestående av 1–2 skift med 0,2–0,8 meter stora stenar. Ställvis förstärkt med stående stolpar med liggande stockar emellan.

- Antikvarisk bedömning:
övrig kulturhistorisk lämning

Objekt 41: bro – L2020:10840

Bro bestående av kallmurade brofästen i vardera åkant. Brofästen är 3 meter breda och 0,4–0,6 meter höga med raserade träbalkar tvärs över ån. Trädelarna utgörs av telefonstolpar och stockmat-ta. Stenmaterialet utgörs av natur- och sprängsten med 0,3–0,8 meter stora stenar. På en av stolparna finns en skylt märkt "Televerket". Bron har sannolikt hört till mindre väg då bron endast är synlig i ekonomkartan från år 1957 där en mindre väg finns markerad på platsen och leder in till skogen i öster. Bron bör därmed dateras till tidigt 1900-tal.

- Antikvarisk bedömning:
övrig kulturhistorisk lämning

Figur 59. Bro (objekt 41) med kallmurade brofästen. Den leder till en skogsväg mot skogen i öster och har sannolikt anlagts under 1900-talet. Foto från väster.

Objekt 42: flötningsanläggning – L2020:10838

Strandskoning av trä i vardera åkant längs sträcka om 15 meter, i nordöstlig-sydvästlig riktning. Skoningen utgörs av stående stolpar som är 0,1–0,3 meter höga ovanför vattenytan, med liggande stockar under vattenlinjen, ställvis förstärka med sten.

- *Antikvarisk bedömning:*
övrig kulturhistorisk lämning

Objekt 43: flötningsanläggning – L2020:10839

Strandskoning, 10 meter lång längs östra åkanten i nord-sydlig riktning. Utgörs av en enkel stenrad med 0,4–0,6 meter stora stenar. Strandskoningen är 0,4 meter hög.

- *Antikvarisk bedömning:*
övrig kulturhistorisk lämning

Objekt 44: lägenhetsbebyggelse (Åtorp) – L2020:10851

Uppgift om torpet Åtorp. Läge för torpet Åtorp enligt karta från år 1797 (LMS 1797:S36:58:3). En byggnad finns markerad i karta från år 1857 men saknas i den häradsekonomiska kartan från åren 1864–67, vilket antyder att torpet övergivits mellan dessa kartors upprättande (RAK 1864-67:J122-72-13). Bebyggelsen omfattade enligt kartan en tomt med storlek om 40×100 meter, i nord-sydlig riktning, som varit belägen väster om den äldre landsvägen. Vid inventeringstillfället kunde inga lämningar efter husgrunder, spisor eller övrig markpåverkan utläsas inom den gamla tomten. Enbart en svag och plan förhöjning i terrängen anger lämpligt läge för bebyggelse.

- *Antikvarisk bedömning:*
ingen antikvarisk bedömning

Objekt 45: bro – L2020:10850

Brofästen av sten och stål, i vardera ände av två mötande landtungor i myr- och våtmark. Avståndet mellan brofästena är 2 meter. Brofästena är 4 meter breda med 2-3 skift synliga ovan vattenytan. Består av huggen sten som är 0,5–0,8 meter breda och 0,2–0,3 meter höga. Överst mellan brofästena är fem järnräler, vilka troligen varit beklädda med bräder som vägbana. Bron är synlig i karta från år 1797 och har utgjort del i landsvägen mellan Karlskoga och Grythyttan (LMS 1797:S36:58:3). Bron var ännu i bruk enligt ekonomiska kartan år 1957, men därefter övergiven enligt ekonomiska kartan år 1987.

- *Antikvarisk bedömning: fornlämning*

Figur 60. Övertorvade brofästen (objekt 45) av kallmurade stenar. En bro finns markerad på platsen enligt karta från år 1797. Foto från norr.

Figur 61. Tvärådammens vattenspegel norr om dammluckan. Fram tills dess att dammen anlades slingrade sig ån här tidigare fram genom ett våtmarksområde. Foto från söder.

Objekt 46: dammvall – L1979:523 (S&H 1021535)

Fördämningsvall för Tvärådammen, omkring 100 meter lång i nordöstlig-sydvästlig riktning. Dammvallen är 4–7 meter bred och 1–2,5 meter hög, bestående av sten och jord. I mitten är en 20 meter lång dammkropp av betong med två öppningar. Öppningarna utgörs av grundlucka i väster för urtappning i Tvärån och överfallsski i öster som fungerat som släppsluss för timmersläppning i Tvärån. Syftet med dammen var sannolikt att, genom att dämna in vatten, tillföra vatten genom ett system av grävda rännor och naturliga vatten drag ned till Karlsdals hytta (L1981:6594).

Dammvallen finns med på en karta från år 1857 och det kan inte uteslutas att den är äldre än år 1850 (se LMS 1857:S36-48:3).

- Antikvarisk bedömning: möjlig fornlämning

Figur 62. Den grävda rännan (objekt 47) sydöst om Tvärådammen. Via rännan har både vatten och timmer kunnat föras till Karlsdals hytta. Foto från nordöst.

Objekt 47: dike/ränna – L2020:10856

Grävd ränna för kraftutvinning och timmerflottning med en längd om 560 meter. Rännan är 4–6 meter bred och löper i nordnordväst-sydsydöstlig riktning. Inloppet i dess norra ände är belägen öster om Tvärådammen. Längs rännans sidor är uppkastade jordvallar som är 2–5 meter breda och 1–2 meter höga. Via rännan har vatten från Tvärån/Romälven tillförts Björntjärnen (utloppet) och dess vattensystem (Hyttbäcken) som försett Karlsdals hytta (L1981:6594) med vattenkraft. Vid flottning har timmer även kunnat ledas till sågen vid Karlsdalshyttan. Rännan finns med på en karta från år 1857 och det kan inte uteslutas att den är äldre än år 1850 (LMA 1857:18-KAD-592). Skulle så vara fallet skulle den antikvariska bedömningen ändras till fornlämning då rännan kan kopplas till annan fornlämning (Karlsdals hytta).

- Antikvarisk bedömning: möjlig fornlämning

Objekt 48: lägenhetsbebyggelse (Mörtabo) – L1981:7491 (SeLH 1021495)

I samband med inventering har den antikvariska statusen ändrats från möjlig fornlämning till övrig kulturhistorisk lämning då torpet, utifrån kartstudier, tillkommit mellan åren 1857–1864. Platsen förekommer i husförhör först åren 1861–70 (Husförhör 1861–70:37). År 1857 beskrivs området bestå av nyss avverkad skog; i kartan från 1864–67 ses bebyggelse på platsen (LMA 1857:18-KAD-592; RAK 1864-67:J122-72-13).

Torplämningen utgörs av ett område på 60×30 meter i nordväst-sydöstlig riktning. I området finns en husgrund till ett boningshus och en mindre grund hörande till en ekonomibyggnad. I områdets östra del i en slänt ned mot öster är en jordkällargrund.

- *Antikvarisk bedömning:
övrig kulturhistorisk lämning*

Objekt 49: område med flöttningsanläggningar – L2020:10858

Längs en sträcka om 75 meter påträffas tre vattenledare med en sammanlagd längd om 45 meter. Terrängen utgörs av blockrik sankmark mellan bergsryggar med flera block i ån, vilket inneburit att delar av strömmen bearbetats för att underlätta vid flöttning längs sträckan.

Från den södra änden är en 15 meter lång ledarm av sten i ån omkring 1 meter från den östra åkanten i nordvästlig-sydöstlig riktning. Ledarmens stenar är glest utlagda med 0,5–0,8 meter stora stenar. Den avslutas i nordvästra änden omkring 5 meter söder om ett stort flyttblock som är beläget i åkröken.

Nordväst om ovan nämnda flyttblock är efter kröken två parallella ledarmar i ån i nordnordväst-sydsydöstlig riktning. Ledarmarna är anlagda i ån cirka 1 meter från vardera strandkant, längs en sträcka om 15 meter med 0,6–0,8 meter stora stenar.

Ytterligare 20 meter norr om den mellersta ledarmen är sträcka om 8 meter med parallella ledarmar, i nord-sydlig riktning, belägna i ån. Ledarmarna är belägna öster och nordöst om ett stort stenblock som ligger mitt i ån. Ursprungligen har

Figur 63. Vy över objekt 49. Ett flertal naturliga flyttblock förekommer i och vid ån, vilket tvingat fram anläggandet av ledarmar för att undvika att stockar fastnat bland blocken. Foto från söder.

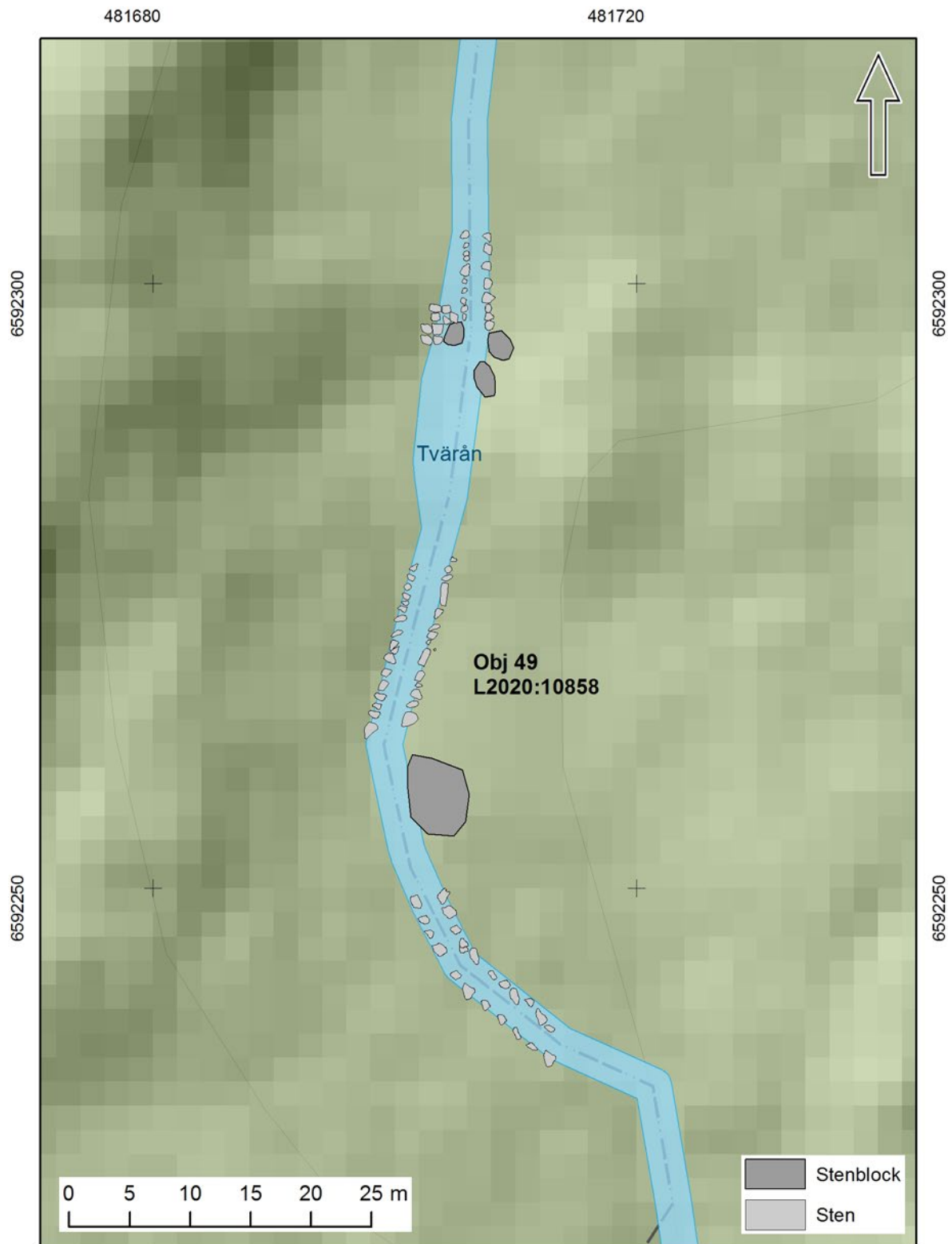

Figur 64. Norra änden av objekt 49. Norr om ett par stenblock har en ledarm av sten anlagts. Foto från norr.

vattnet flödat fritt på båda sidor om flyttblocket. Med ledarmarna således anlagda på dess östra sida har den västra sidan om blocket fyllts och dämts upp med stenar med en storlek om 1,5–2 meter. I norra änden mynnar ledarmarna ut i mosse.

- *Antikvarisk bedömning:
övrig kulturhistorisk lämning*

Figur 65. Schematisk plan över objekt 49 med innehållande anläggningstyper och dess förhållande till varandra. Skala 1:500.

Objekt 50: flöttningsanläggning – L2020:10859

Strandskoning i vardera åkant med en längd om 20 meter i öst–västlig riktning. Mellan Morttjärnarna möts två landtungor av berg. Strandskoningarna utgörs av 1–2 skift av stenar med en storlek om 0,4–1,5 meter. På platsen har enligt ekonomiska kartan år 1957 en väg funnits över ån. Dock ses inga tydliga lämningar efter en bro, inte heller finns vägar i området i äldre kartmaterial.

- Antikvarisk bedömning:
övrig kulturhistorisk lämning

Objekt 51: område med flöttningsanläggningar – L2020:10684

Längs sträcka om 60 meter i nordöst-sydvästlig riktning förekommer i en blockrik fors två ledarmar med en sammanlagd längd om 40 meter.

Från sydväst är sträcka längs 30 meter, med parallella ledarmar av sten i nordöstlig-sydvästlig riktning. Den nordvästra ledarmen är belägen i ån omkring 1 meter från åstrand medan den sydöstra ledarmen är lagd längs åstrand. Stenarna är delvis glest utplacerade med 0,4–0,8 meter stora stenar. Ledarmen avslutas mot ett stort stenblock i åns mitt. Norr om flyttblocket har ån fyllts med 0,8–1,5 meter stora stenar i en 2–3 meter bred stenvall för att avleda vattnet söder om flyttblocket.

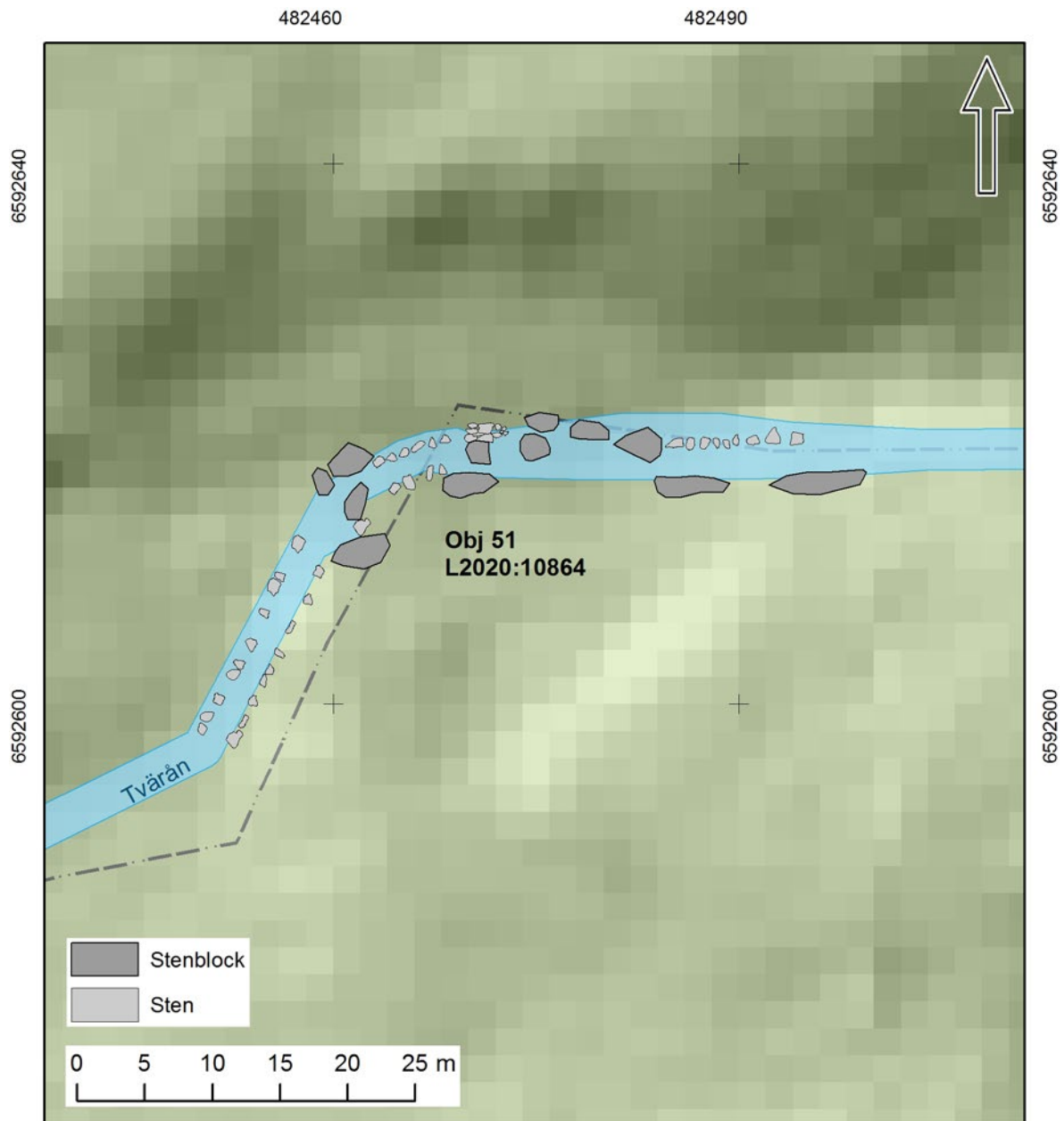
Omkring 10 meter öster om fallet med flyttblocket är ett naturligt fall med flera stora stenblock i forsen där en 10 meter lång ledarm anlagts i åns mitt. Ledarmen löper i öst–västlig riktning med 0,4–0,8 meter stora stenar.

- Antikvarisk bedömning:
övrig kulturhistorisk lämning

Figur 66. I åns mitt ligger ett naturligt flyttblock vars ena sida dämts upp med ditlagda stenar inom objekt 51. På så vis tvingas timmerstockarna att flyta längs stenblockets södra sida. Foto från norr.

Figur 67. Schematisk detaljplan över objekt 51. Ledarmar har anlagts kring stenblock för att underlätta timrets väg vidare mot öster. Skala 1:500.

Objekt 52: hyttområde – L1981:2790

Hyttområde inom ett område om 65×60 meter i nordnordöst-sydsydvästlig riktning. Norr om ån förekommer:

- en hyttruin, 10 meter i diameter och 0,3–2,5 meter hög
- en slaggvarpshög, 30×15 meter stor, 2 meter hög
- en fördämningsvall, 40 meter lång, 2–8 meter bred och 2 meter hög
- en husgrund, delvis förstörd, 10 meter lång
- en husgrund med spismursröse, 7×6 meter

I områdets norra del har marken odlats in i sen tid och utplånat spår efter eventuella rostningsbåsar och kolhusgrunder. Lämningarna ligger i Grythyttans socken utom fördämningsvallens östra del som ligger i Karlskoga socken. Hyttområdet förekommer i kartmaterial, bland annat åren 1688, 1700 och 1716 under namnet "Tväråhs hytta"; i karta från åren 1719 och 1733 anges hyttan vara "ödelagd" (LMS 1688:S8:12; LMS 1700:S36-1:1; LMS 1716:S36-116:1; LMS 1719:S36-116:1; LMS 1733:S136-116:4).

- Antikvarisk bedömning: fornlämning

Figur 68. Vy över ån vid Tväråhs hyttan (objekt 52). Lämningar förekommer främst vid norra stranden. Foto från väster.

Objekt 53: fyndplats – L1981:3173

Enligt tidigare beskrivning har objektet utgjorts av en boplatslämning, där skärvsten och ett fåtal troliga avslag av hälleflinta påträffats (se inventeringsbok i KMR). Även om läget är gynnsamt bör lämningen hellre betraktas som fyndplats. Platsen utgörs av badplats med grillplatser av uppbyggda runda stencirklar, varför det inte kan uteslutas att de tidigare påträffade skärvstenarna utgörs av stenar från grillplatser vars stenar kastats ut i vattnet av lekande barn, särskilt som de tidigare påträffade skärvstenarna hittades just i vattenlinjen. Vid inventeringstillfället år 2020 påträffades ingen hälleflinta. Antikvarisk bedömning har ändrats från möjlig fornlämning till övrig kulturhistorisk lämning.

- Antikvarisk bedömning: övrig kulturhistorisk lämning

Figur 69. Även om läget som stenåldersboplatser förvisso är bra räcker inte ett fåtal osäkra fynd som grund för bedömning av platsen som boplatser, varför lämningstypen ändrats till fyndplats.

Tolkning

Flottningsverksamhet

Flottningen inom inventeringsområdet har utförts från Stora Gällsjön ned till Tväråmynningen, och även ned till Karlsdals hytta. Längs Tväråns vattensystem har sammanlagt 33 objekt registrerats som kan kopplas till flottningsverksamhet.

De utgörs av:

- 18 flottningsanläggningar bestående av ledarlar, strandskoningar och stenvallar
- 6 områden med flottningsanläggningar bestående av ett flertal kombinerade flottningsanläggningar inom en begränsad yta – exempelvis två ledarlar med ett avstånd om 20 meter från varandra
- 2 dammvallar vars primära syfte bör vara kopplade till flottningsverksamhet
- 7 rännor av varierande storlek och längd, som grävts genom svåra terrängpartier för att underlätta flottning genom landskapet.

Sannolikt har stränderna kring Stora Gällsjön nyttjats som en ansamlingsplats där allt timmer samlats under vintern för att sedan flottas nedför vattendraget under maj-juni. Från Tväråns utlopp har vidare flottning fortsatt ned längs Svartälven. Flottning har däremot inte utförts längs vattendragen från Trehörningen ned till Stora Gällsjön. Gällsjöbacken är alltför smal och belamrad med stenar i vattendraget, vilket antyder att någon rensning aldrig utförts.

Då flottning som företeelse generellt dateras till sent 1800-tal bör de flottningslämningar som påträffats inom inventeringsområdet dateras till denna tid.

Då Tväråns vattensystem till stora delar passerar genom utmark som främst nyttjats till skogsuttag har flottningsaktiviteten endast i ringa omfattning konkurrerat med annan redan förekommande aktivitet. Endast en kvarn (objekt 11) och en hytta (objekt 52), vilka varit övergivna sedan 1700-talet fanns inom sträckan som skulle flottas. Till stora delar är det därmed först i och med flottningen som spår av mänsklig aktivitet är synlig längs vattendraget.

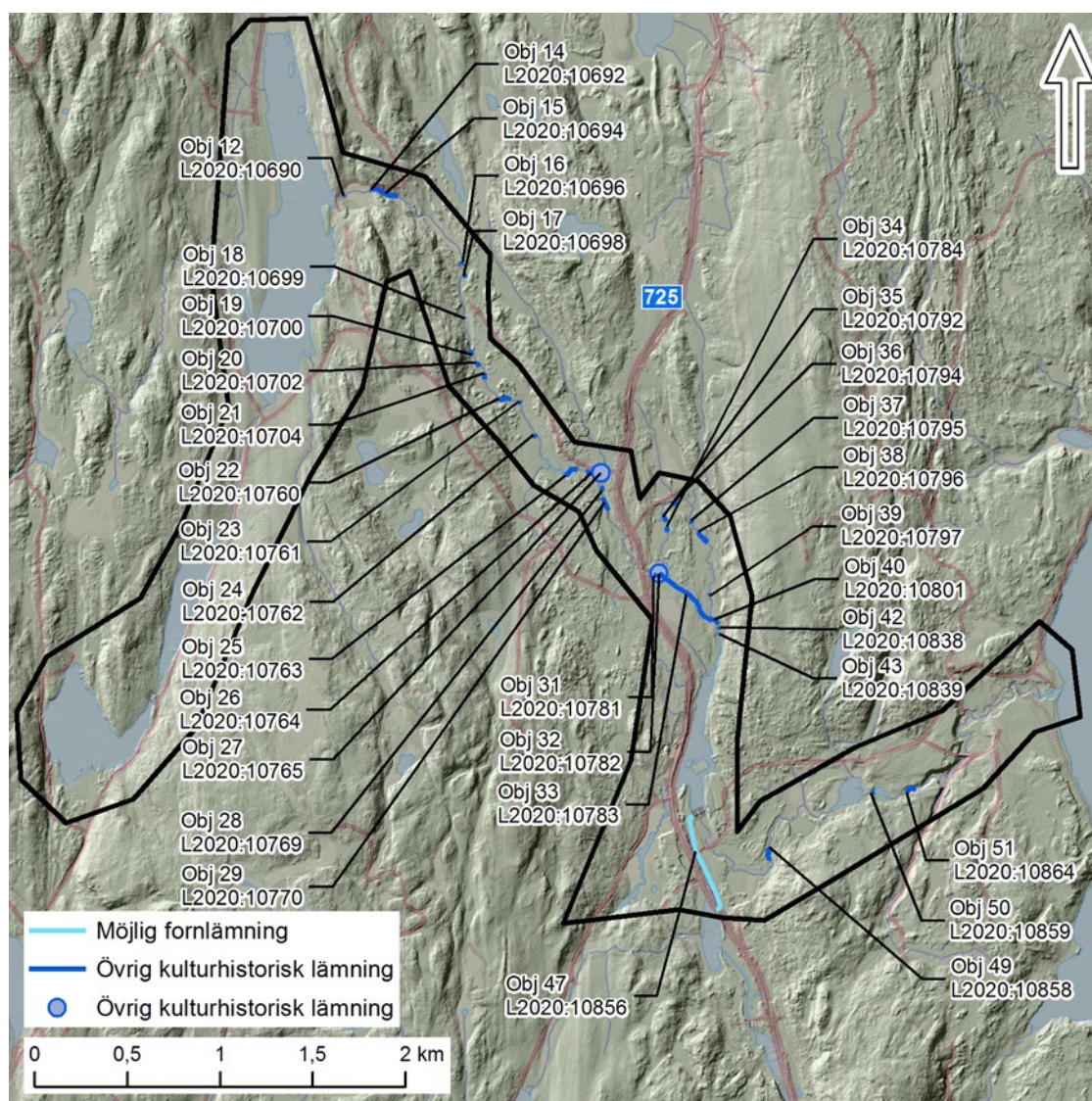
Flottningslämningarna utgörs främst av strandskoningar och ledarlar som anlagts för att underlätta timrets framfart genom krökningar eller genom de ställen där våtmarker omger vattendraget. Syftet med dessa lämningar är att de omkring 3 meter långa stockarna inte ska fastna i de skarpa kurvorna eller drivas ut i stillastående vatten kring våtmarkerna och fastna.

Där åkrökarna varit alltför skarpa eller där vattendraget slingrar sig i alltför vida krökar har rännor om 30–80 meter grävts för att komma förbi dessa naturliga hinder. Den längsta rännan (objekt 33) var dock 400 meter lång och till vissa delar 4–6 meter djup och bör ha krävt en ansevärd arbetskraft att gräva. Med hjälp av denna ränna vann man dock en genväg och slapp flotta 1 200 meter runt den säkerligen krångliga flottningssträckan runt udden. Längs den vida udden finns tre rännor (objekt 34, 35 och 38) som visar på att man här haft det svårt med den låglänta flottarsträckan där vattendraget slingrar sig i flera krökar.

Figur 70. Via Tväråns vattensystem kunde timmer flottas till Karlsdals hytta eller vidare ut i Tväråns utlopp i sjön Malmången och färdas utmed Svartälven. Skala 1:250 000.

Figur 71. Objektplan som visar lämningarna inom området som kan kopplas till flottningsverksamheten. Skala 1:40 000.

Dammvallarna

Inom inventeringsområdet finns fyra dammval-lar vars syfte är att reglera och styra åns flöde. Av dem är det enbart Tvärådammen (objekt 46) som ännu står kvar med en reglerbar dammkropp. Dammkroppen utgörs av betong och trä och är anpassad för att fungera vid flottning då den har en regleringsbar grundlucka samt en överfalls-ski som även kunnat fungera som släppsluss vid flottningen. Tvärådammen förekommer emel-lertid redan i en karta från år 1857, vilket väcker misstanke om att det primära syftet med dammen inte varit att underlätta vid flottning. Snarare har dammens ursprungliga syfte varit att omfördela Tväråns vatten ned till Hyttbäckens vattensystem där Karlsdals hytta var slutmålet. Det diskuteras mer utförligt i tolkningskapitlet rörande Hyttbäck-ens vattensystem. Anläggandet av Tvärådammen innebar även att ett område om 80 000 kvadrat-meter mark hamnade under vatten. Det tidigare flödet är synligt i kartor från 1700-talet och visar att marken i området delvis utgjordes av "träsk".

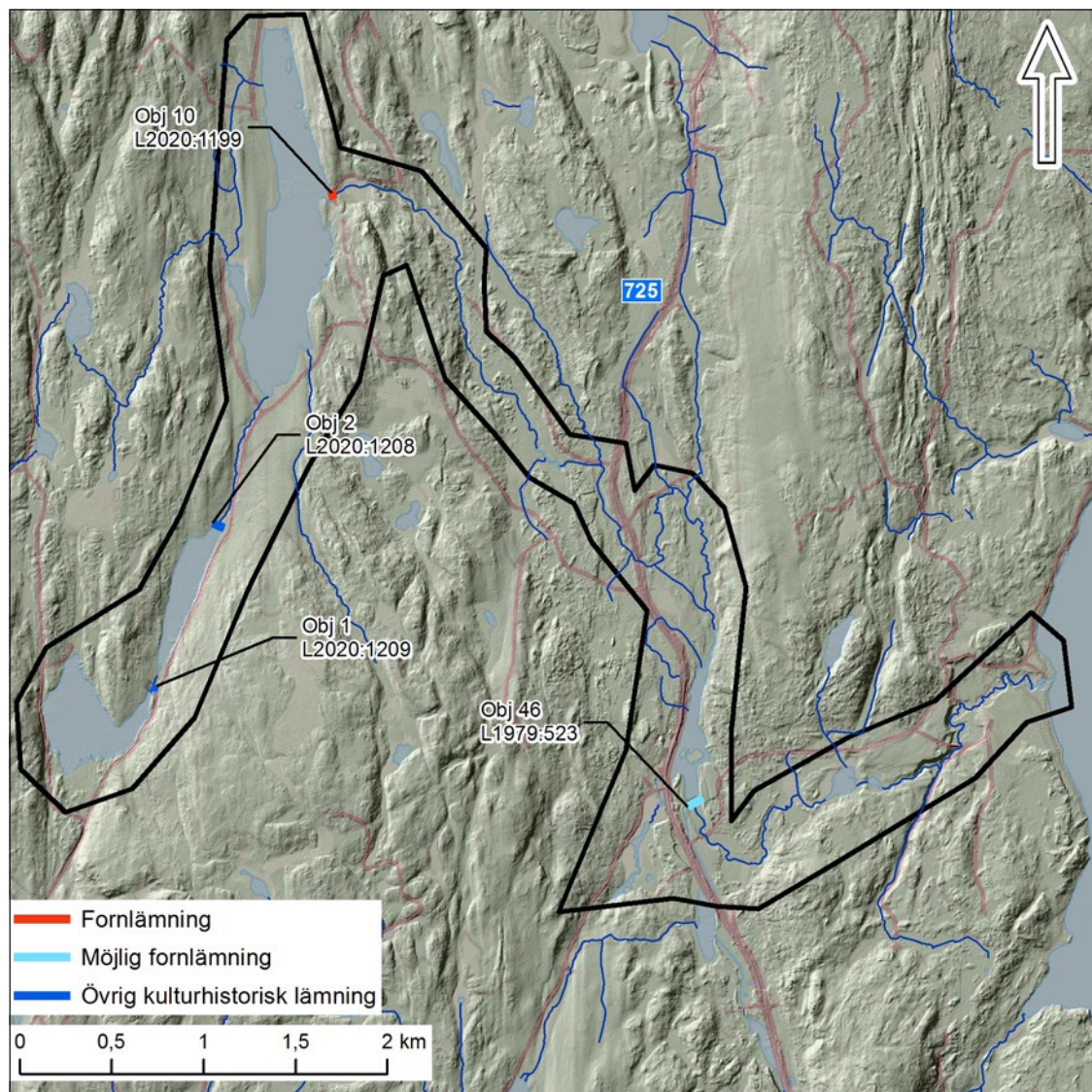
De resterande dammarna vid Trehörningen (objekt 1), Lilla Gällsjön (objekt 2) och Stora Gäll-sjön (objekt 10) saknar idag regleringsmöjligheter då de under 1900-talets lopp har byggts om och försetts med metallrör eller brotrummor genom vilka vattnet flödar. Därmed är det svårt att se att det ens har funnits en damm på platsen.

Vad gäller de historiska beläggen för dam-marna är det enbart dammen vid Stora Gällsjön (objekt 10) som med säkerhet går att finna i de historiska kartorna; i detta fall så långt tillbaka som sent 1600-tal. Som nämns i objektbeskriv-ningen förefaller dammen vara tänkt att tjäna en hytta som aldrig anlades. Därefter har en kvarn anlagts som är synlig i en karta från år 1742, men i en senare karta år 1757 beskriven som "förlorad". Därefter uppstår ett tidsglapp fram till år 1857 där vi saknar möjlighet att knyta dammen till en specifik funktion. År 1857 ses nämligen det sys-tem av kanaler mellan Tvärådammen och Karls-dals hytta som visar på att hyttan hämtat vatten från Tväråns vattensystem där givetvis Stora Gäll-sjön och dess damm bör ha ingått som en viktig vattenkälla. En karta från år 1797 visar att sam-mankopplingen mellan Karlsdals hytta och Tvärån ännu inte fanns vid denna tid. Oavsett om man utgår från att kanalsystemet anlades exempelvis år 1800 eller 1830 finns ett omfattande tidsglapp på omkring 50-100 år där dammen under denna

tid måst underhållas för att inte förfalla. I stycket nedan om bebyggelsen, diskuteras att fler aktörer än kvarnen och Karlsdals hytta kan ha haft nytta av dammen.

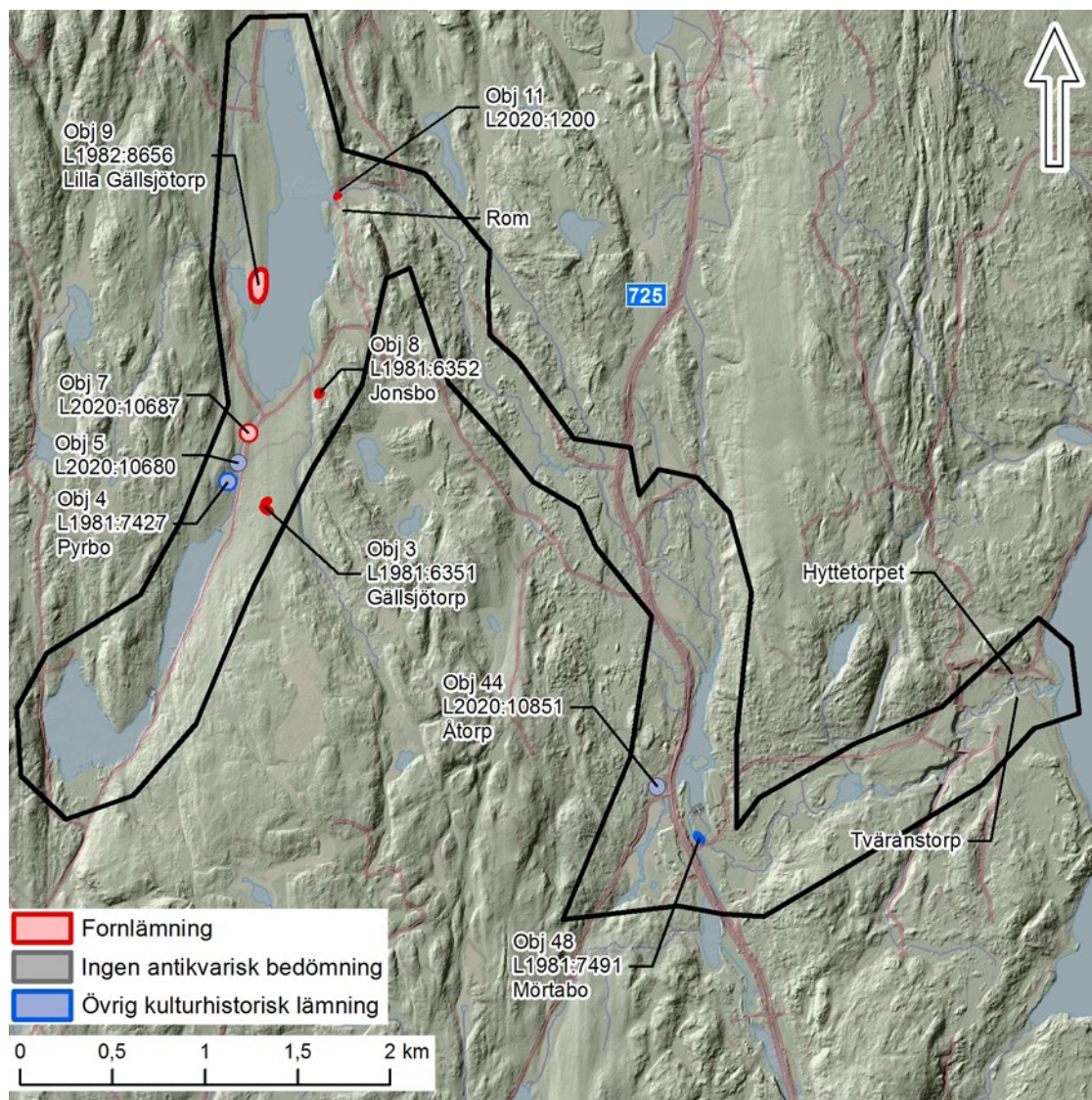
Dammvallarna i Trehörningen (objekt 1) och Lilla Gällsjön (objekt 2) återfinns inte i kart-materialet varför det måste antas att de tillkom-mit under sent 1800-tal eller tidigt 1900-tal. Syftet med dammarna har sannolikt främst varit att som regleringsdammar ytterligare tillföra vatten ned till Karlsdals hytta. Förvisso kan dammarna även tjänat som magasinering av sjöarnas vatten inför flottning. Emellertid utfördes flottning under en förhållandevis kort period medan hyttan i Karls-dal skulle drivas året runt.

Figur 72. Objektplan med påträffade dammvallar inom inventeringsområdet. Skala 1:40 000.

Figur 73. Objektplan med lämningar inom området som utgörs av bebyggelse och lämningar i form av kvarnar och dammar som kan kopplas till den intilliggande bebyggelsen. I kartan anges även namnen på bebyggelse som inte kan registreras som lämning, exempelvis torpet Rom, då de ännu är i bruk och bebyggda. Skala 1:40 000.

Bebyggelse och utnyttjandet av vattnets kraft

Vad gäller den äldre bebyggelsen längs med den inventerade sträckan av Tväråns vattensystem, var den koncentrerad till två områden: dels vid Tväråns utlopp i sjön Malmlången, dels i området kring Lilla och Stora Gällsjön i områdets östra del. Som redan nämnt finns bebyggelsen kring Tvärånstorp kvar varför den inte kan registreras som lägenhetsbebyggelse. Ytan däremellan har till stora delar utgjorts av obebyggda utmarksområden i form av skogsmark, vilket till stor del sannolikt beror på de naturliga förutsättningar där terrängen antingen utgörs av storblockigt

moränbacklandskap eller låglänta våtmarker. Det med undantag av den isälvsås på vilken väg 725, och tidigare den äldre landsvägen löpt. Här fanns under olika tider två torp, kallade Åtorp (objekt 44) och Mörtabo (objekt 48).

GÄLLSJÖOMRÅDET

Mellan Lilla och Stora Gällsjön etablerades den äldsta bebyggelsen under 1600-tal då Gällsjötorp (se objekt 3) uppfördes som ett kronohemman omkring 400 meter nordöst om Lilla Gällsjön. Gällsjötorp anlades i ett område som utgjordes av ett skogb eklätt, höglänt och bergigt område i vars svackor sjöar vilade och ett otal bäckar förde vatten ned till de lägre belägna sjöarna och vattendragen.

Kronoallmänningens skog övergick under 1700-talet till så kallad rekognitionsskog. I hyttorna fanns masugnar, rostugnar och fårskhärdar vars eldar törstade efter enorma mängder kol och ved för att hålla flammorna vid liv så att de kunde fortsätta att producera än mer järn. Skogen var därmed hyttornas energiförråd. Förutom kol och ved behövdes även mer arbetskraft till hyttornas och brukens växande eldar. I skogarna uppstod därmed en etablering av torp med människor som både arbetade i bruken och hyttorna men även kunde bruka och sköta skogsarbetet med allt ifrån trädens fällning till att anlägga och hantera kolmilorna. Men torparen var obesutten och ägde varken torpet, marken eller sin tid. De bodde där enligt de arrendekontrakt som upprättades mellan ägare och torpare.

Torpen tillhörde därmed bruken och människorna som bebodde torpen gjorde så som lön för det arbete de uträttade. Förutom arbetet vid skogen och hyttan odlade torparna även upp mark runt torpen så att torparfamiljen därigenom fick inkomster från flera näringar. De obesuttna var av nöd mångsysslare. Således framväxte ett torplandskap kring bergen och sjöarna.

För vår del, inom inventeringsområdet fick Gällsjötorps kronohemman under mitten av 1700-talet sällskap av ytterligare två bebyggelseenheter som grundats, i form av två torp, Lilla Gällsjötorp (objekt 9) och Romarbo (senare Rom). Under 1800-talet etablerades ytterligare två torp: Pyrbo och Jonsbo vid Stora Gällsjöns södra strand (se objekt 4 och objekt 8) så att sammanlagt fem bebyggelseenheter var utspridda vid Gällsjöarna.

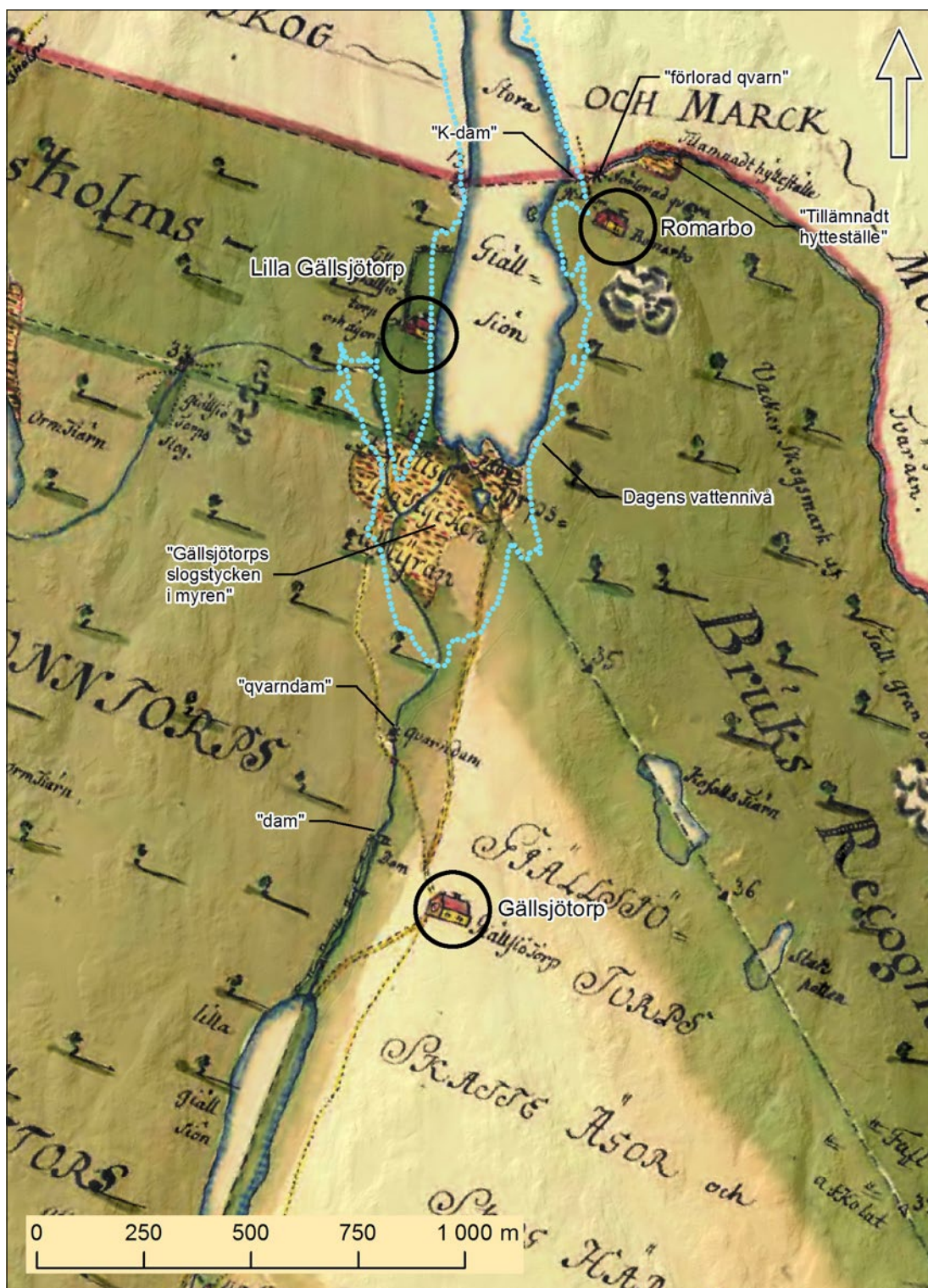
Detta bergiga och höglänta område befann sig på 200-240 meters höjd över havet och befanns således ovanför högsta kustlinjen med följd att bergshöjderna täcks av ett tunt ytlager morän. Tillsammans med det livgivande vattnet från sjöarna och vattendragen fanns här således förutsättningarna att etablera ett småskaligt jordbruk kring de torp som etablerades.

I kartor från åren 1757, 1857 och 1864 kan åker- och ängsmarkens framväxt kring torpen vid Gällsjöarna följas. Kring Gällsjöbäcken och Gällsjöarna anlades framför allt ängsmarker. Dessa ängar har sannolikt främst utgjorts av våtmarksängar som nyttjats för slätter och inte som betesmark. Här kan nämnas att en stor del av den äldre ängsmarken till Gällsjötorp numera befinner sig under Stora Gällsjöns vattenyta. Kartstudier visar att sjön tidigare var mindre. Enligt 1757 och 1864 års kartor var Stora Gällsjön under denna tid omkring 260 000 kvadratmeter stor till skillnad från dagens vattenyta som omfattar en yta av omkring 530 000 kvadratmeter, därmed närmast en fördubbling av sjöns storlek. Främst är denna skillnad märkbar i sjöns södra del där Gällsjötorp enligt 1757 års karta hade "slogstycken i myren", det vill säga en sorts våtmarksäng.

Vad beror då denna skillnad i Stora Gällsjöns storlek på? Möjligen står svaret att finna i dammvallen i sjöns östra del (objekt 10). I kartan från år 1692 anges att dammen varit en så kallad hålldamm var syfte är att magasinera vatten. Dammens koppling till en tilltänkt hytta och en anlagd kvarn diskuteras mer utförligt i objektbeskrivningen.

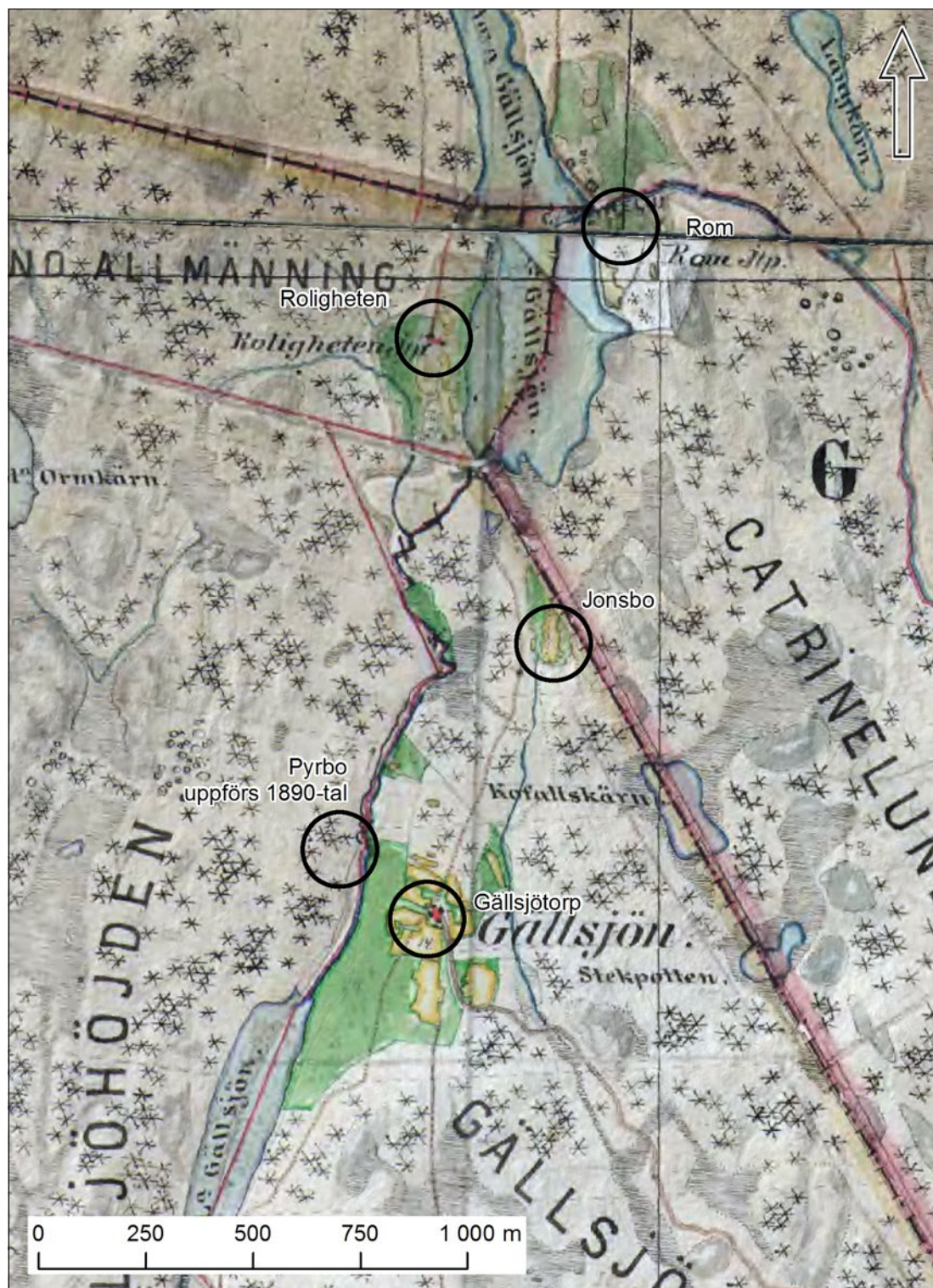
Vad än det ursprungliga syftet med dammen varit, går det inte att utesluta att dammen även kan ha hjälpt platsens nybyggare att skapa goda förutsättningar att skapa och underhålla våtmarksängarna längs sjöns stränder. Genom att med hjälp av hålldammen (objekt 10) reglera sjöns vattennivå bör man ha kunnat välja om stränderna tidvis skulle svämmas över eller torrläggas. Genom översvämning har de strandbundna våtmarksängarna tillförts nytt näringsrik slam- och botten-sediment som utökat ängarnas näringsvärde och därmed gödslat markerna. Därefter har urtappning av vattnet torrlagt och blottlagt markerna vid sommarhalvåret så att ängens växter kunnat växa utan att för den delen bli dränkta. Dessa säsongsbundna höjdskillnader i vattennivån har sannolikt redan funnits innan dammen anlades men förstärkts av den varvid man kunnat utökat våtmarksängarna. På samma vis har även dammen (objekt 4) vid Gällsjöbäcken kunnat nyttjas för att blötlägga strandzonen vid södra delen av bäcken. När detta vatten sedan släpptes ut, bevattnades våtängarna nedströms bäcken.

På detta vis har torpen Pyrbo, Jonsbo, Romarbo och Lilla Gällsjötorpet och gården Gällsjötorp kunnat erhålla rikligare avkastning genom sina

Figur 74. I kartan från år 1757 ses Gällsjötorps skattehemman och torpen Romarbo och Lilla Gällsjötorp (LMS 1757:S36-48:3). Dagens utbredning av Stora Gällsjön markeras av en blåstreckad linje. Tidigare var sjön mindre och dess södra strand utgjordes av våtmark-säng i myrmark. Skala 1:15 000.

Figur 75. Ur häradskartan åren 1864-67 (RAK 1864-67:J122-72-13). Längs Gällsjöbäcken och Stora Gällsjön finns ängsmarker och vid södra änden av Stora Gällsjön finns myrmark. Skala 1:15 000.

våtmarksängar. Med lie och spetlucka som verktyg, frodade bäckens och Gällsjöarnas stränder med ängsblommor och gräs.

Förutom våtmarksängarna som legat längs sjöarna och Gällsjöbäcken har även vattenkraften utnyttjats av de ovan nämnda gårds- och torpenheterna. Kartan från år 1757 visar att en damm (objekt 4) och en kvarn (objekt 7) varit belägna längs Gällsjöbäcken. Kvarnen och dammen har samverkat på så vis att dammen har magasinerat vatten, exempelvis under vår och höst, som kunnat släppas på då säd skulle malas. Kvarnen har sannolikt utgjorts av en så kallad skvaltkvarn som nyttjats i första hand av Gällsjötorp, inom vars mark kvarnen varit belägen. Dock har med största sannolikhet även det närmast intilliggande torpen nyttjat kvarnen för att mala sin säd.

Sannolikt har även kvarnen (objekt 11) vid torpet Romarbo en koppling till torpet. Till skillnad från kvarnen vid Gällsjötorp har brukaren av torpet Romarbo inte ägt kvarnen då torparen inte ägde sin mark och marken på vilken kvarnen var uppförd, då den ägdes av Rockesholms bruk. I detta fall har torparen i Romarbo möjligen skött om dammen och kvarnen åt bruket, men säden som malts har främst kommit från de torp som var underlydande till Rockesholms bruk, vilka fanns norr om Stora Gällsjön. Kvarnen beskrivs i en karta från år 1757 vara "förlorad", det vill säga förstörd med betoning på att dess tillstånd uppenbarligen inte möjliggjorde en reparation av kvarnen.

Industriell verksamhet

Till den industriella verksamhet som utförts längs den inventerade sträckan längs Tväråns vattensystem förekommer enbart en lämning i form av Tväråhyttan (objekt 52). Uppgift om ytterligare en hytta som varit belägen öster om Stora Gällsjön (objekt 13) förekommer enligt äldre kartmaterial. Även rännan (objekt 47) kan delvis beskrivas som en lämning från industriell verksamhet då syftet med rännan varit att överföra vatten från Tvärån ned till Hyttbäckens vattensystem.

Tväråhyttan (objekt 52), även kallad Sandhyttan är belägen omkring 340 meter uppströms om Tväråns utlopp i sjön Malmlången. Den var i drift under en förhållandevis kort period från år 1644, då den flyttades från ett tidigare läge vid Svartälven, och nedlades kring skiftet mellan 1600- och 1700-talet. Inom hyttområdet förekommer ett flertal lämningar i form av masugn, tillhörande

byggnader, fördämningsvall och slagghög som spår efter tiden då tackjärn tillverkades på platsen. Tväråhyttan drevs inte med ett bruk i ryggen utan drevs av lokala bergsmän och skiljer sig därmed från hyttan i Karlsdal.

Med största sannolikhet har ingen hytta varit i bruk vid platsen kring Stora Gällsjöns utlopp i Tväråns vattensystem (objekt 13). Denna slutsats grundar sig främst i det faktum att inga hyttlämningar i form av slagghögar och byggnader såsom masugnar, rostugnar påträffas i området. Snarare är det så som signaleras i 1757 års karta, att det rörde sig om en "tillämnadt hyttplats" vars uppförande aldrig ägde rum.

Kommunikation

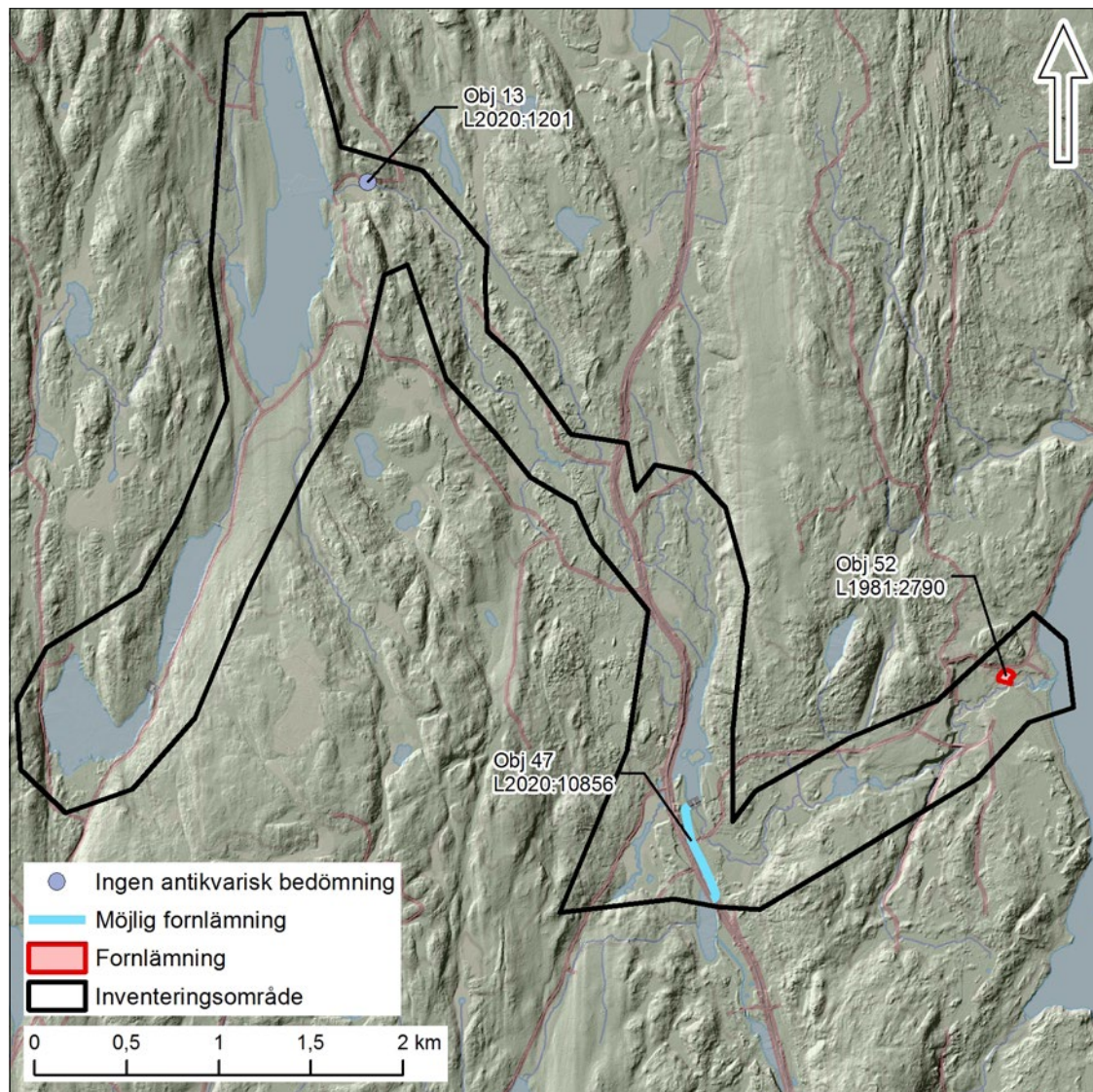
Längs den inventerade sträckan har sammanlagt fyra broar påträffats varav två bedömts utgöra fornlämning.

De två broar som bedömts som fornlämningar (objekt 30 och 45) har varit knutna till den landsväg som passerade i nord-sydlig riktning genom området och löpte mellan Karlskoga och Grythyttan (dagens väg 725). Båda broarna befinner sig dock längs övergivna sträckor där dagens landsväg numera har en annan sträckning. Som kommunikationsled utgör dessa broar därmed en del i ett större sammanhang där broarna har nyttjats av flera aktörer och inte enbart de närmast boende.

Bron över Gällsjöbäcken (objekt 6) har hört till en mindre stig som löpt mellan Gällsjötorp och Lilla Gällsjötorp. Därmed har bron nyttjats av färre aktörer, främst de närmast boende som bott i skogsområdet kring sjöarna.

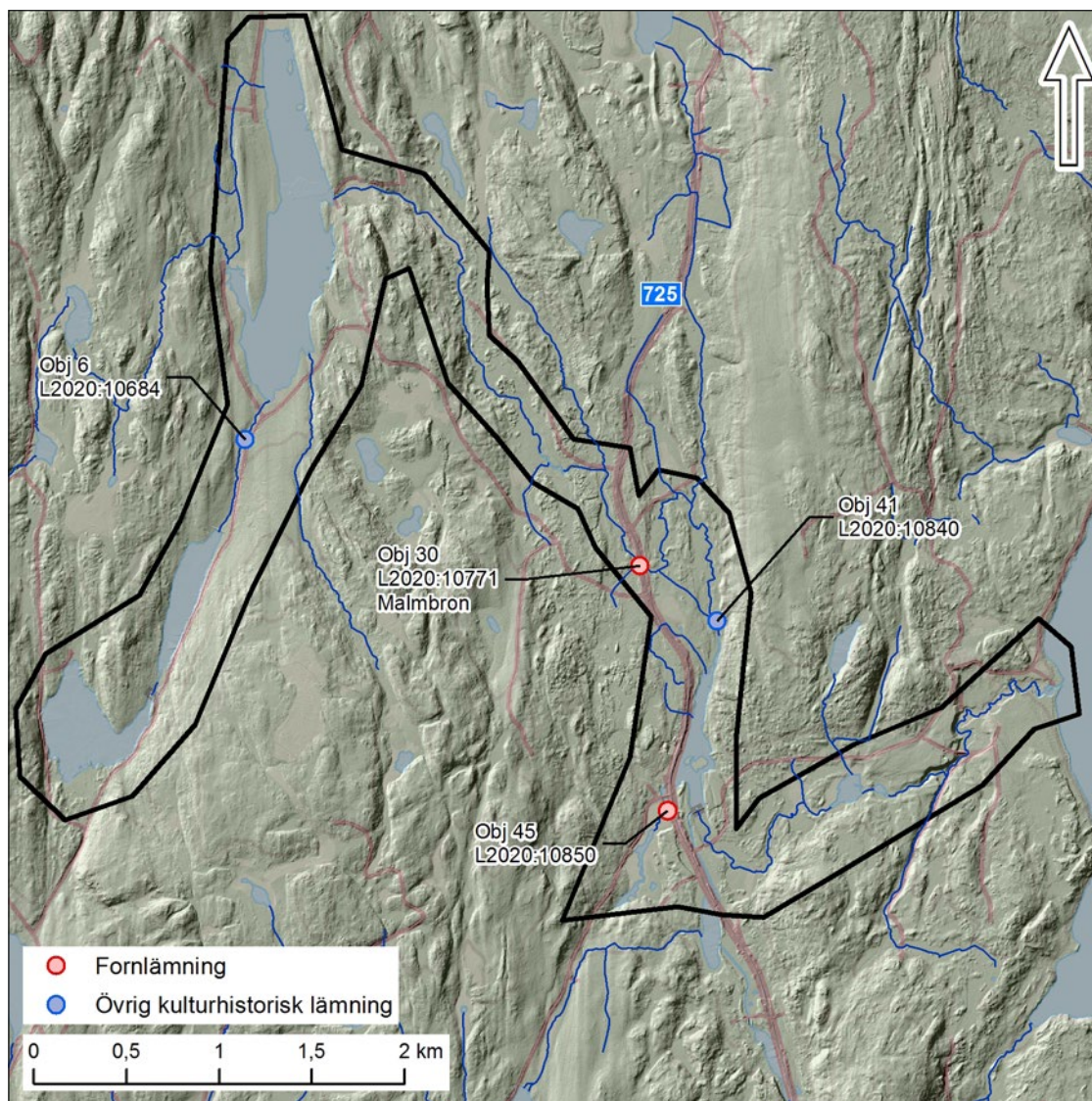
Bron som påträffades norr om Tvärådammen (objekt 41) förekommer enbart i ekonomiska kartor från 1900-tal och är sannolikt av yngre datum. Under 1900-tal fanns redan ett flertal huvudvägar i området varför det är mest troligt att bron nyttjats av mindre fordon i samband med skogsavverkning i området öster om Tvärån vid denna plats.

Figur 76. Objektarta över de lämningar som kan knytas till industriell verksamhet. Lämningarna är ytterst få. Skala 1:40 000.

Figur 77. Objektplan över de broar som korsar vattendraget. De broar som bedöms som fornlämningar är knutna till den större landsvägen, de övriga är kopplade till mindre bruksvägar och stigar. Skala 1:40 000.

HYTTBÄCKENS VATTENSYSTEM

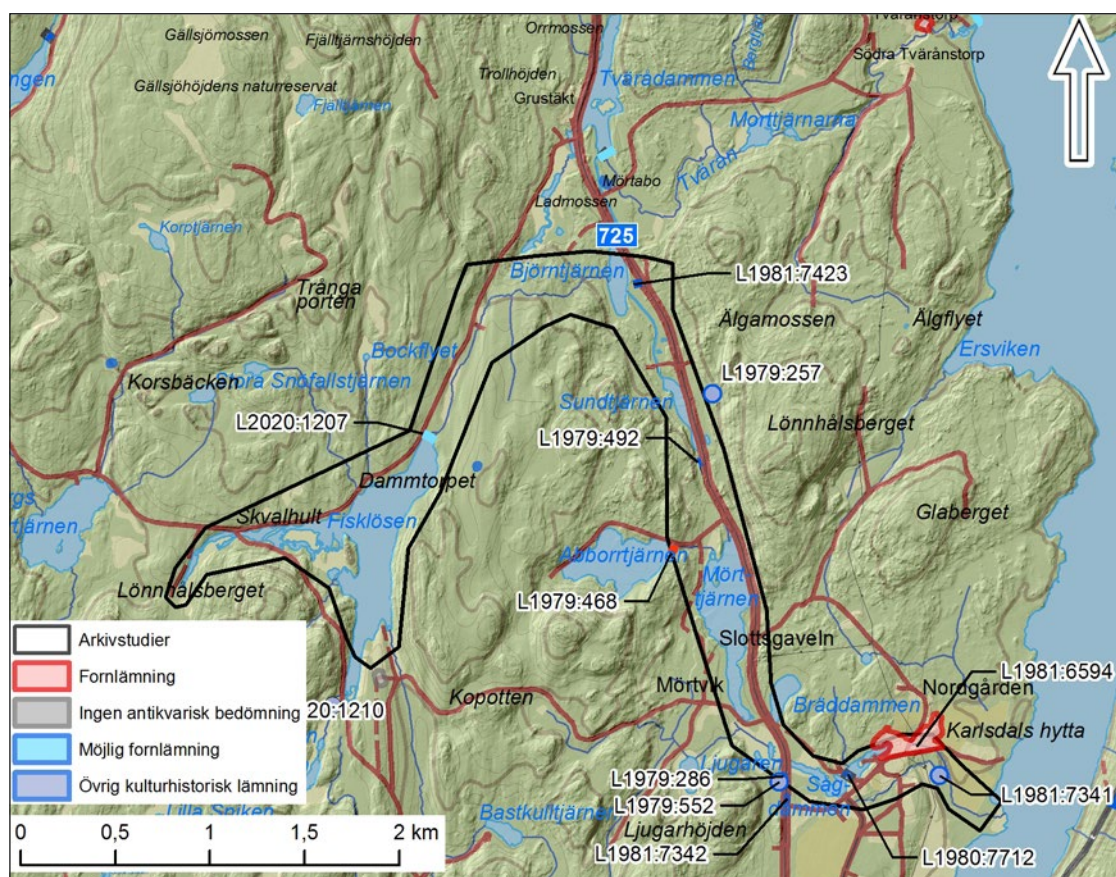
Sammanfattning

Arkeologgruppen AB utförde arkivstudier, på uppdrag av Länsstyrelsen i Örebro län, längs Hyttbäckens vattensystem. Vattensystemet omfattar en sträcka om 7 kilometer varvid främst vattendraget skulle granskas.

Inför utförd arkivstudie fanns sju registrerade lämningar inom området som skulle granskas. I och med arkivstudierna har elva nya lämningar registrerats och två redan registrerade lämningar reviderats. Efter utförd studie finns 18 lämningar inom området. De nyregistrerade lämningarna utgörs av:

- *7 rännor för kraftutvinning till Karlsdals hytta. Med ett undantag anlagda mellan åren 1797-1857. Rännorna utgör större delen av Hyttbäckens vattensystem.*
- *1 bro. Hörande till mindre bruksväg, synlig i karta från 1797.*
- *2 dammvallar. Inom området finns sammanlagt fem dammvallar varav den äldsta dateras till 1600-talet. Utgörs av både reglerdammar och fördämningsvallar.*
- *1 övrig lämning Karlsdals järnvägsstation.*

Verksamheten och bebyggelsen kring Karlsdals hytta kan dateras från och med 1600-talets mitt då en hytta anlades som var i bruk fram till 1930-talet. Kring hyttan anlades ett mindre samhälle med bebyggelse och en kyrka. Hyttbäckens vattensystem är till stora delar konstgjord och tillkom under perioden mellan 1797-1857. Vattensystemets rännor grävdes mellan olika sjöar och tjärnar för att därigenom öka vattentillgången till Karlsdals hytta. Delar av vattensystemet kan även ha använts vid flottning ned till hyttan.

Figur 78. Karta över områdets inom vilken arkivstudier skulle ske, inom Hyttbäckens vattensystem. Inom området fanns sju registrerade lämningar. Skala 1:40 000.

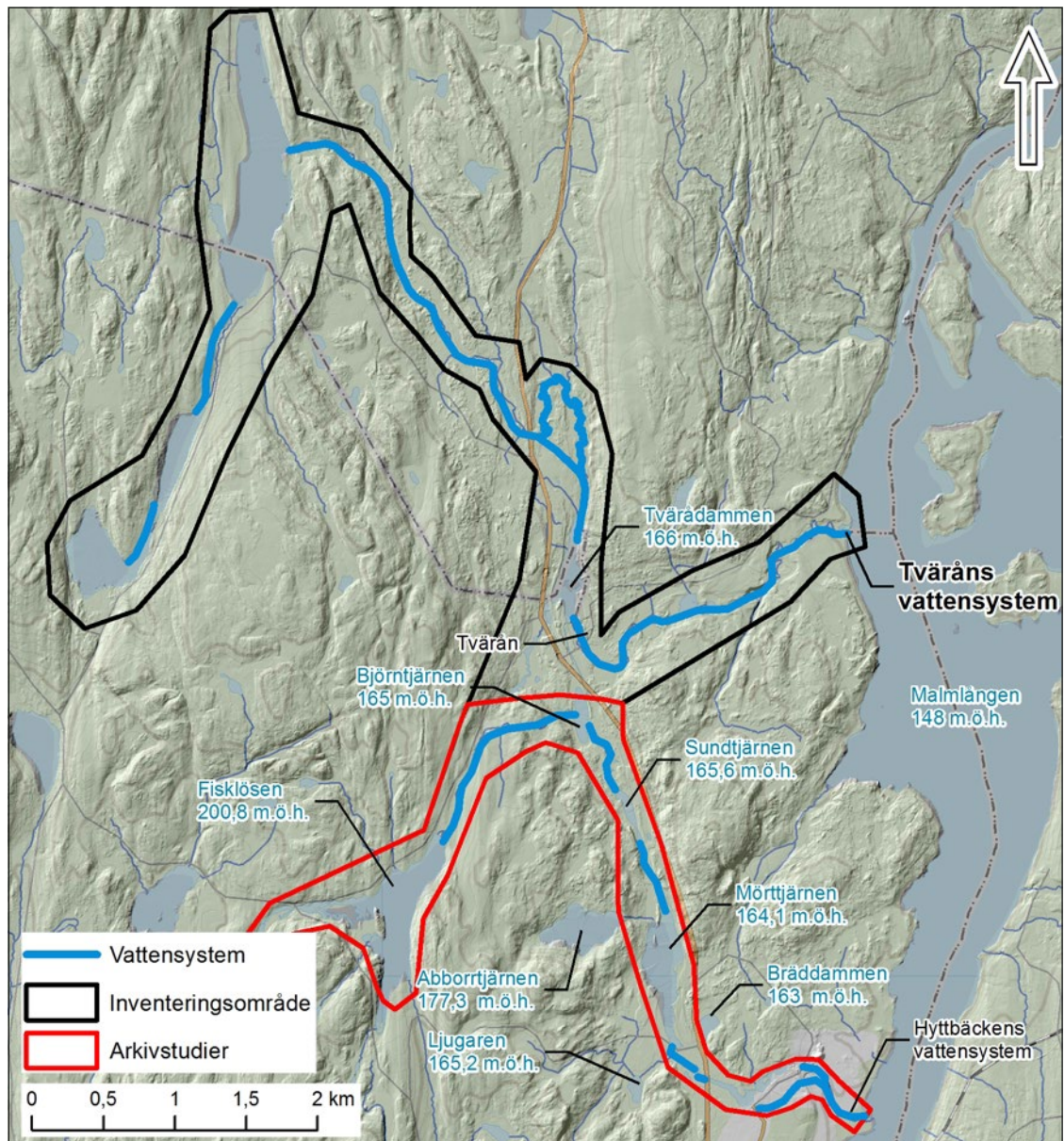
Metod och genomförande

Arbetet med Hyttbäcken följde samma metod som arbetet vid Tväråns vattensystem med skillnad att ingen fältinventering utfördes.

Det innebär att nypåträffade lämningar registrerades som uppgift om och därmed bedöms som ingen antikvarisk bedömning.

Emellertid har en järnvägsstation registrerats som övrig kulturhistorisk lämning då ett flertal av dess byggnader redan var registrerade men inte tolkade såsom lämningar hörande till järnvägsstationen. Därför har stationen registrerats under lämningstypen övrig och de registrerade bebyggelselämningarna inom stationsområdet överförts till den nyregistrerade stationen.

Figur 79. Karta över Hyttbäckens vattensystem som löper från Fisklösen i väster till utloppet i sjön Malmången, sydöst om hyttan. I kartan ses även sjöarna och tjärnarnas höjd över havet. Notera att Tvärådammen, Björntjärnen, Sundtjärnen och Mörttjärnen befinner sig i på samma nivå. Skala 1:50 000.

Figur 80. Utdrag ur karta över hyttområdet år 1704 då hyttan hette Nya Elfhytta. En damm ses väster om hyttområdet (LMS 1704:S36-58:1).

Bakgrund, natur- och kulturmiljö

Fornlämningsbilden inom området utgjordes inför arkivstudierna av sammanlagt sju registrerade lämningar bestående av fyra dammvallar, en lämning efter industri övrig, en fyndplats efter två skafthålsyxor och hyttområdet efter Karlsdals hytta.

År 2019 inventerade Almunga AB tre av dammvallarna och hyttområdet samt utarbetade kunskapsunderlag för respektive lämning. I deras rapporter finns därmed en utförlig genomgång av äldre kartmaterial för dammvallarna samt hyttan och dess historia.

Kort sammanfattat erhöll Nya Älvhyttan, som Karlsdal tidigare kallades, privilegier år 1640 och ägdes delvis av Kortfors bruk. År 1683 revs hyttan varvid en ny anlades på samma plats. Namnet ändrades till Karlsdal år 1737 och omvandlades under sent 1730-tal till ett ammunitionsgjuteri för kronan. Under 1730-talet anlades en kyrka och en bruksförsamling bildades år 1753. Ett besserverk anlades år 1862. Förutom hyttområdet växte även en herrgårdsmiljö fram under 1700- och 1800-talet med en huvudbyggnad med tillhörande flyglar, ekonomibyggnader och arbetarbostäder. En järnvägsstation anlades åren 1889 och 1890, den så kallade Svartelvs järnvägsaktiebolag, som

Figur 81. Utdrag ur karta över hyttområdet år 1745. Vid denna tid finns två dammar där den västra leder till masugnen och den östra till en kvarn (LMS 1745:S36-58:2).

ägdes av de tre närliggande bruken Karlsdal, Rockesholm och Älvestorp. Järnvägen lades ned under 1930-talet och samtidigt lades även verksamheten vid Karlsdals hytta ned. Karlsdal ingår även som riksintresse (T 30) tack vare dess oreglerade bruksbebyggelse med herrgård, arbetarbostäder, hyttlämningar och kyrkan (se Pantzar & Philipson-Janke 2016:131).

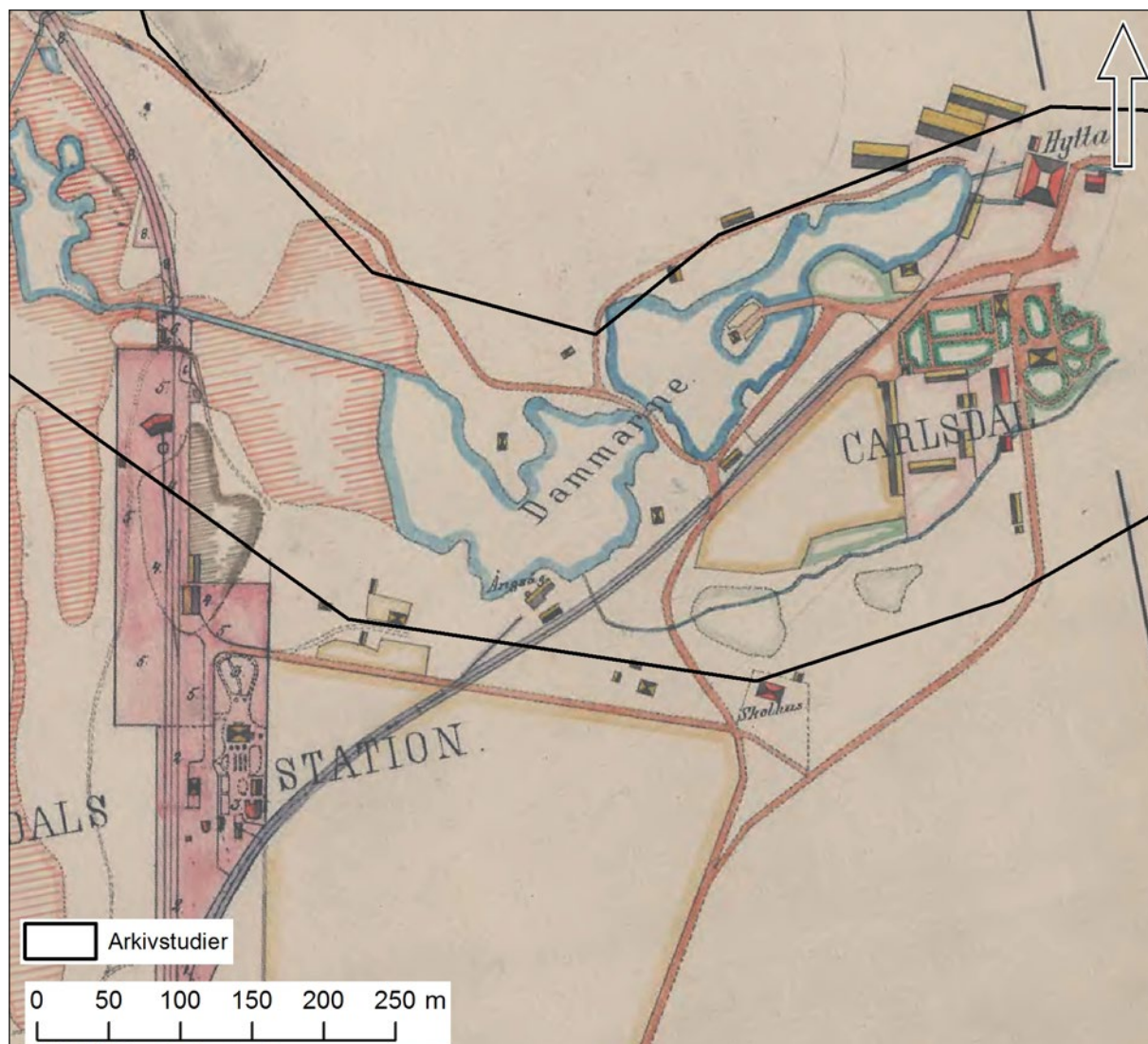
Därmed växte, mellan 1640-talet fram till och med det nedlades under 1930-talet, ett bruksamhälle fram som var kopplat till hyttan. Många av byggnaderna finns bevarade, både i form av stående byggnader och som ruiner. Herrgården och bruket hade en stor betydelse för orten och spåren av dem finns kvar än idag.

För området finns detaljerade kartor från åren 1797 och 1857 medan översiktliga kartor förekommer år 1700 och i och med häradskartan åren 1864–67.

För själva hyttan i Karlsdal finns detaljerade kartor från åren 1704 och 1745 men även en karta över Svartelvs järnväg år 1890 visar en mycket

detaljerad bild över hyttområdet, herrgården med omgivande byggnader och den nyuppförda järnvägsstationen (LMS 1704:S36-58:1; LMS 1745:S36-58:2).

I detaljkartorna över Karlsdals hytta från åren 1704 och 1745 kan ses att man inledningsvis anlagt en damm (L1980:7712) som är synlig i kartan från år 1704 (LMS 1704:S36-58:1; LMS 1745:S36-58:2). År 1745 ses ytterligare en damm öster om masugnen inne i hyttområdet. Den nya dammen nyttjades av en kvarn. Mellan åren 1745 och 1797 utökas den västra dammen i storlek och man har även grävt en ränna som förefaller leda vatten ur den västra dammen, runt hyttan på dess södra sida och vidare ut i hyttbäcken (LMS 1797:S36:58:3) – det utan att vattnet nyttjas till en kvarn eller dylikt längs med sträckan.

Figur 82. Utdrag ur karta över Karlsdals hytta år 1890. Väster om hyttan ses järnvägsstationen med ett stickspår till hyttan. Skala 1:5 000.

Den översiktliga sockenkartan från år 1700 visar att bebyggelse kring hyttan redan vuxit fram och utgjordes av omkring tre "torp" (LMS 1700:S36-1:1) som idag ännu är bebyggda.

I områdets västra del vid sjön Fisklösen fanns vid sjöns sydöstra hörn ett kronohemman, kallat Fisklösen (L1981:8268) som är synligt i den äldsta kartan från år 1692 (LMS 1692:S36-1:4). Fisklösen kom under 1700-och 1800-talet att ingå i Karlsdals ägor som ett hälftenbruk, det vill säga att Karlsdal fick besittningsrätt över Fisklösen men lät en arrendator ta hand om kronohemmanet mot hälften av all avkastning från jord- och skogsbruket som avgift.

Vad gäller Hyttbäckens vattensystem kan man i det historiska kartmaterialet se att vattensystemet förefaller ha vuxit fram under 1700- och 1800-talet, till största delen mellan åren 1797 och 1857 (LMS 1797:S36:58:3; LMA 1857:18-KAD-592).

Kartan från år 1797 får anses vara den första tillförlitliga kartan över området, åtminstone vad gäller detaljer såsom sjöars läge och hur vatten förbundit dem. Kartorna från åren 1692 och 1700 utgörs av omfattande sockenkartor och det är uppenbart att lantmätarna missat flera detaljer. Bland annat saknas Abborrsjön i kartan från år 1700 (LMS 1700:S36-1:1). Vidare ses i kartan från år 1700 en bäck mellan Björntjärn och Tvärån, men i kartan från 1692 ses samma bäck, ned till Tvärån, istället komma från en annan tjärn. Allt detta gör det vanskligt att i allt för hög grad lita

Figur 83. Utdrag ur Karlskogas sockenkarta år 1700. Här ses hyttan inringad med svart. Vad gäller tjärnarna och vattendragen förefaller misstag ha begåtts av lantmätaren. Var är Abborrsjön? Vad är det för bäck som rinner ut från Björntjärn? Finns vattenförbindelse mellan Sund- och Mörttjärnen?

på de tidiga kartorna vad gäller sjöar och bäckars riktning. Man måste jämföra dessa uppgifter med de senare kartorna och även se hur tjärnarna förhåller sig till varandra i fråga om höjd över havet och hur terrängen mellan dem ter sig.

Kartan från år 1797 visar således att Hyttbäckens vattensystem inte sträckt sig längre fram än till Mörttjärnen. En damm har under 1700-talet anlagts vid Abborrtjärn och reglerar därmed flödet från denna tjärn (se LMS 1797:S36:58:3).

Förutom vattendragen omges stora delar av tjärnarna av omgivande moss- och våtmarksområden. Detta visar också varför en hytta en gång anlades här. Här fanns vattenkraft att hämta ur en handfull sjöar vars gemensamma vatten flöt ihop och koncentrerades i ett vattendrag vars kraft stod redo att utnyttjas av den törstande hyttan.

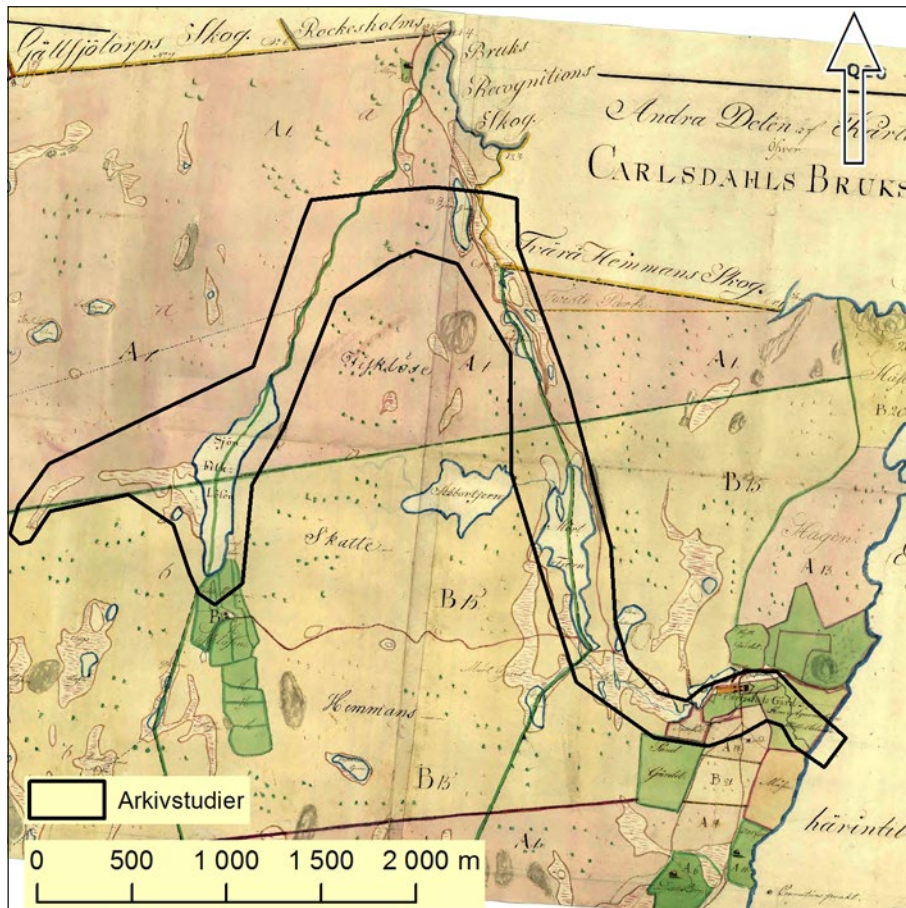
Som ovan nämnt förefaller dock Mörttjärnen ha haft förbindelse med Sundtjärnen enligt sockenkartan från år 1700, dock inte i kartan från år 1692.

På grund av denna omständighet går det inte, utifrån arkivstudier, med säkerhet att avgöra om en naturlig vattenförbindelse funnits mellan tjärnarna. Trots allt är Sundtjärnen högre belägen än Mörttjärn så det borde därmed vara naturligt med en vattenförbindelse. Dock finns en smal bergspassage, likt en flaskhals, mellan tjärnarna som kanske endast var vattenförande om vattennivån i tjärnarna var tillräckligt hög.

Figur 84. Utdrag ur sockenkarta över Karlskoga år 1692. I västra delen ses sjön Fisklösen med dess bäck ned till Tvärån i bildens övre del. Nedanför Fisklösebäckens utlopp ses ytterligare en bäck nedströms som förefalla komma från en tjärn öster om Sundtjärnen (LMS 1692:S36-1:4).

Figur 85. Utdrag ur karta över Karlsdals ägor år 1797 (LMS 1797:S36:58:3). Hyttbäckens vattensystem sträcker sig fram till Mörttjärnen. Förbindelse mellan Sundtjärnen och Mörtsjön saknas enligt kartan. Tjarnarna omges av ytor med våtmark och hyttan erhåller sannolikt även vatten via genomsilning av vatten från dessa. Skala 1:40 000.

Figur 86. Detalj från karta år 1797 som visar området kring Björn-, Glasögon- och Sundtjärnarna (LMS 1797:S36:58:3). Inklippt finns utdrag ur text från den tillhörande kartbeskrivningen. Under denna tid leds vattnet via en naturlig bäck ned till Tvärån och inte till Karlsdals hytta. Skala 1:10 000.

Figur 87. Detalj från kartan år 1797 som visar hyttan och området väster om hyttan (LMS 1797:S36:58:3). Enligt kartan saknar Mörttjärnen förbindelse med Sundtjärnen i norr. Skala 1:10 000.

Figur 88. Detalj över hyttområdet. Notera den grävda rännan (objekt 65) som löper i nordöst-sydvästlig riktning söder om hyttan. Rännan leder vatten från dagens Sågdammen ut till Hyttbäckens sydöst om hyttan. Skala 1:5 000.

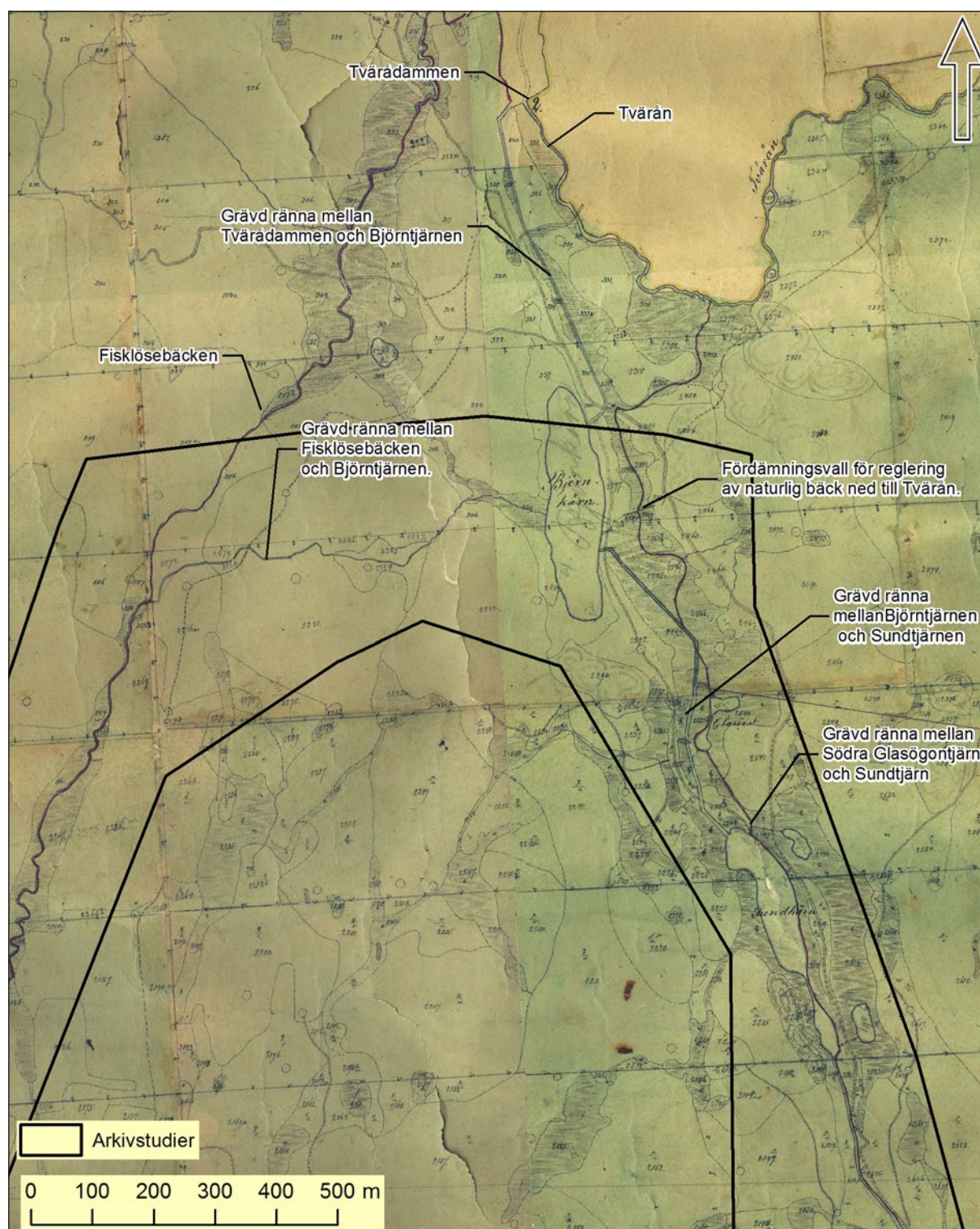
I området norr om Sundtjärnen finns ett flertal tjärnar med ett sammanhängande våtmarksområde som omger dem. De utgörs av Sundtjärnen, Glasögontjärnarna och Björntjärnen. Enligt den tillhörande kartbeskrivningen till 1797 års karta rinner en bäck ut från norra Glasögontjärnen ned till Tvärån (LMS 1797:S36:58:3). Det innebär således att största delen av de gemensamma tjärnarnas vatten nedflöt i Tvärån och saknade förbindelse med Karlsdals hytta.

Från sjön Fisklösens norra spets flöt en bäck ned till Tvärån, ungefär vid den plats där Tvärådammen idag är belägen. Inte heller vattnet från sjön Fisklösen kunde därför nyttjas av Karlsdals hytta enligt 1797 års karta.

I 1857 års konceptkarta som visar Karlsdals ägor och underlydande egendomar har landskapets förändrats till Karlsdals hyttas fördel

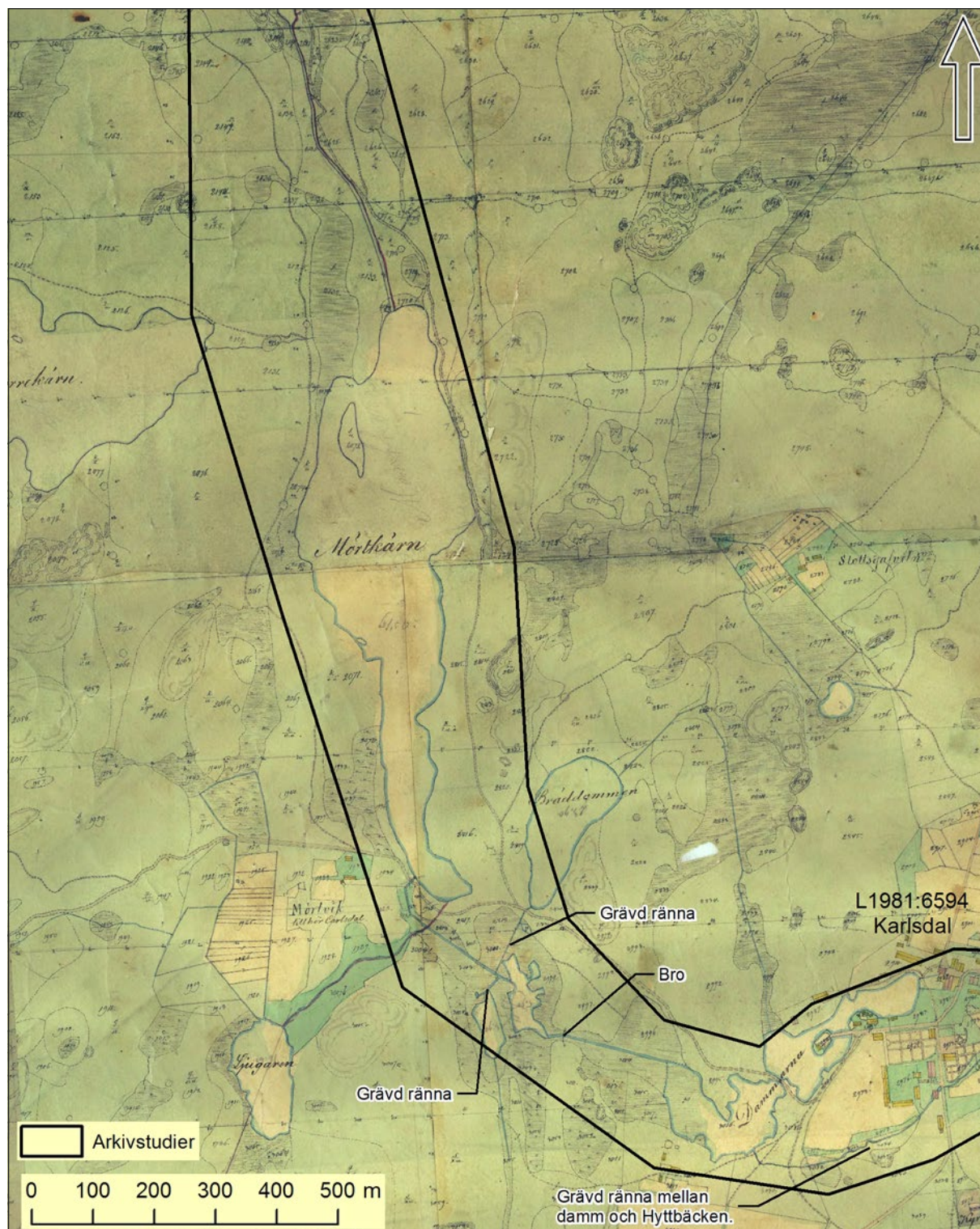
mellan åren 1797 och 1857. Enligt kartan har rännor grävts mellan sjöar och tjärnar så att Karlsdals hytta kunde erhålla vatten från ett flertal nya sjöar och tjärnar. Vidare har den så kallade Tvärådammen anlagts och en ränna grävts i dammens sydvästra del och förbundet dess vatten med Björntjärnen så att även vatten från Tvärån leds ned till Karlsdals hytta. När flottsverksamheten sedan vidtog under sent 1800-tal innebar samma vattenled att timmer kunde flottas från Stora Gällsjön ned till sågen vid Karlsdals hytta. Sågen har enligt kartan från 1890 legat i södra delen av Sågdammen. I samma karta anges att det rört sig om en ångsåg. Densamma byggnad som är synlig i 1890 års karta står kvar än idag i befintlig tomtmark.

Figur 89. Utdrag ur karta från år 1857 (LMA 1857:18-KAD-592). Ett flertal rännor har grävts mellan de olika tjärnarna och sjöarna. Bäckens norr om Glasögentjärnen ned till Tvärån är ännu synlig men har spärrats med en fördämningsvall. Skala 1:10 000.

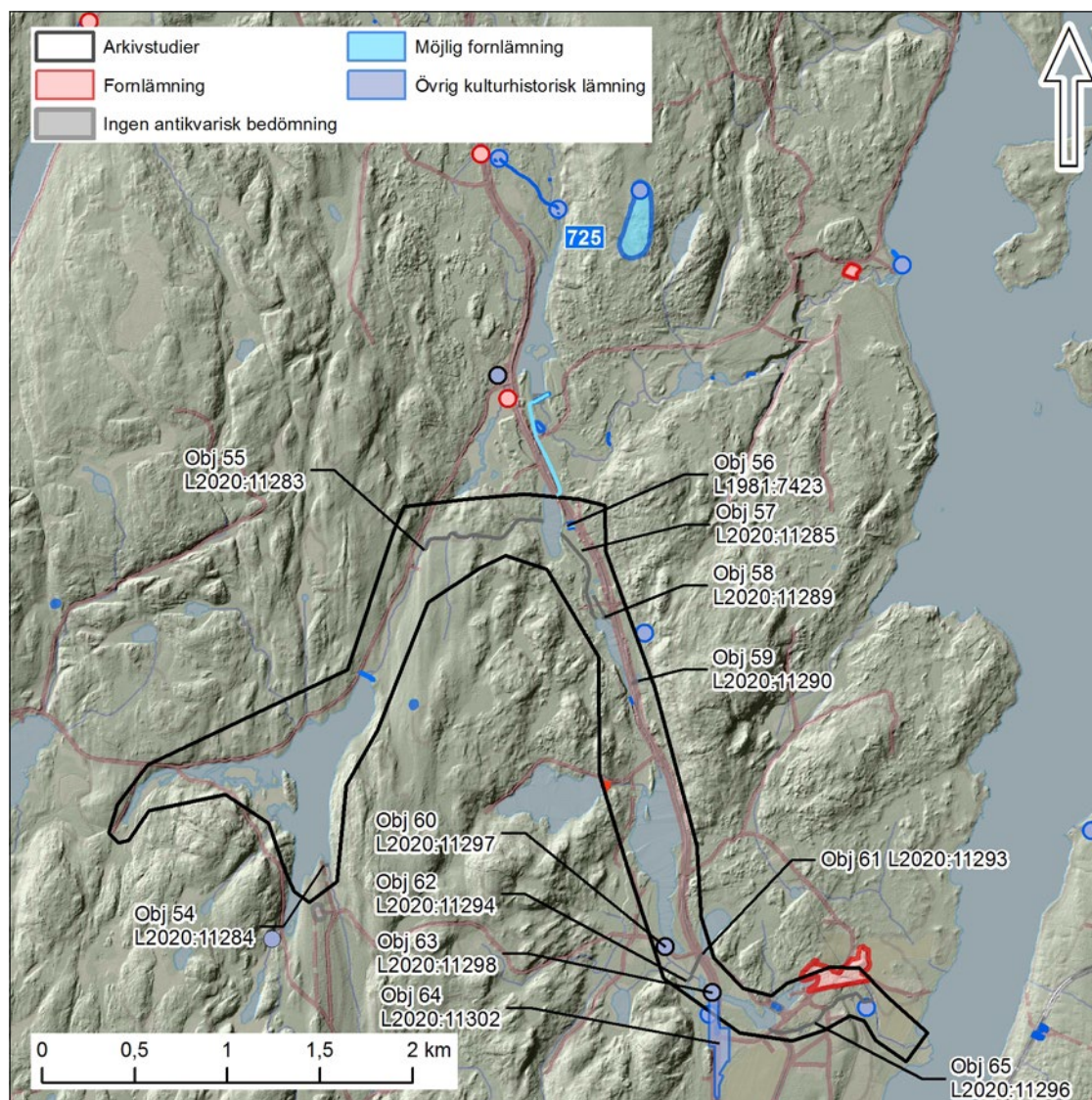

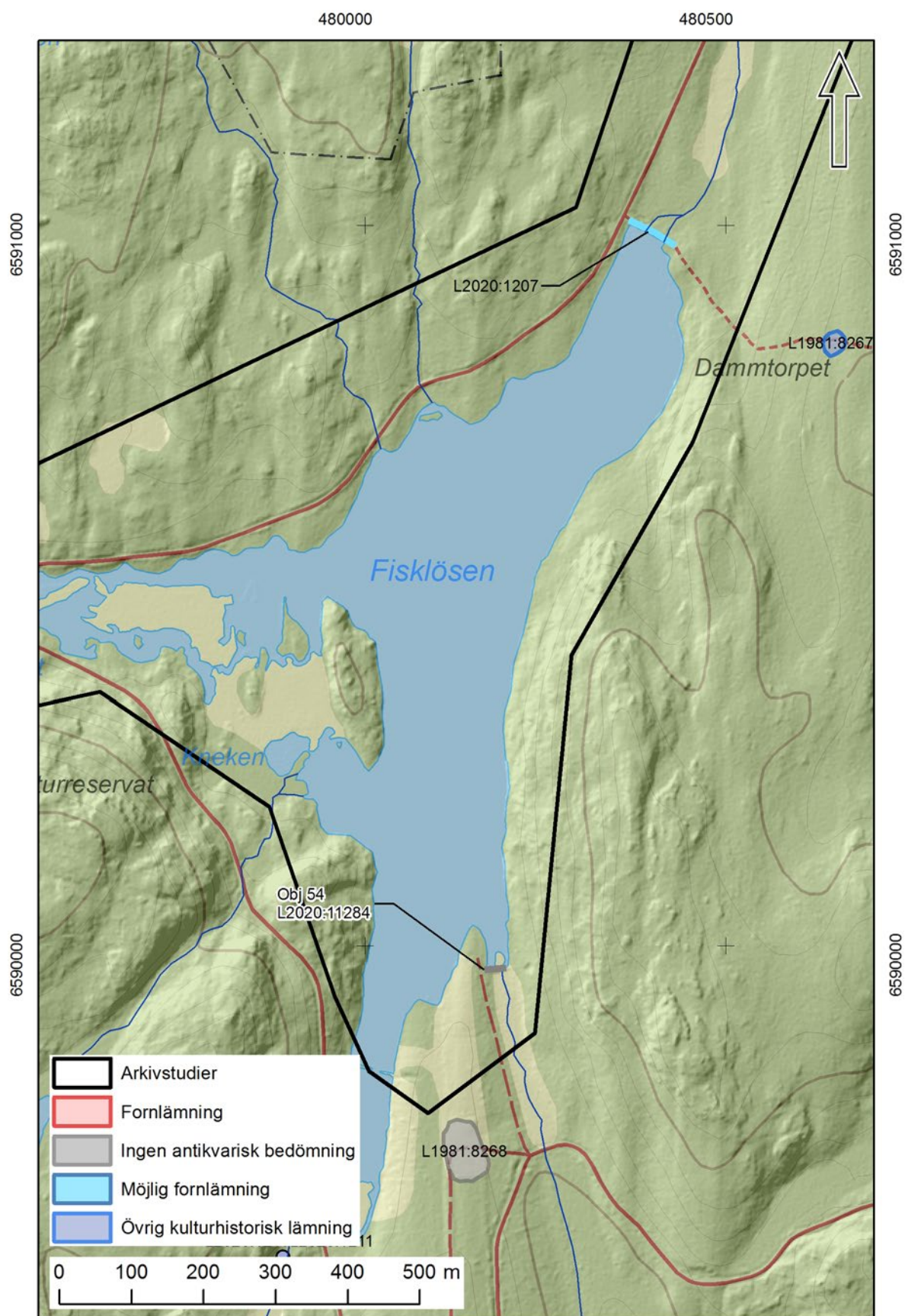
Figur 90. Utdrag ur karta från år 1857 (LMA 1857:18-KAD-592). Ett flertal rännor har grävts mellan de olika tjärnarna och sjöarna. Skala 1:10 000.

Resultat Hyttbäcken

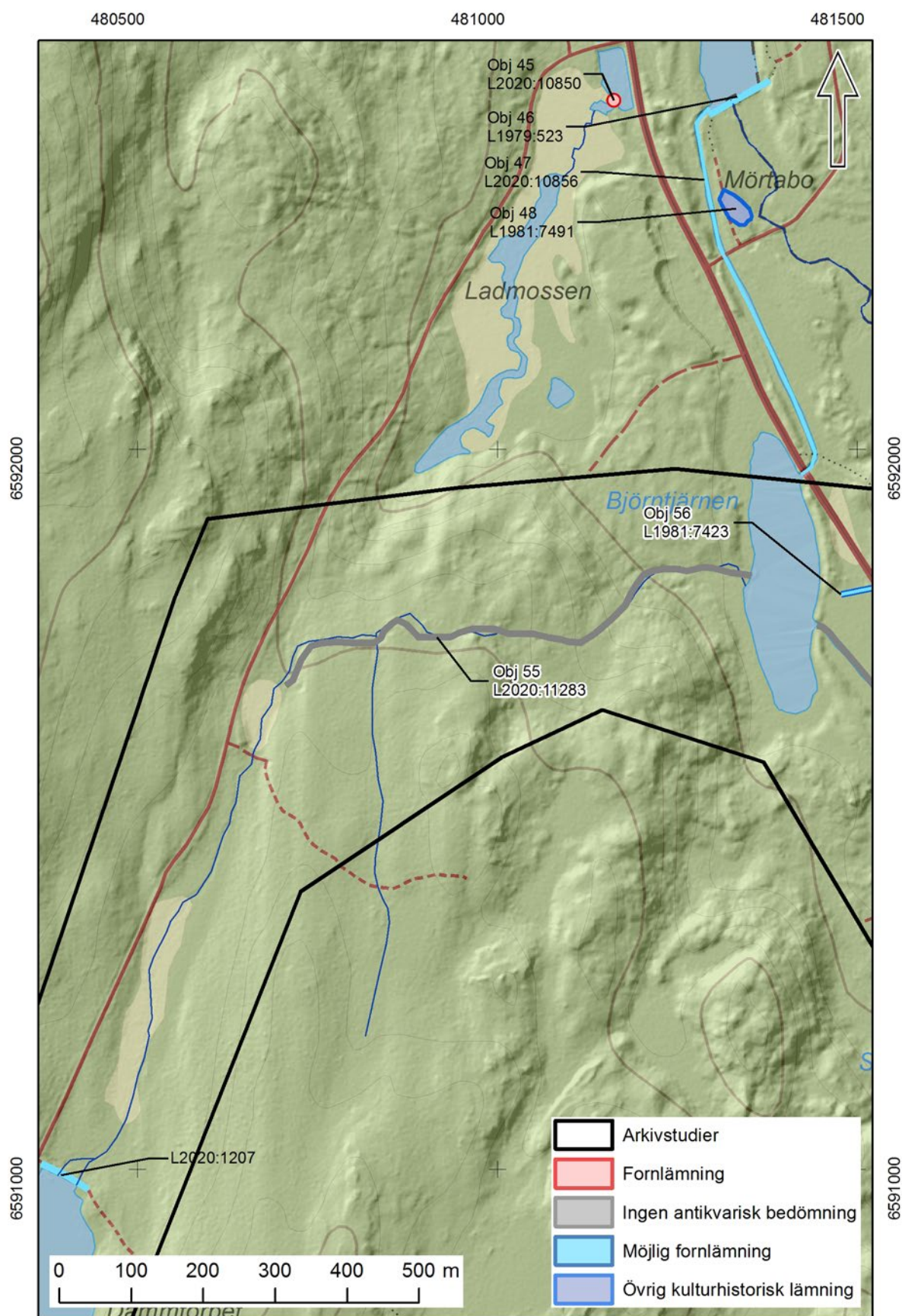

Figur 91. Objektplan som visar de lämningar som registrerats och i fallet med objekt 56, reviderats. Skala 1:40 000.

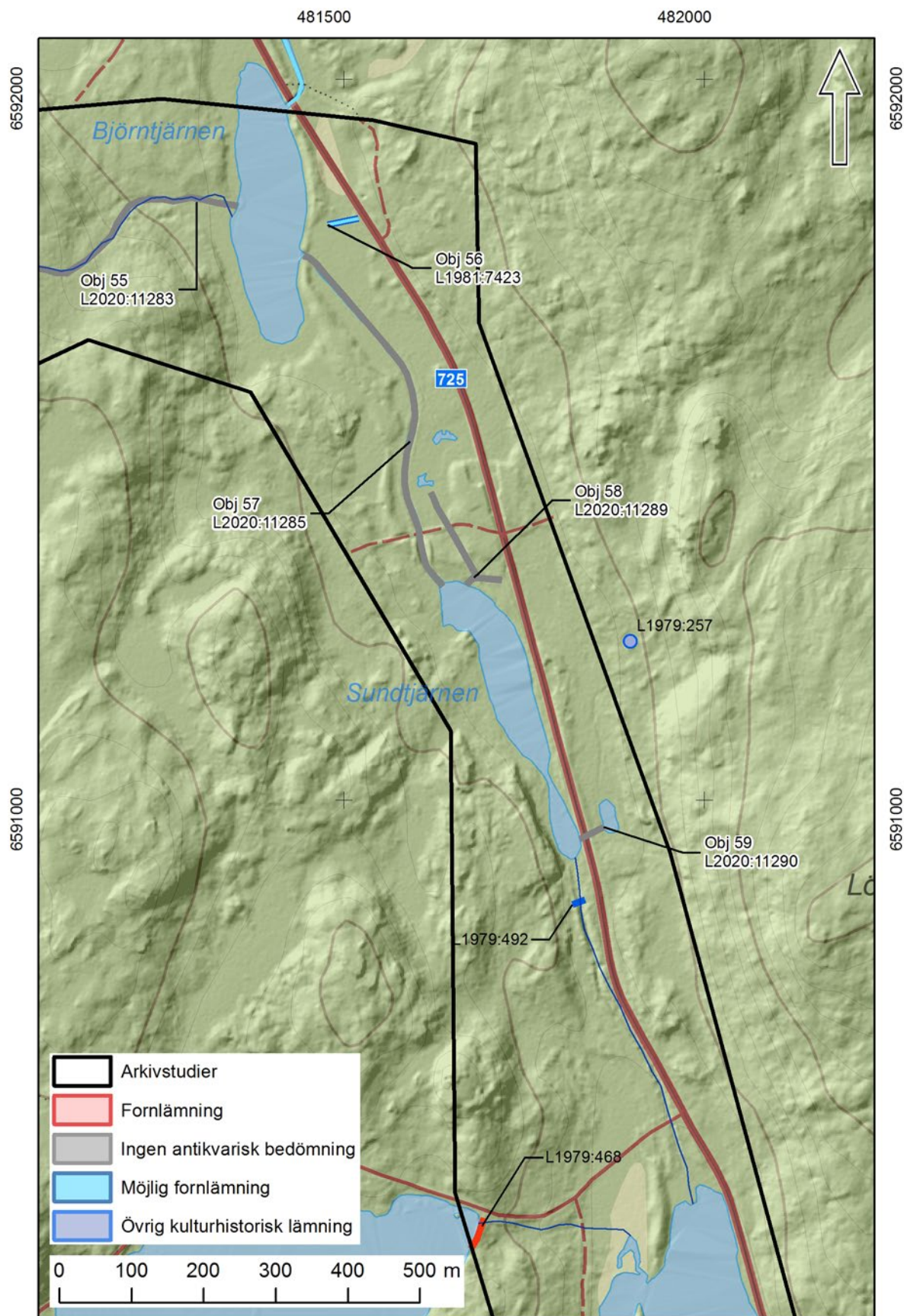

Figur 92. Objektplan med objekt 54 i södra delen av sjön Fisklösen. En fördämningsvall för att kunna reglera flödet nedför bäcken. Skala 1:8 000.

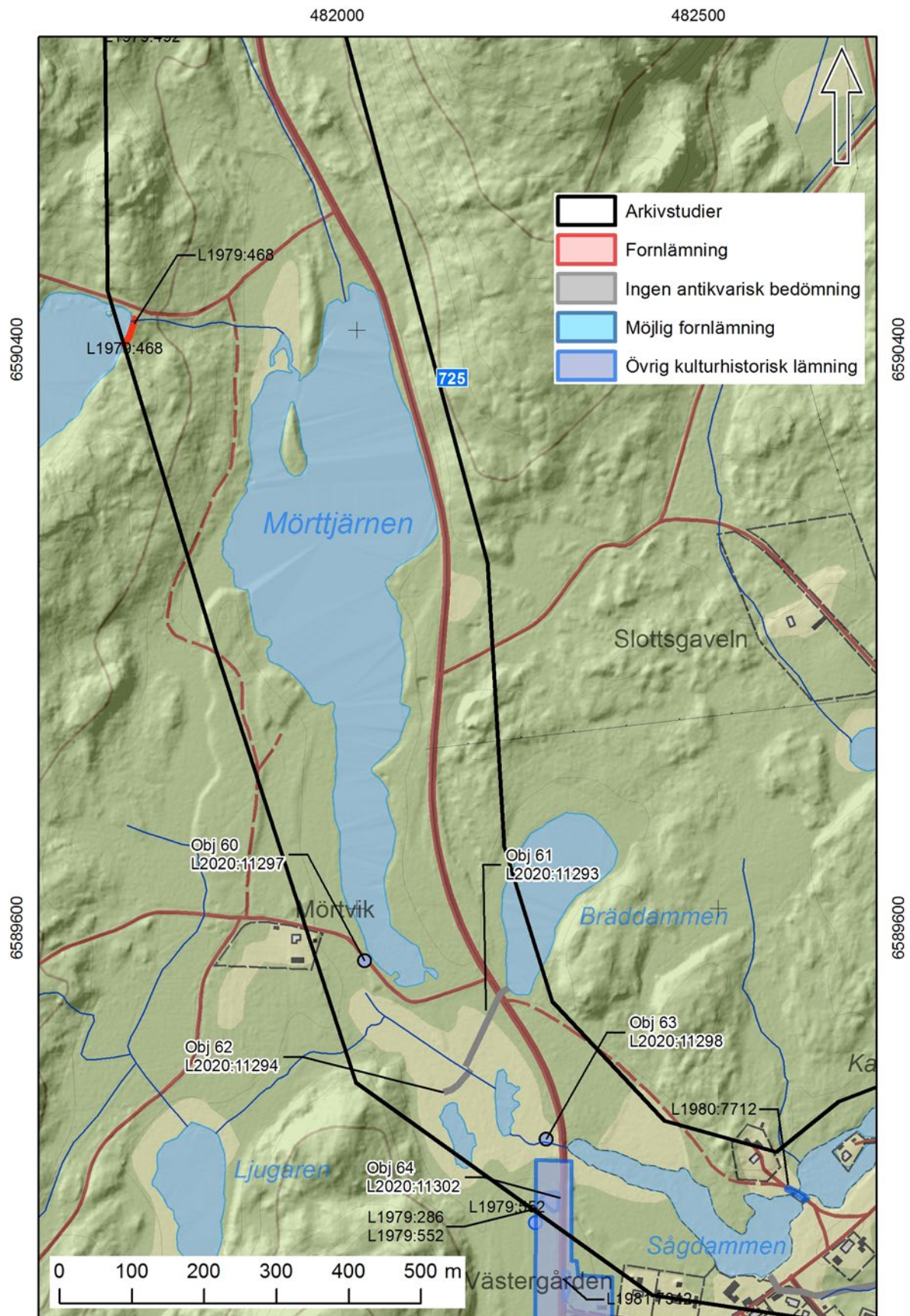

Figur 93. Objekt 55–56 som utgörs av en ränna och en fördämningsvall. Notera objekt från Tvärån i norr där objekt 47 utgörs av en ränna från Tvärådammen ned till Björntjärnen. Skala 1:8 000.

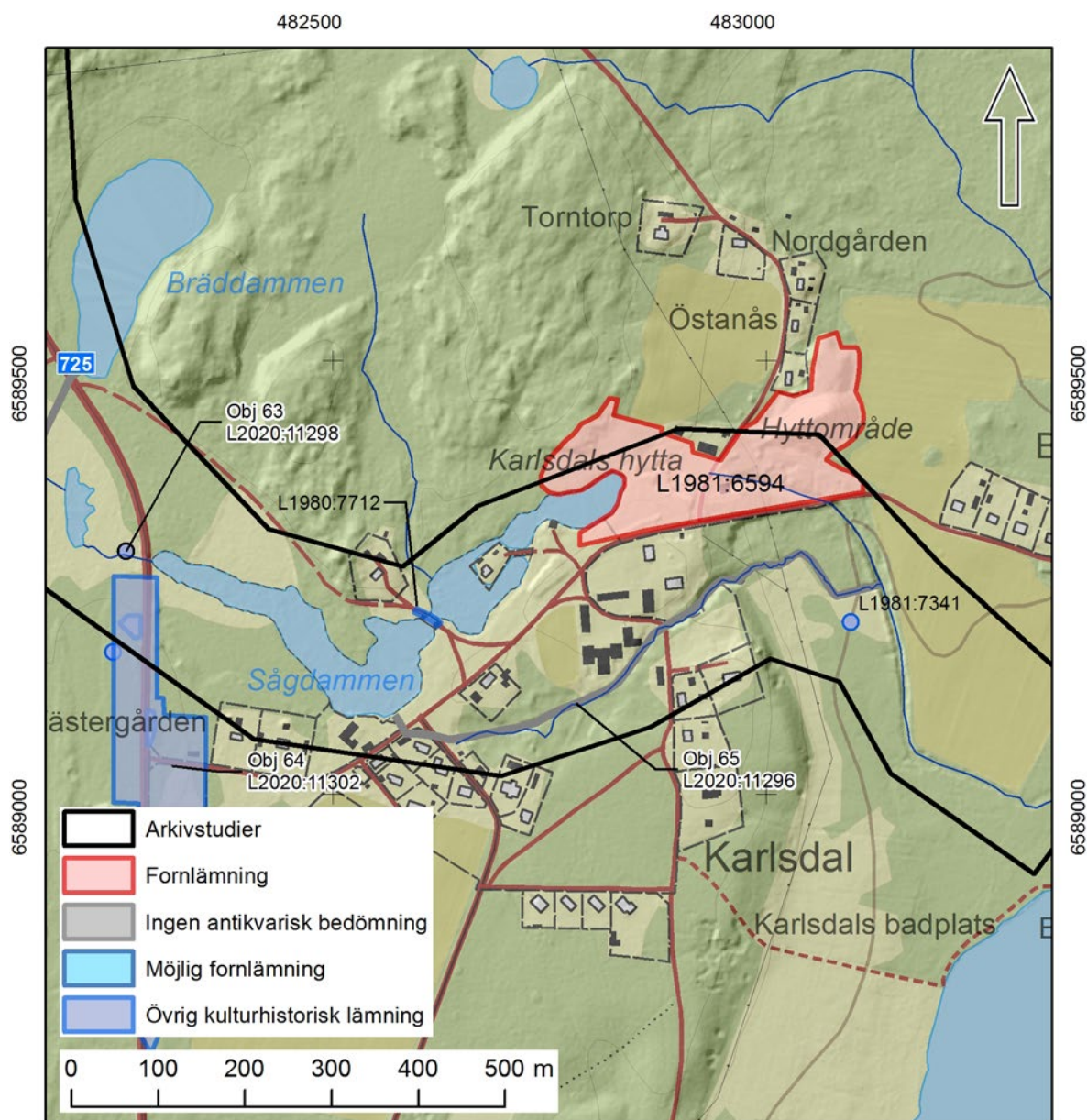

Figur 94. Objekt 55–59 som utgörs av mestadels rännor mellan olika tjärnar. Utifrån arkivstudien har det inte varit möjligt att bedöma om vattendraget mellan Sundtjärnen och Mörttjärnen utgörs av en naturlig eller grävd ränna. Skala 1:8 000.

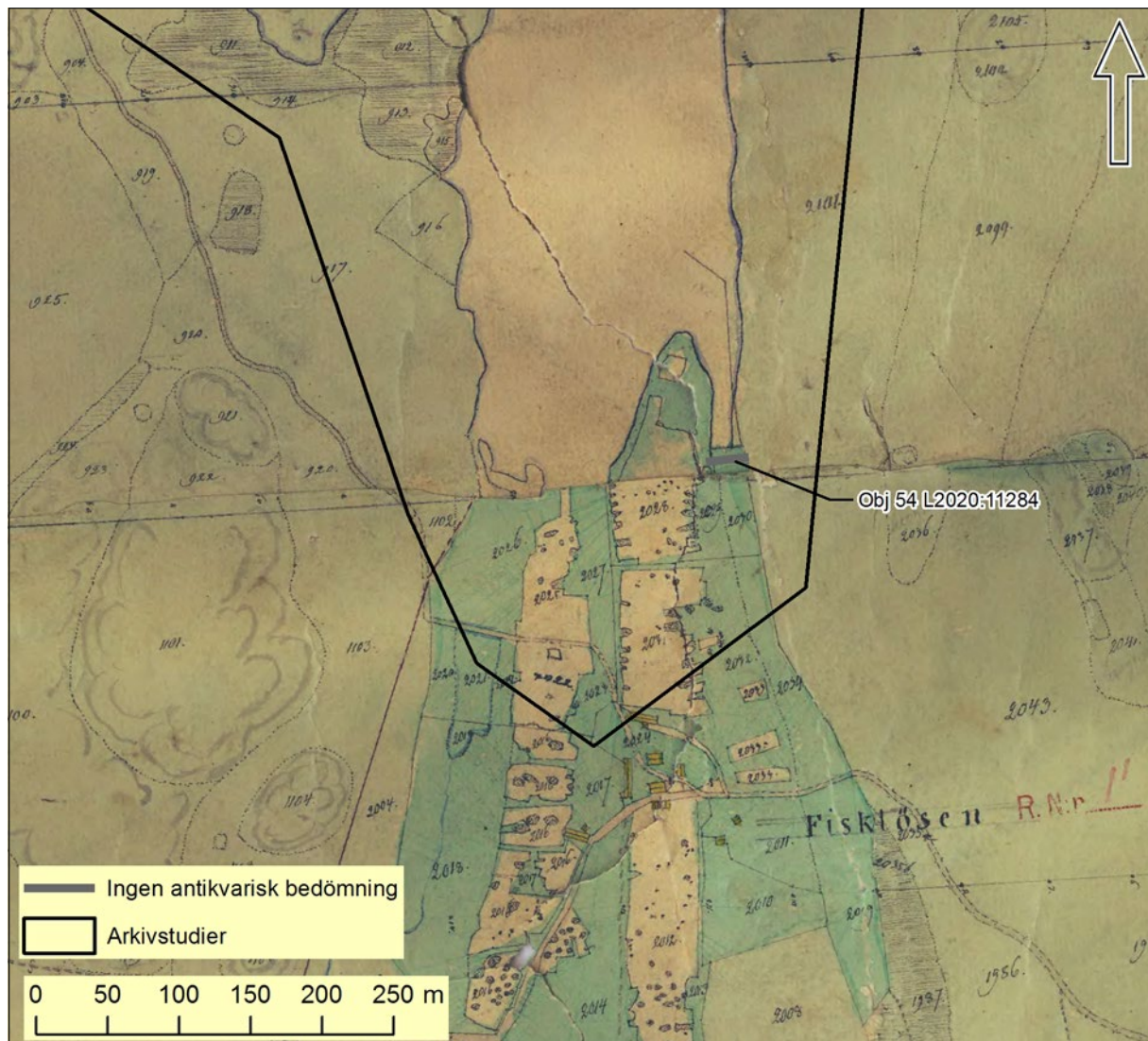

Figur 95. Objekt 60–64 som utgjordes av två rännor (objekt 61, 62) och uppgift om en damm (objekt 60) och bro (objekt 63). Skala 1:8 000.

Figur 96. Objekt 64 och 65. Sydväst om hyttområdet har en järnvägsstation registrerats (objekt 64) och söder om hyttan löper en grävd ränna (objekt 65) som leder vatten från Sågdammen ut i Hyttbäcken. Skala 1:8 000.

Figur 97. Fördämningsvallen (objekt 56) är i karta från år 1857 synlig som en rät linje (LMA 1857:18-KAD-592). Skala 1:5 000.

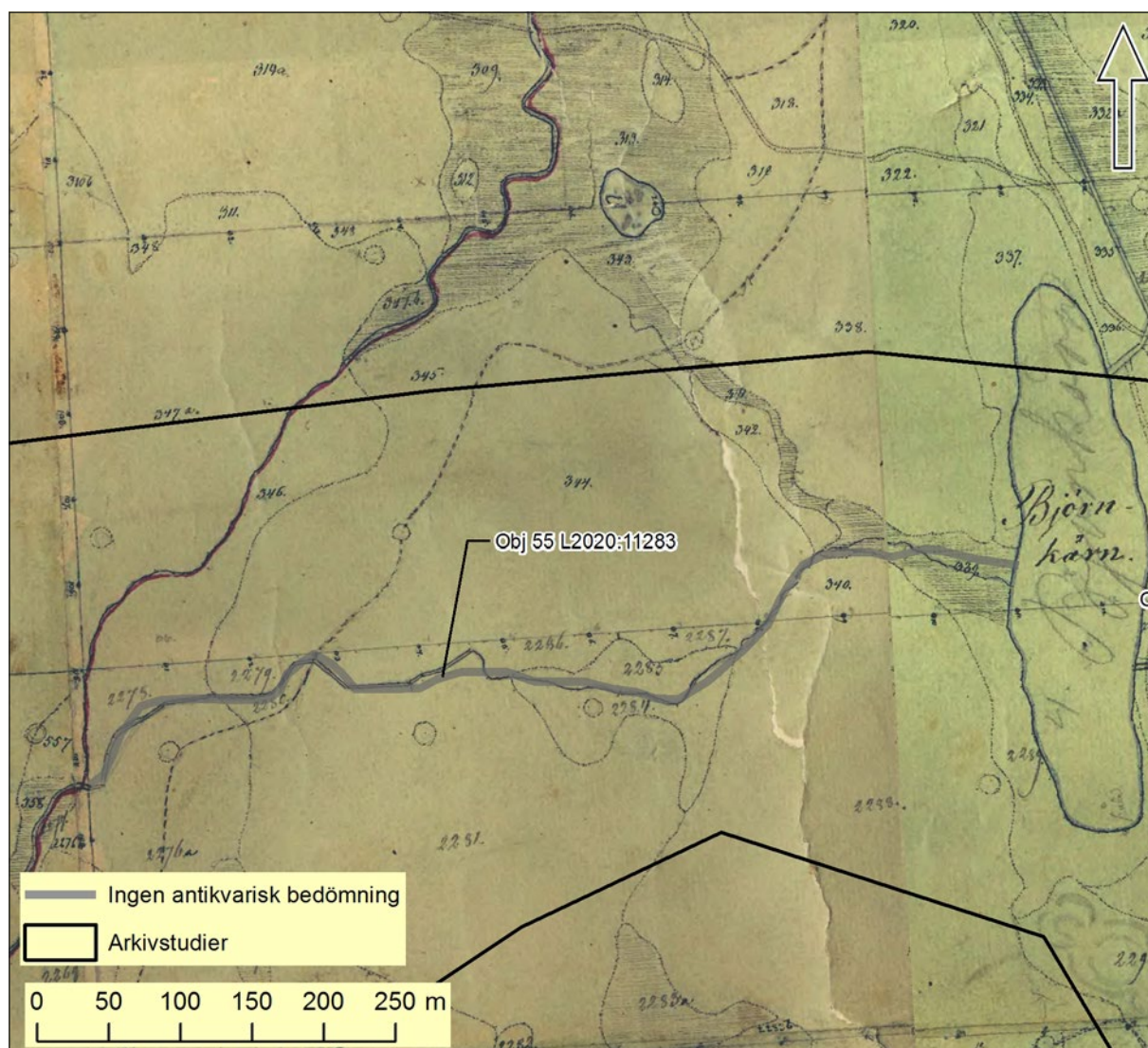
Objekt 54: dammvall – L2020:11284

Uppgift om dammvall. I ekonomiska kartan från år 1987 är en symbol för damm på platsen. Söder om dammen rinner en bäck ned i sydlig riktning. Dammen är emellertid inte synlig i ekonomiska kartan från år 1947, dock syns en onaturligt rät linje i 1857 års konceptkarta som talar för att dammen kan ha funnits vid denna tid (LMA 1857:18-KAD-592).

I karta med terrängskuggning ses objektet utgöras av en 30 meter lång vall i öst-västlig riktning. Syftet med dammvallen var möjligen att förhindra eller åtminstone reglera vattnet från att rinna ut i sydlig riktning och istället leda vattnet ned via

bäcken i sjöns norra sida. Kartstudier över sjön visar att den förefaller ha varit mindre i 1797 och 1857 års kartor, jämfört med idag. Sjöns sydvästra del utgjordes enligt dessa kartor av våtmark.

- Antikvarisk bedömning:
ingen antikvarisk bedömning

Figur 98. Den grävda rännan (objekt 55), synlig i karta från år 1857, leder vatten från Fägelsjöbäcken ned till Björntjärnen (LMA 1857:18-KAD-592). Skala 1:5 000.

Objekt 55: dike/ ränna – L11283

Omkring 750 meter nedströms om Fisklösebäckens mynning vid sjön Fisklösen är en grävd ränna för kraftutvinning, till Karlsdals hytta. Bäckens försåg ursprungligen Tväråns vattensystem med vatten. Den grävda rännan löper i öst-västlig riktning och är omkring 740 meter lång. Genom rännan tillförs vatten från sjön Fisklösen till Björntjärnen. Därmed förses hyttbäckens vattensystem med vatten från sjön Fisklösen. Rännan är synlig i karta från 1857 (LMA 1857:18-KAD-592). Då rännan är identifierad utifrån kartmaterial är det svårt att bedöma om den även kunnat nyttjas vid flottning.

- Antikvarisk bedömning:
ingen antikvarisk bedömning

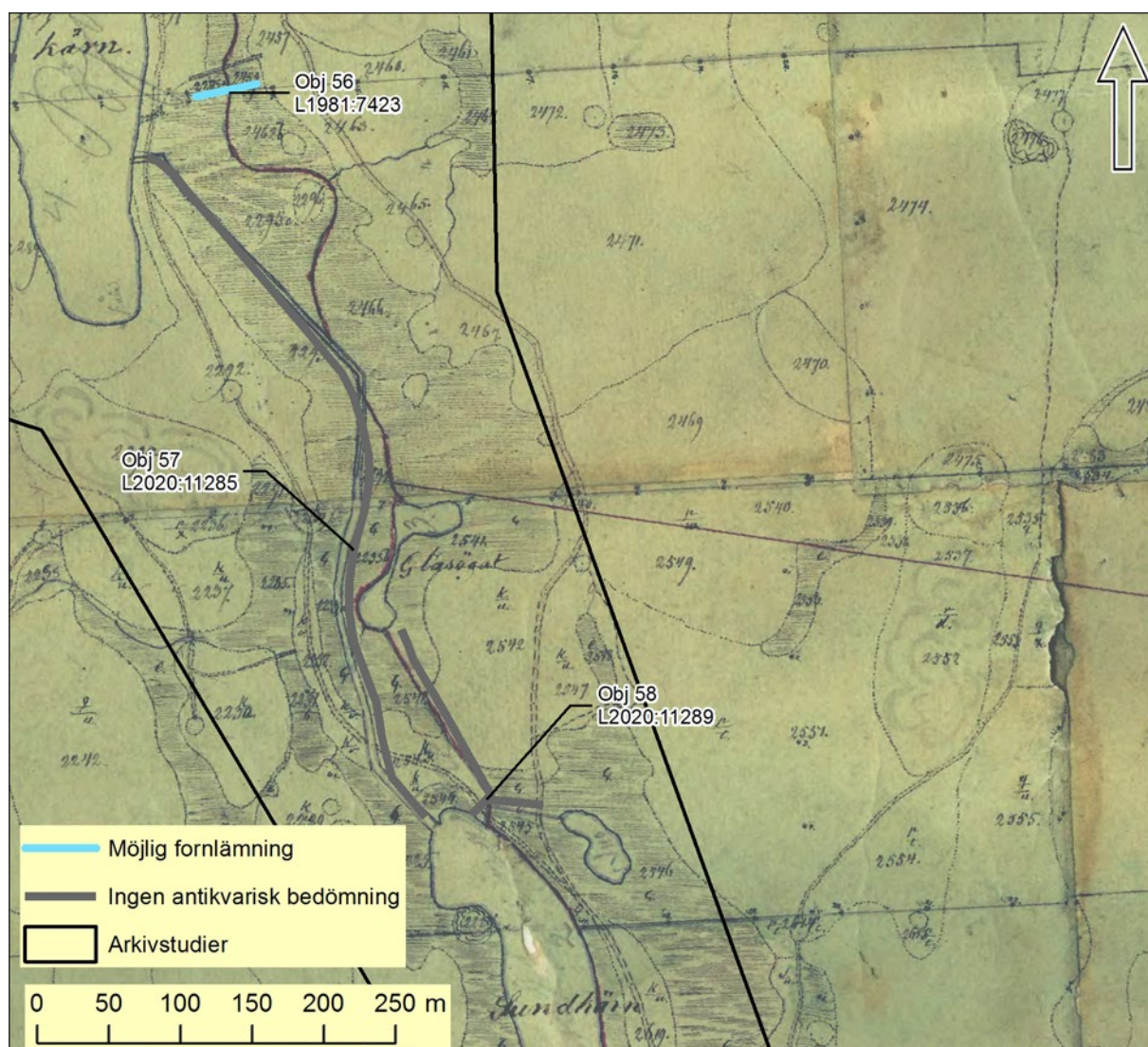

Figur 99. Detalj ur karta från år 1857. Tvärs över en bäcken, där vatten nedrinner till Tvärån, har en fördämningsvall (objekt 56) anlagts i syfte att reglera vattenflödet. Skala 1:1 000.

Objekt 56: dammvall – L1981:7423

Uppdatering av lämningen i samband med arkivstudier. Fördämningsvall, 40 meter lång i öst-västlig riktning, 2,5–3 meter bred och 1,5 meter hög, delvis bestående av kallmur. Östra änden är avskuren av väg 725. Fördämningsvallen övertvårar en äldre bäck. Vid kartstudier uppdagades, enligt uppgift från karta år 1797, att denna bäck ursprungligen ledde vatten från Björntjärn och Glasögotjärnarna ned till Tvärån (LMS 1797:S36:58:3). Fördämningsvallen syftar därmed till att reglera vattenflödet så att vatten istället via bevattningssystem kunnat föras ned till Karlsdals hytta. Fördämningsvallen är synlig i karta från 1857 och kan möjligen vara äldre (LMA 1857:18-KAD-592).

- Antikvarisk bedömning: möjlig fornlämning

Figur 100. Rännorna hörande till objekt 57 och 58 synliga i kartmaterial från år 1857 (LMA 1857:18-KAD-592). Skala 1:5 000.

Objekt 57: dike/ränna – L2020:1185

Grävd ränna för kraftutvinning och timmerflottning till Karlsdals hytta. Mellan Björntjärn i norr och Sundtjärnen i söder har en ränna grävts. Enligt kartor från åren 1700 och 1797 ska tjärnarna sakna vattenförbindelse (LMS 1700:S36-1:1; LMS 1797:S36:58:3). I karta från år 1857 ses sjöarna ha förbindelse, vilket tyder på att en ränna har grävts mellan tjärnarna (LMA 1857:18-KAD-592).

- Antikvarisk bedömning:
ingen antikvarisk bedömning

Objekt 58: dike/ränna – L2020:11289

Grävd ränna för kraftutvinning till Karlsdals hytta, sammanlagt 150 meter lång. Två rännor sammanstrålar och förser Sundtjärnen med vatten. Från Glasögartjärnen är en 130 meter lång ränna i nordvästlig-sydöstlig riktning. Från en numera igenvuxen tjärn i öst inkommer en 30 meter lång ränna i öst-västlig riktning. Enligt karta från år 1797 beskrivs att en bäck utrinne från tjärnen ned till Tvärån (LMS 1797:S36:58:3). Den grävda rännan, med utflöde i Sundtjärnen, är synlig i karta från år 1857 (LMA 1857:18-KAD-592).

- Antikvarisk bedömning:
ingen antikvarisk bedömning

Figur 101. Detalj ur karta från år 1857 som visar grävd ränna (objekt 59) mellan en tjärn och södra änden av Sundtjärnen (till vänster i bild) (LMA 1857:18-KAD-592). Skala 1:1 000.

Objekt 59: dike/ränna – L2020:11290

Grävd ränna för kraftutvinning till Karlsdals hytta. Rännan är 35 meter lång med nordöst-sydvästlig riktning och leder vatten från en mindre tjärn ned till Sundtjärnen. Synlig i karta från år 1857 (LMA 1857:18-KAD-592).

- *Antikvarisk bedömning:*
ingen antikvarisk bedömning

Figur 102. Vid vattendraget söder om Mörtsjön är en damm utmärkt på karta från år 1692 (LMS 1692:S36-1:4).

Objekt 60: damm – L2020:11297

Uppgift om damm, enligt karta från år 1692 (LMS1692:S36-1:4). Dammen förekommer inte i senare kartor från 1700- eller 1800-tal. Platsen är inventerad av Almunga AB som noterade att platsen idag utgörs av en väg med brotrumma utan spår efter damm förutom en kvarlämnad spetlucka vid sidan av vägen (Ulfhielm 2019b).

- *Bedömning: ingen antikvarisk bedömning*

Objekt 61: dike/ränna – L2020:11293

Grävd ränna för kraftutvinning till Karlsdals hytta (L1981:6594). Rännan är 130 meter lång i nordöst-sydvästlig riktning och leder vatten från Bräddammen ned till ett vattendrag i en mosse i sydväst. Enligt karta från år 1797 hade Bräddammen ett tidigare utflöde till den östra Mosstjärnen men har nytt flöde enligt 1857 års karta och rännan är därmed grävd mellan denna tid (LMS 1797:S36:58:3; LMA 1857: 18-KAD-592).

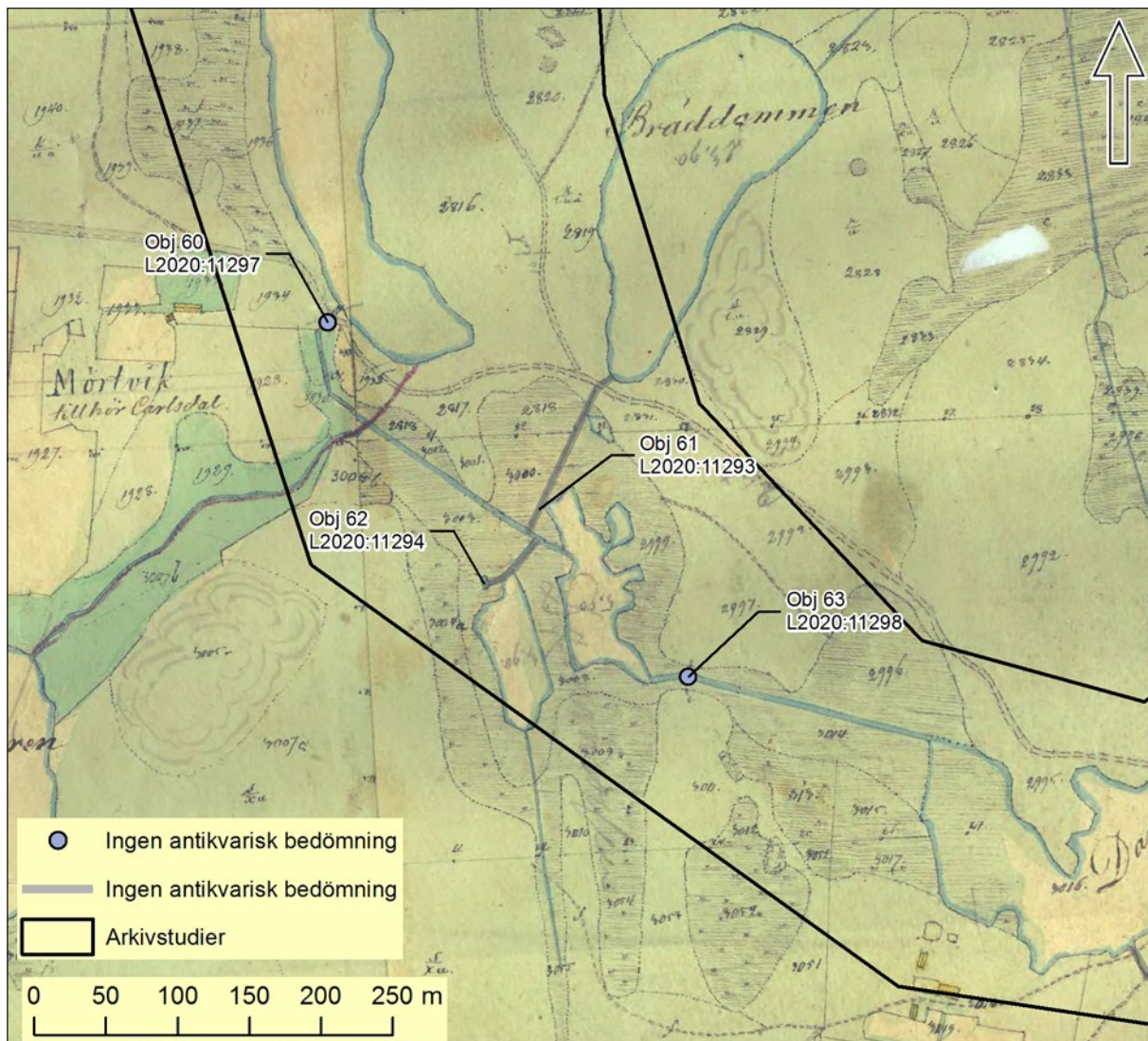
- *Bedömning: ingen antikvarisk bedömning*

Objekt 62: dike/ränna – L2020:11294

Grävd ränna för kraftutvinning till Karlsdals hytta (L1981:6594). Rännan är 50 meter lång i nordöst-sydvästlig riktning och förbinder västra Mosstjärnen med ett vattendrag i nordöst. Synligt i karta från 1857 (LMA 1857:18-KAD-592).

- *Bedömning: ingen antikvarisk bedömning*

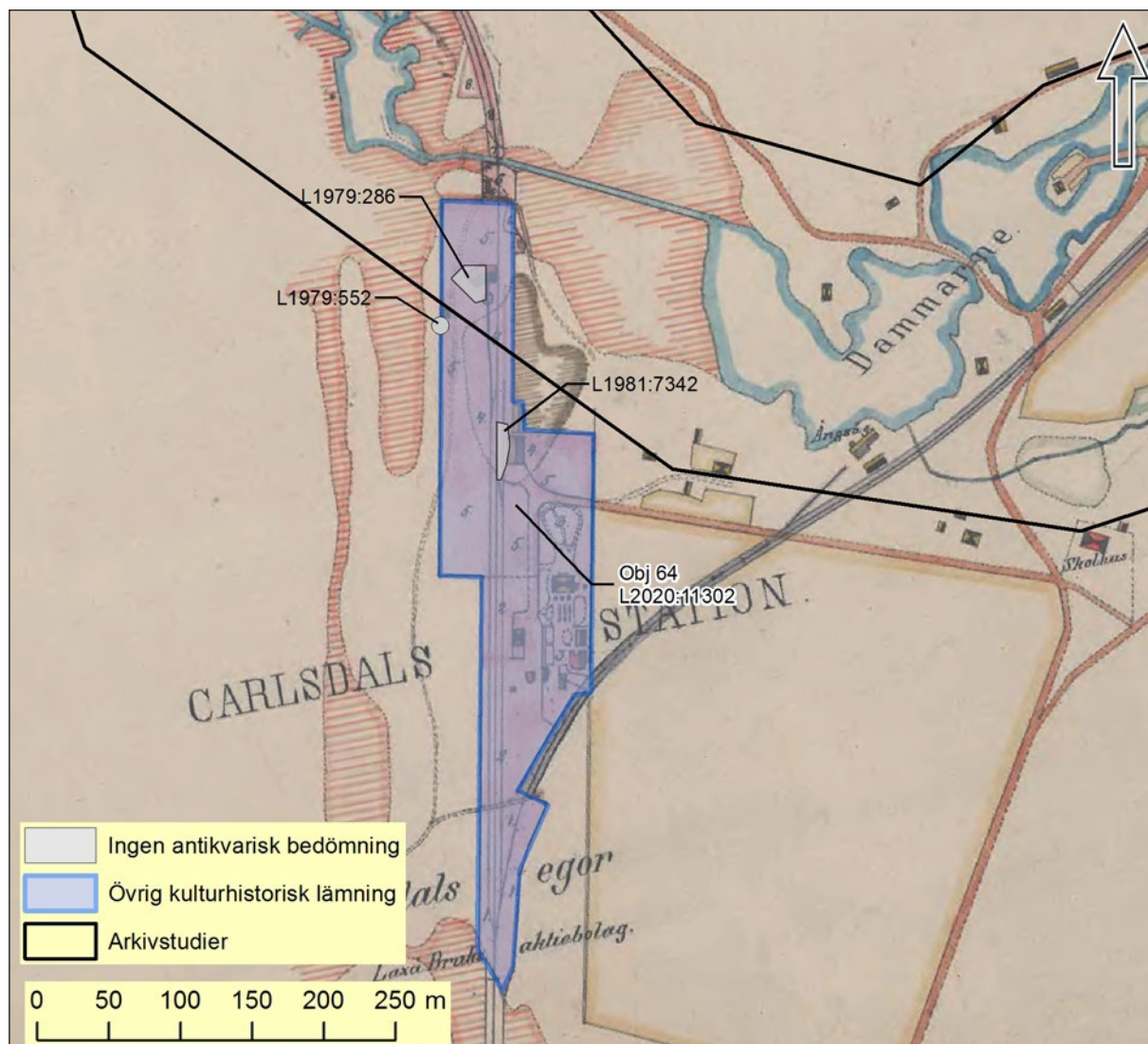

Figur 103. Objekt 61 och 62 utgörs av två rännor som från respektive tjärn och sjö leder ned till vattendragets huvudfåra, synliga i karta från år 1857 (LMA 1857:18-KAD-592). Objekt 63 utgörs av en bro som är markerad i kartan. Objekt 60 som utgörs av en damm syns emellertid inte i denna karta. Skala 1:5 000.

Objekt 63: bro – L2020:11298

Uppgift om bro, synlig i karta från åren 1857 och 1890 (LMA 1857:18-KAD-592). Bron korsar vattendraget som leder mellan Mosstjärnarna i väster och hyttedammarna i öster. Ingen huvudväg finns utritad till bron år 1857. Objekt 63 utgör möjligen en bro tillhörande en mindre väg eller stig.

- *Bedömning: ingen antikvarisk bedömning*

Figur 104. Karlsdals station synlig i karta från år 1890. Tre redan registrerade lämningar överfördes till objekt 64 då de utgjordes av husgrunder vilka kan kopplas till samma järnvägsstation. Skala 1:5 000.

Objekt 64: övrig (Karlsdals järnvägsstation) – L:2020:11302

Yta för Karlsdals järnvägsstation, omkring 530×110 meter i nord-sydlig riktning. Invigd år 1889, nedlagd år 1936. Stationen tillhörde Svartälvs järnväg (SEJ).

Objektet är skapat utifrån redan registrerade lämningar (L1979:286, L1979:552 och L1981:7342). I deras lämningsbeskrivningar anges att lastkajer, husgrunder, gropar och rännor har påträffats men med "oklar funktion". De hör emellertid samman med verksamheten till järnvägsstationen och de påträffade byggnaderna överensstämmer med georefererad karta från år 1890 som

visar stationsområdet och dess byggnader. Södra delen av ytan är delvis bebyggd och nyttjas som tomtmark.

Lämningstypen Övrig beror på att järnvägsstationer saknar annan lämplig lämningstyp och valdes på inrådan av handläggare på KMR.

- *Bedömning: övrig kulturhistorisk lämning*

Objekt 65: dike/ränna *– L2020:11296*

Grävd ränna, sannolikt för urtappning av över-skottsvatten, från västra hytt dammen. Rännan är 650 meter lång i mestadels nordöst-sydvästlig riktning och mynnar i öster ut i Hyttbäcken. Diket är synligt i karta från åren 1797 och 1857 (LMS 1797:S36:58:3; LMA 1857:18-KAD-592).

Rännan är därmed grävd vid mellan åren 1745 och 1797 och är äldre än år 1850 (se LMS 1745:S36-58:2). Efter okulär besiktning skulle rännan därmed bedömas som fornlämning då den kan knytas till verksamheten i Karlsdals hytta. Delar av rännans västra del förefaller numera vara igenfylld eller kulverterad och bebyggd.

- *Bedömning: ingen antikvarisk bedömning*

Tolkning

Rännor och dammar – Hyttbäckens vattensystem

I samband med arkivstudierna påträffades sammanlagt sju rännor (objekt 55, 57, 58, 59, 61, 62, 65). De utgörs av grävda rännor som sammanbinder olika sjöar och tjärnar i syfte att öka vattentillgången till Karlsdals hytta för kraftutvinning. Förutom kraftutvinning kan vissa rännor även ha använts vid flottning, främst de med en ungefärlig nord-sydlig riktning. Flottningen var sannolikt dock inte den primära orsaken till att rännorna mellan sjöarna grävdes, då flottning generellt dateras till sent 1800-tal.

Rännorna sträcker sig från Tvärådammen i norr och Fisklösebacken i nordväst ned till Karlsdal och omfattar en sammanlagd längd om 1 500 meter. Den kortaste rännan var 30 meter och den längsta 650 meter. Rännorna har identifierats genom att jämföra sjöarnas och tjärnarnas utseende med befintliga naturliga vattenförbindelser i kartor under åren 1692, 1700, 1704, 1745, 1797 och 1857. När nya vattenförbindelser mellan sjöar är synliga, som saknats i äldre kartor, bör det indikera att en ränna har grävts.

Som nämnt registrerades i detta fall enbart de rännor som, utifrån kartjämförelser, säkert kunde påstås vara inte naturliga. Bland annat förefaller vattendragen emellan Mörttjärnen och Hyttdammen vara naturlig, varför den inte registrerades. En vattenförbindelse mellan Sundtjärnen och Mörttjärnen är synlig i en karta från år 1700 men saknas i en senare upprättad karta från år 1797 och i en tidigare karta från år 1692. Sundtjärnen är dock högre belägen än Mörttjärnen i söder varför man bör kunna anta att en naturlig vattenförbindelse mellan tjärnarna har funnits. Men då det inte säkert går att belägga varken det ena än det andra har ovan nämnda sträckor lämnats oregistrerade. Det är i dessa fall möjligt att man utvidgat befintliga vattenförbindelser, men det är svårt att belägga enbart utifrån arkivstudier.

Förutom grävda rännor för kraftutvinning till Karlsdals hytta fanns även en ränna i Sågdammens södra del som löper söder om hyttan längs en sträcka om 650 meter och mynnar ut i Hyttbäcken sydöst om hyttan. Rännan förekommer först i en karta från år 1797 och förefaller sakna

funktion då det inte nyttjas till att driva anläggningar i hyttan och inga byggnader i form av sågar eller kvarnar finns utritade längs diket. Möjligen utgörs diket av ett urtappningsdike av överskottsvatten i Hyttdammen som måst ledas bort för att undvika översvämning av dammen.

Med hjälp av ovan nämnda kartor som omfattar tiden mellan åren 1700 och 1857 är det möjligt att skapa en bild av hur hyttan i Karlsdal ursprungligen nyttjat de närmast liggande sjöarna för att senare genom de grävda rännorna ytterligare kunna utnyttja sjöar och vattendrag allt längre bort från hyttan.

Enligt karta från år 1700 kunde hyttan nyttja vatten från de närmast liggande sjöarna som utgjordes av Ljugaren, Bräddamen, Mörttjärnen och Sundtjärnen (LMS 1700:S36-1:1). Av miss-tag förefaller lantmätaren glömt bort att rita in Abborrtjärn i kartan. Abborrtjärnen är dock högre belägen än Mörttjärnen och det bör därmed ha funnits ett vattendrag mellan sjöarna som försåg Mörttjärnen med vatten. Väster om hyttområdet har en damm funnits som magasinerat vatten till driften av hyttan. Även vid Mörttjärnen fanns en damm (objekt 60) enligt karta från år 1692.

Frammot 1700-talets slut, år 1797 har dammen väster om hyttan utökats i storlek och man har anlagt ytterligare en damm till en kvarn inne i hyttområdet. Förutom de större dammarna har en ränna grävts från den sydvästra dammen, numera kallad Sågdammen. Rännan har sannolikt nyttjats för urtappning då vattennivån i den västra dammen blivit alltför hög så att vatten måst ledas ut i östra änden av Hyttbäcken.

Som ovan nämnt visar kartan från år 1797 att det inte finns någon vattenförbindelse mellan Sundtjärnen och Mörttjärnen. Sundtjärnen är högre belägen än både Björntjärnen i norr och Mörttjärnen i söder. Samtliga tre tjärnar är belägna i ett terrängavsnitt som ligger likt en hylla kring 165 meter över havet, med högre terräng i väster och lägre i öster. Om kartan från år 1797 stämmer har alltså Karlsdals hytta förlorat möjligheten att nyttja vatten från Sundtjärnen. Som tidigare nämnt, vid genomgång av områdets bakgrund och historia, fanns en bäck i Norra Glasögontjärnen varifrån vattnet rann ned till Tvärån. Denna bäck är även synlig i en karta från

år 1692 och är med största sannolikhet naturlig. Måhända har Sundtjärnens vatten både flödat ut i nordlig och sydlig riktning.

En teori som möjligen förklarar varför Mörtjärnen, mellan åren 1700 och 1797, förlorade vattenförbindelse med Sundtjärn är att det ursprungligen rört sig om ett mycket litet vattendrag som närmast kan liknas med en genomsilning av vatten genom våtmark. Om den gradvis vuxit igen har Sundtjärnens vatten enbart tagit en nordlig riktning varvid dess vatten istället runnit ned i Tvärån. Det till stort förfång för Karlsdals hytta. Hyttan var beroende av vattentillgång och om hyttan önskade expandera sin verksamhet behövde man mer vatten. Det måste därför ha varit retligt att se hur vattnet i denna bäck vid Glasögontjärn rann ut ”till ingen nytta” i Tvärån.

Mellan 1797 och 1857 års kartor skedde en omfattande och dramatisk förändring där man rådde bot på detta bekymmer. Genom anläggandet av Tvärådammen och grävandet av sammanlagt 1 500 meter rännor som förbinder de olika tjärnarna löste man problemet med vattentillgången. Från att ha utgått från en handfull sjöar och tjärnar, närmast hyttan som omfattande en yta om 300 000 kvadratmeter hade man år 1857 tillgång till ett flertal större och mindre sjöar och tjärnar som omfattande en yta om cirka 1 500 000, en fyrdubblad ökning. De längst bort liggande sjöarna låg 15 kilometer uppströms från hyttan. Till dessa sjöar anlades efter hand regleringsdammar med vilka man ytterligare kunde styra vattentillgången som man önskade. Bäckan från Glasögontjärn spärrades av med en fördämningsvall (objekt 56) så att vattnet inte längre skulle rinna ut i Tvärån, utan istället ned till hyttan i Karlsdal. På samma vis har sannolikt fördämningsvallen (objekt 54) vid Fisklösens sydöstra spets anlagts för att förhindra vatten från att rinna ned i söder och därmed undanhålla vatten från Karlsdals hytta.

Möjligen har rännorna grävts etappvis. Exempelvis förefaller rännan mellan Fisklösebäcken och Björntjärnen (objekt 55) vara onödig så länge vattnet i bäcken i slutändan ändå rinner ned till Tvärådammen och därifrån har förbindelse med Björntjärnen. Detta leder till misstanken om att rännan (objekt 55) grävdes innan Tvärådammen uppfördes och att Tvärådammen anlades i ett senare skede då Tvärån förbands med Hyttbäcken. Om så är fallet kan man även hysa misstankar om att det bör finnas en dammanläggning i västra änden av rännan vid Fisklösebäcken (objekt 55), i

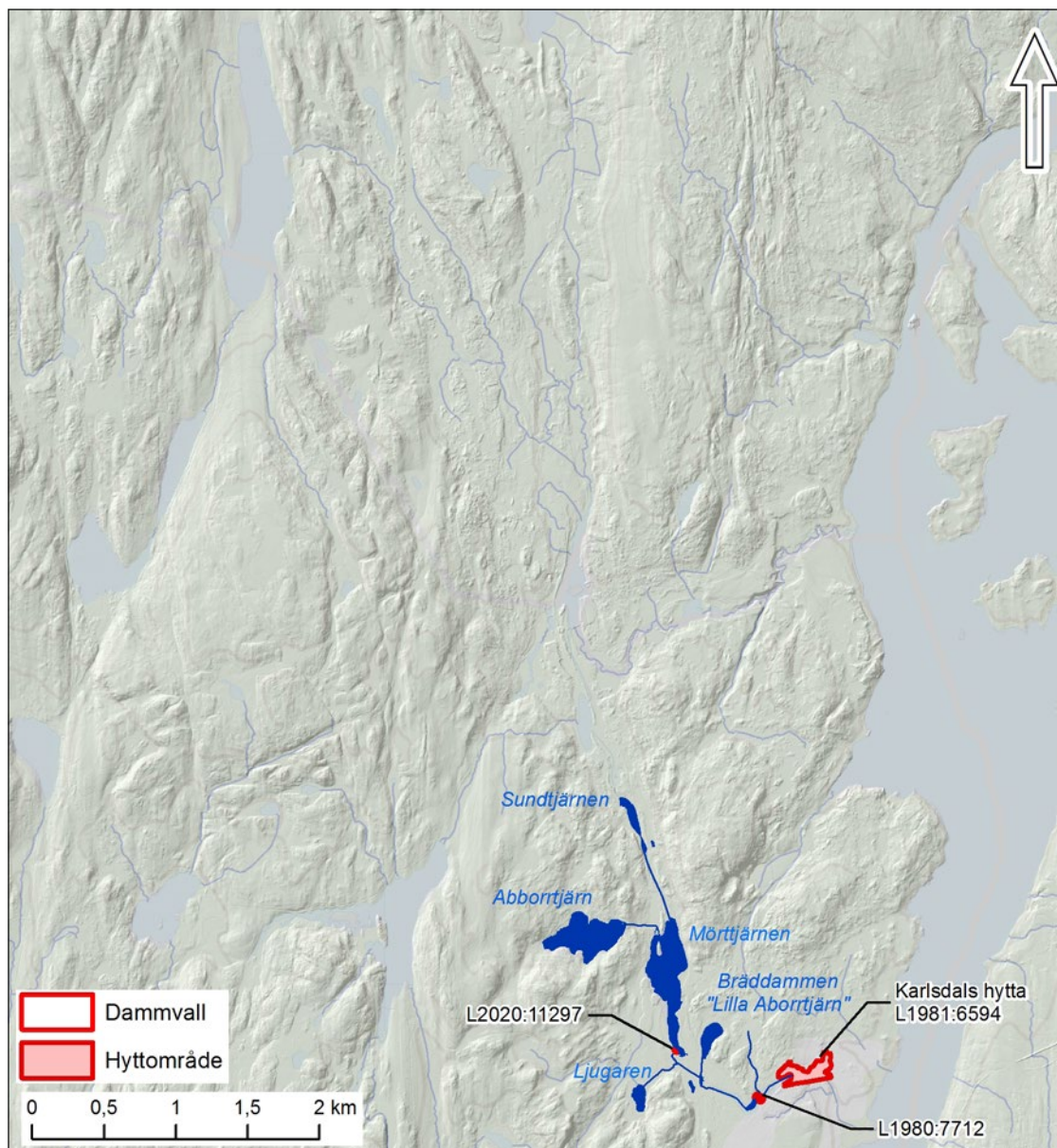
syfte att effektivt leda om vattnet i bäcken till rännan. I kartan från år 1857 ses dock ingen damm vara utritad på platsen.

Övriga lämningar

Till de övriga lämningar som påträffades i samband med arkivstudierna fanns uppgift om en bro och en järnvägsstation.

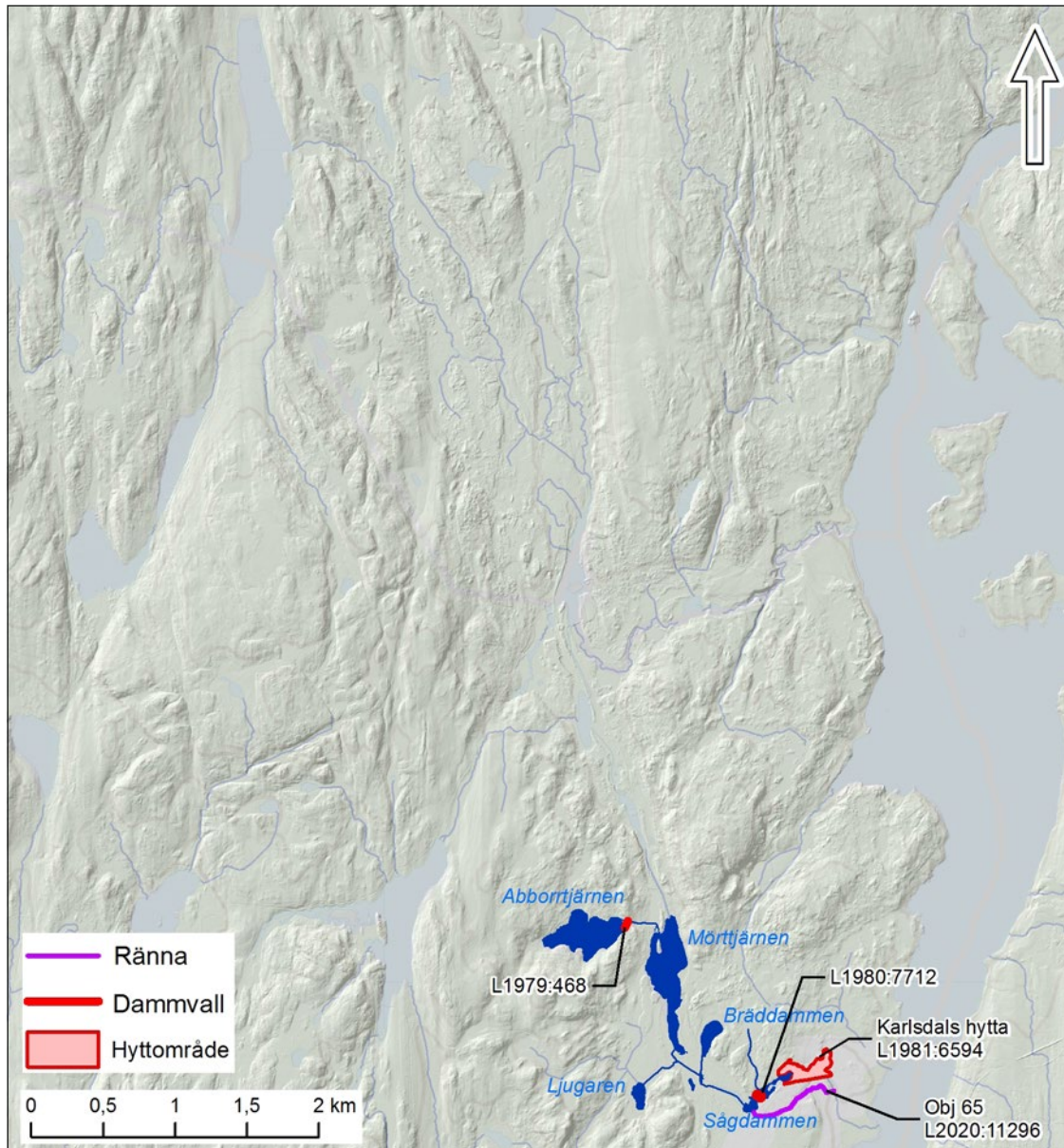
Karlsdals järnvägsstation, som anlades under sent 1800-tal är kopplad till hyttan då stationen anlades för att trygga transporter av produkter samt utgjorde kommunikationsmöjlighet för hyttans personal.

Strax norr om stationsområdet finns uppgift om en bro som korsat vattendraget. Bron förekommer i kartor från åren 1797 och 1890 och hör inte samman med det allmänna vägnätet som följt Hyttbäckens östra strand, utan har sannolikt hört till en mindre stig eller bruksväg.

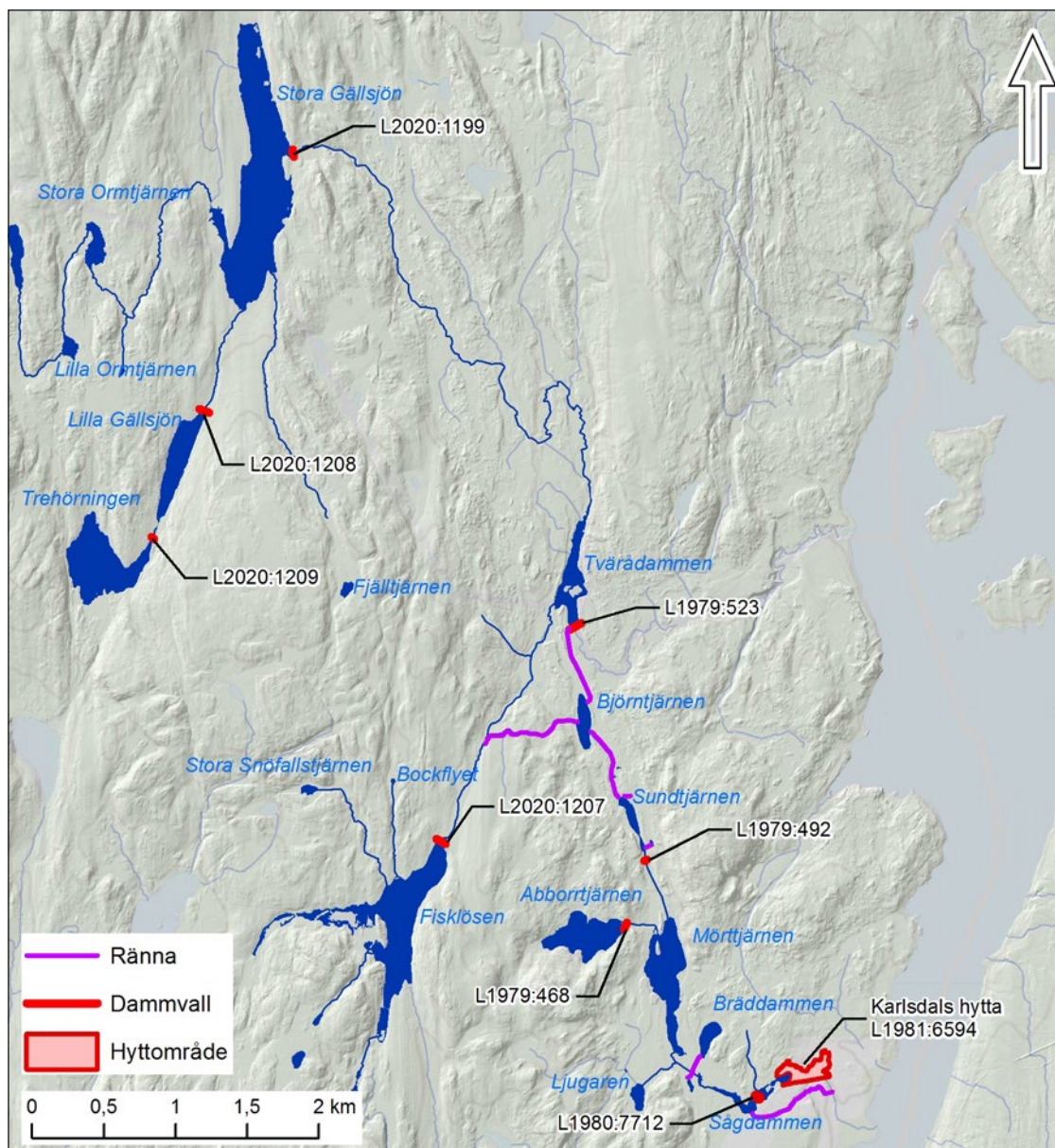

Figur 105. Hyttbäckens vattensystem, tolkad utifrån kartan från år 1700. Enligt kartan hade Sundtjärnen förbindelse med Mörtjärnen. Skala 1:50 000.

Figur 106. Hyttbäckens vattensystem, tolkad utifrån kartor från 1704, 1745 och 1797. Sundtjärnen förefaller ha förlorat förbindelse med Mörtjärnen. Den första rännan, vid sågdammen, har grävts. Rännan leder vatten från dammen ut i Hyttbäcken. Skala 1:50 000.

Figur 107. Hyttbäckens vattensystem, tolkad utifrån karta från år 1857. Genom ett flertal rännor, främst vid Björntjärnen, erhöll Karlsdals hytta vatten från ett flertal sjöar och var i förlängningen även sammankopplad med Tväråns vattensystem och dess sjöar. I kartan ses även de regleringsdammar som kan kopplas till vattensystemet. Skala 1:50 000.

Referenser

Tryckta källor

- Landeholm, S. & Eriksson, L. 2001. *Noraskogs bergslag, häfte 1 – Atlas över Sveriges bergslag*. Jernkontoret. Riksantikvarieämbetet.
- Pantzar, C. & Philipson-Janke, A. 2016. *Riksintressen - Södra Örebro län*. Tyréns AB.
- Ulfhielm, A. 2019a. *Damm 228 – Hyttedammen (Karlsdal). Dammar i Örebro län Gullspångsälvens avrinningsområde*.
- Ulfhielm, A. 2019b. *Damm 230 – Mörttjärnen. Dammar i Örebro län Gullspångsälvens avrinningsområde*.
- Ulfhielm, A. 2019c. *Damm 244 – Tvårådammen. Dammar i Örebro län Gullspångsälvens avrinningsområde*.
- Ulfhielm, A. 2019d. *Damm 249 – Lilla Gällsjöl. Dammar i Örebro län Gullspångsälvens avrinningsområde*.
- Ulfhielm, A. 2019e. *Damm 258 – Stora Gällsjön. Dammar i Örebro län Gullspångsälvens avrinningsområde*.
- Ulfhielm, A. 2019f. *Damm 264 – Trehörningen (Karlskoga). Dammar i Örebro län Gullspångsälvens avrinningsområde*.
- Johansson, J. 1881–82. *Om Noraskog II*. Stockholm

Kartor och arkivmaterial

HISTORISKA LANTMÄTERIAKTER

Lantmäteristyrelsens arkiv (LMS)

- 1685, Immen, Holsjö Hyttebergs skog, geometrisk avmätning, S36-53:9.
- 1686, Hällefors socken, geografisk karta, S32-1:2
- 1686, Jungfruboda norra, geometrisk avmätning, S36-56:6.
- 1688, Nora socken. Geometrisk karta, S8:12
- 1692, Karlskoga socken, konceptkarta över socknen, S36-1:4.
- 1700, Karlskoga socken, Karlskoga bergslag, geografisk karta, S36-1:1.
- 1704, Karlsdal, geometrisk avmätning, S36-58:1
- 1716, Tvärånstorp, geometrisk avmätning, S36-116:1
- 1719, Nya Älvhyttan och Tvärånstorp, geometrisk avmätning, S36-116:2.
- 1719, Tvärånstorp, geometrisk avmätning, S36-116:3
- 1733, Tvärånstorp, avmätning, S36-116:4
- 1733, Tvärånstorp, geometrisk avmätning, S36-116:5
- 1742, Skäratorp, geometrisk avmätning, S20-56:1
- 1745, Karlsdal, skattläggningsberedning, S36-58:2
- 1757, Hållsjöhytteskog, Östra eller Tväråns allmänning, geometrisk avmätning, S36-48:3
- 1797, Karlsdal, Karlsdals bruks skog, laga delning, S36-58:3.
- 1760, Lövnäs östra

Lantmåterimyndigheternas arkiv (LMA)

- 1742, Rockesholm, 18-GRY-26.
- 1742, Skäratorp, karta, 18-GRY-26.
- 1857, Karlsdal, konceptkarta, 18-KAD-592.
- 1871, Skäratorp, laga skifte, 18-GRY-144.
- 1890, Svartälvs järnväg, 18-jvg-12.
- 1895, Skäratorp, rågångsåtgärd, 18-GRY-42

Rikets Allmänna Kartverks arkiv (RAK)

- 1864–67, Karlsdal, häradsekonomiska kartan J122-72-13.
- 1864–67, Rockesholm, häradsekonomiska kartan J122-72-8.
- 1957, Gällsjön, ekonomiska kartan J133-10E9g57.
- 1987, Karlsdal, ekonomiska kartan J13310E0e88.
- 1956, Karlsdal, ekonomiska kartan J133-10E8h57.
- 1987, Karlsdal, ekonomiska kartan J133-10E8h88.

HUSFÖRHÖRSLÄNGDER

Riksarkivet

- Karlsdals kyrkoarkiv. 1826-1845: 76 (Jonsbohl på Gällsjötorps egor).
- Karlsdals kyrkoarkiv. 1861-170: 37 (Mörtabo)
- Karlskoga kyrkoarkiv. 1891-1895:190 (Gällsjöhöjden-Pyrbo)

Webbmaterial

- Skog & historia (S&H) - www.skogsstyrelsen.se/kartor - 2020-11-05
- Kulturmiljöregistret (KMR) - <https://app.raa.se/open/fornsok/> - 2020-11-05

Bilagor

Bilaga 1. Objekttabell

Objekt nr	Lämningsnr	Typ	Bedömning	Status
objekt 1	L2020:1209	Dammvall	Övrig kulturhistorisk lämning	Bekräftad i fält
objekt 2	L2020:1208	Dammvall	Övrig kulturhistorisk lämning	Bekräftad i fält
objekt 3	L1981:6351	Bytomt/gårdstomt	Fornlämning	Bekräftad i fält
objekt 4	L1981:7427	Lägenhetsbebyggelse	Övrig kulturhistorisk lämning	Bekräftad i fält
objekt 5	L2020:10680	Dammvall	Ingen antikvarisk bedömning	Uppgift om lämning, ej bekräftad i fält
objekt 6	L2020:10684	Bro	Övrig kulturhistorisk lämning	Bekräftad i fält
objekt 7	L2020:10687	Kvarn	Fornlämning	Bekräftad i fält
objekt 8	L1981:6352	Lägenhetsbebyggelse	Fornlämning	Bekräftad i fält
objekt 9	L1982:8656	Lägenhetsbebyggelse	Fornlämning	Bekräftad i fält
objekt 10	L2020:1199	Dammvall	Fornlämning	Bekräftad i fält
objekt 11	L2020:1200	Kvarn	Fornlämning	Bekräftad i fält
objekt 12	L2020:10690	Flottningsanläggning	Övrig kulturhistorisk lämning	Bekräftad i fält
objekt 13	L2020:1201	Hyttlämning	Ingen antikvarisk bedömning	Uppgift om lämning, ej bekräftad i fält
objekt 14	L2020:10692	Dammvall	Övrig kulturhistorisk lämning	Bekräftad i fält
objekt 15	L2020:10694	Flottningsanläggning	Övrig kulturhistorisk lämning	Bekräftad i fält
objekt 16	L2020:10696	Flottningsanläggning	Övrig kulturhistorisk lämning	Bekräftad i fält
objekt 17	L2020:10698	Flottningsanläggning	Övrig kulturhistorisk lämning	Bekräftad i fält
objekt 18	L2020:10699	Flottningsanläggning	Övrig kulturhistorisk lämning	Bekräftad i fält
objekt 19	L2020:10700	Flottningsanläggning	Övrig kulturhistorisk lämning	Bekräftad i fält
objekt 20	L2020:10702	Flottningsanläggning	Övrig kulturhistorisk lämning	Bekräftad i fält
objekt 21	L2020:10704	Dike/ränna	Övrig kulturhistorisk lämning	Bekräftad i fält
objekt 22	L2020:10760	Område med flottningsanläggningar	Övrig kulturhistorisk lämning	Bekräftad i fält
objekt 23	L2020:10761	Område med flottningsanläggningar	Övrig kulturhistorisk lämning	Bekräftad i fält
objekt 24	L2020:10762	Område med flottningsanläggningar	Övrig kulturhistorisk lämning	Bekräftad i fält
objekt 25	L2020:10763	Område med flottningsanläggningar	Övrig kulturhistorisk lämning	Bekräftad i fält
objekt 26	L2020:10764	Flottningsanläggning	Övrig kulturhistorisk lämning	Bekräftad i fält
objekt 27	L2020:10765	Flottningsanläggning	Övrig kulturhistorisk lämning	Bekräftad i fält
objekt 28	L2020:10769	Flottningsanläggning	Övrig kulturhistorisk lämning	Bekräftad i fält
objekt 29	L2020:10770	Flottningsanläggning	Övrig kulturhistorisk lämning	Bekräftad i fält
objekt 30	L2020:10771	Bro	Fornlämning	Bekräftad i fält
objekt 31	L2020:10781	Flottningsanläggning	Övrig kulturhistorisk lämning	Bekräftad i fält
objekt 32	L2020:10782	Dammvall	Övrig kulturhistorisk lämning	Bekräftad i fält
objekt 33	L2020:10783	Dike/ränna	Övrig kulturhistorisk lämning	Bekräftad i fält

Objekt nr	Lämningsnr	Typ	Bedömning	Status
objekt 34	L2020:10784	Dike/ränna	Övrig kulturhistorisk lämning	Bekräftad i fält
objekt 35	L2020:10792	Dike/ränna	Övrig kulturhistorisk lämning	Bekräftad i fält
objekt 36	L2020:10794	Flottningsanläggning	Övrig kulturhistorisk lämning	Bekräftad i fält
objekt 37	L2020:10795	Flottningsanläggning	Övrig kulturhistorisk lämning	Bekräftad i fält
objekt 38	L2020:10796	Dike/ränna	Övrig kulturhistorisk lämning	Bekräftad i fält
objekt 39	L2020:10797	Flottningsanläggning	Övrig kulturhistorisk lämning	Bekräftad i fält
objekt 40	L2020:10801	Flottningsanläggning	Övrig kulturhistorisk lämning	Bekräftad i fält
objekt 41	L2020:10840	Bro	Övrig kulturhistorisk lämning	Bekräftad i fält
objekt 42	L2020:10838	Flottningsanläggning	Övrig kulturhistorisk lämning	Bekräftad i fält
objekt 43	L2020:10839	Flottningsanläggning	Övrig kulturhistorisk lämning	Bekräftad i fält
objekt 44	L2020:10851	Lägenhetsbebyggelse	Ingen antikvarisk bedömning	Uppgift om lämning, ej bekräftad i fält
objekt 45	L2020:10850	Bro	Fornlämning	Bekräftad i fält
objekt 46	L1979:523	Dammvall	Möjlig fornlämning	Bekräftad i fält
objekt 47	L2020:10856	Dike/ränna	Möjlig fornlämning	Bekräftad i fält
objekt 48	L1981:7491	Lägenhetsbebyggelse	Övrig kulturhistorisk lämning	Bekräftad i fält
objekt 49	L2020:10858	Område med flottningsanläggningar	Övrig kulturhistorisk lämning	Bekräftad i fält
objekt 50	L2020:10859	Flottningsanläggning	Övrig kulturhistorisk lämning	Bekräftad i fält
objekt 51	L2020:10864	Område med flottningsanläggningar	Övrig kulturhistorisk lämning	Bekräftad i fält
objekt 52	L1981:2790	Hyttområde	Fornlämning	Bekräftad i fält
objekt 53	L1981:3173	Fyndplats	Övrig kulturhistorisk lämning	Bekräftad i fält
objekt 54	L2020:11284	Dammvall	Ingen antikvarisk bedömning	Uppgift om lämning, ej bekräftad i fält
objekt 55	L2020:11283	Dike/ränna	Ingen antikvarisk bedömning	Uppgift om lämning, ej bekräftad i fält
objekt 56	L1981:7423	Dammvall	Möjlig fornlämning	Bekräftad i fält
objekt 57	L2020:11285	Dike/ränna	Ingen antikvarisk bedömning	Uppgift om lämning, ej bekräftad i fält
objekt 58	L2020:11289	Dike/ränna	Ingen antikvarisk bedömning	Uppgift om lämning, ej bekräftad i fält
objekt 59	L2020:11290	Dike/ränna	Ingen antikvarisk bedömning	Uppgift om lämning, ej bekräftad i fält
objekt 60	L2020:11297	Damm	Ingen antikvarisk bedömning	Uppgift om lämning, ej bekräftad i fält
objekt 61	L2020:11293	Dike/ränna	Ingen antikvarisk bedömning	Uppgift om lämning, ej bekräftad i fält
objekt 62	L2020:11294	Dike/ränna	Ingen antikvarisk bedömning	Uppgift om lämning, ej bekräftad i fält
objekt 63	L2020:11298	Bro	Ingen antikvarisk bedömning	Uppgift om lämning, ej bekräftad i fält
objekt 64	L2020:11302	Övrigt	Övrig kulturhistorisk lämning	Bekräftad i fält
objekt 65	L2020:11296	Dike/ränna	Ingen antikvarisk bedömning	Uppgift om lämning, ej bekräftad i fält

Arkeologgruppen AB

RAPPORT 2021:08

